

Szerkesztette

GOSZTONYI GERGELY

A velünk élő történelmi cenzúra

GONDOLAT

Jogtörténeti
Értekezések 54.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 54.

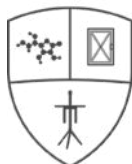
Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

GOSZTONYI GERGELY (szerk.)

A velünk élő
történelmi cenzúra

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 54.

A kötet az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat tagjaként
az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékén működő
MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport programja keretében jelenik meg.
mtajogtortenet.elte.hu

ELKH
Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Gosztonyi Gergely, 2022

© Szerzők, 2022

Olvasószerkesztő (MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport [ELKH])
Megyeri-Pálffi Zoltán

www.gondolatkiado.hu

facebook.com/gondolatkiado

A kiadásért felel Bácskai István

A borítót - Megyeri-Pálffi Zoltán ötlete alapján - tervezte Lipót Éva
Tördelő Jeszenszky Katalin

ISBN 978-963-556-256-5

ISSN 0134-0026

TARTALOM

Szerkesztői előszó	7
KOLTAY ANDRÁS Előszó helyett – néhány gondolat a cenzúrafogalom használhatatlanságáról a jogban	9
HEKA LÁSZLÓ Cenzúra a délszláv államban 1918–1990 között, különös tekintettel a magyarok helyzetére	15
KELEMEN ROLAND Az első világháborús sajtórendészet szervezete	31
HORVÁTH ATTILA Könyvek cenzúrája Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában	45
GYETVÁN DORINA A cenzúra privatizációja avagy a cenzúra új virágkora?	57
SORBÁN KINGA A mesterséges intelligencia alkalmazása a tartalommoderálásban – segítség a káros tartalmak kiszűrésében vagy új típusú cenzúra?	71
KOVÁCS ANDREA A közvetítő szolgáltatások meghatározásának egyes problémáiról	85
TATÁR ATTILA A tárhelyszolgáltatói felelősség néhány aspektusa	97
PAP ANDRÁS LÁSZLÓ Cenzúra, öncenzúra, akadémiai szabadság: fogalmi keretek	111
Jogtörténeti Értekezések	123

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Általánosan elfogadott tény, hogy a szólásszabadság alapvető emberi jog. Ez a demokrácia sarokköve,¹ kulcsfontosságú minden emberi jog védelméhez, és az egyik alapfeltétele annak fejlődésének és emellett – ahogy az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) több ítéletében megfogalmazta – minden ember fejlődésének.² Le kell ugyanakkor szögezni, hogy hiába az évszázados küzdelem a véleménynyilvánítás minél teljesebb szabadságáért, ha a cenzúra megakadályozza bizonyos vélemények közzétételét. Azonban mára már messze nem egységes, hogy milyen kereteket adunk a cenzúrának, milyen – akár látható, akár láthatatlan, akár direkt, akár indirekt – lépéseket, intézkedéseket, eszközöket tekintünk idetartozónak. A cenzúra mibenlétére számos definíció létezik, ám egységes, széles körben elfogadotról nem tudunk beszélni. Sophia Rosenfeld állítja, hogy: „A cenzúra jelenleg nem egy könnyen megtárgyalható téma. [...] Úgy tűnik, hogy az elméletek szintjén többé már nincs egyetértés abban, hogy mit is tekinthetünk cenzúrának.”³ Hiszen, ha nem pusztán adatokat, hanem trendeket figyelünk és vizsgálunk, számtalan nagyon nyugtalanító

¹ MENDEL, Toby: *Restricting Freedom of Expression: Standards and Principles*. Halifax, 2010. Centre for Law and Democracy, <http://www.law-democracy.org/wp-content/uploads/2010/07/10.03.Paper-on-Restrictions-on-FOE.pdf>.

² *Engel and Others v. The Netherlands* App nos 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72 (ECtHR, 8 June 1976) [41.]–[42.], [100.]; *Handyside v. The United Kingdom* App no 5393/72 (ECtHR, 7 December 1976), [49.]; *Association Ekin v. France* App no 39288/98 (ECtHR, 17 July 2001), [56.]; *Perna v. Italy* App no 48898/99 (ECtHR, 6 May 2003), [39.].

³ ROSENFELD, Sophia: Writing the History of Censorship in the Age of Enlightenment. In GORDON, Daniel (szerk.): *Postmodernism and the Enlightenment. New Perspectives in eighteenth-century French intellectual history*. New York – London, 2001. Routledge, 117. p.

kérdésre irányulhat a figyelmünk. A tartalom nyilvánosság előli elzárását jelző trendek ugyanis évről évre rosszabbá válnak.⁴

A közvélemény szemében a leggyakoribb képzettársítás a cenzúrához bizonyosan egy szuszogó, kövér, kopasz hivatalnok, aki egy olló és fekete tinta segítségével vagdossa ki egy szűk szobában az újságokból a nem támogatott tartalmakat. De ahogy Benett és Naim összegyűjtötték, ma már jóval több lehetőség áll az államok rendelkezésére, hogy a szólásszabadságot korlátozzák vagy befolyásolják.⁵ Ráadásul, ahogy Jonathon Green – Nicolas J. Karolidesszel közös – hatalmas méretű, majdnem 800 oldalas cenzúra-világenciklopédiájában megfogalmazta: „*a cenzúra nemzetközi, folyamatos és átható, de nem kiszámíthatóan monolit.*”⁶

Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport kiemelt feladatának tekinti, hogy teret nyisson azon kutatási eredmények bemutatásának, amelyeket saját kutatói mellett a szélesebb szakmai körbe tartozó kollegák érnek el. Jelen kötet szerzői így arra tesznek kísérletet, hogy írásaikkal – amelyek mind jogtörténeti, mind hatályos jogi jellegűek – hozzájáruljanak ezen egyszerűnek tűnő, ám mégis szinte megfoghatatlan fogalom, a cenzúra kérdéskörének pontosításához. A történelmi tapasztalatok vizsgálata talán segíthet abban, hogy megértjük, a 17–18. század erőteljes cenzúrájától miként jutottunk el a 21. századig, amikor is a politikai cenzúra mint fogalom már szinte értelmetlenné válik, és helyette új típusú (magán)ellenőrzési mechanizmusok vannak kiépülőben. A cenzúra, vagy ahogy ma sokan szívesebben nevezik, a tartalomszabályozás – így vagy úgy – a mindennapjaink része. A cenzúra a velünk élő történelmi jelenidő. Ismét Jonathon Green szavait kölcsönvéve: „*hatalmas, széles körű téma, sokkal összetettebb, mint egyszerűen a »huncut részek« kivágása a filmekből, a felnőtt könyvesboltok bezárása, vagy a közérdekű bejelentők (whistleblower) elhallgattatása. A cenzúra befolyásolja minden élet minőségét – esztétikailag, érzelmileg, társadalmilag és politikailag.*”⁷

A szerkesztő

⁴ Lásd például: ACCESSNOW: *Internet shutdowns in 2021: the return of digital authoritarianism*. 2022. április 28., <https://www.accessnow.org/internet-shutdowns-2021/>

⁵ BENNETT, Philip – NAIM, Moises: 21st-century censorship. *Columbia Journalism Review*, 2015. 14. évf. 1. sz., https://archives.cjr.org/cover_story/21st_century_censorship.php.

⁶ GREEN, Jonathon – KAROLIDES, Nicholas J.: *Encyclopedia on Censorship*. New York, 2005. Facts on File, Inc., xx. p.

⁷ Uo. xxi. p.

Koltay András*

ELŐSZÓ HELYETT – NÉHÁNY GONDOLAT A CENZÚRAFOGALOM HASZNÁLHATATLANSÁGÁRÓL A JOGBAN

Ha egy fogalmat túlságosan gyakran és túlzottan sok különféle jelenségre alkalmazunk, akkor végül elveszíti valamennyi lehetséges jelentését. Korunkban a cenzúra fogalma annyiféle jelentésben bukkan fel a jogászok által használt nyelvben – és általában a közéletben –, hogy gyanút foghatunk: a jogász számára lassacskán már semmit nem jelent. A sajtószabadság történeti fejlődésének köszönhetően, a demokratikus jogrendszerekben a jogi értelemben vett cenzúra tilalma kiindulópont, megkérdőjelezhetetlen alapvetés, ennél fogva kételyeket, új megoldandó kérdéseket már nem hoz a felszínre. Ezzel együtt a cenzúra fogalma többféle értelemben – a nem-jogászok számára – ma is hasznos és használható, és talán a jogászoknak sem árt, ha alkalmanként a szájukra veszik, emlékezve elődeik – és mások – sok évszázados cenzúra elleni küzdelmeire.

A cenzúra fogalmának lehetséges értelmezései közül értelemszerűen a (jog) történeti a leggazdagabb,¹ a magyar történelem szempontjából pedig egyszerűen a legtragikusabb (a szólásszabadság elnyomásának emléke miatt) és a legfelemelőbb (a végül időről időre újra kivívott szólásszabadságot ünnepeelve). A 18. század végén, I. Ferenc osztrák császár és magyar király trónra lépése után a sajtócenzúra szabályai megszigorodtak. Az „előzetes vizsgálatot” hagyományosan valamely közigazgatási hatóság vagy állami tisztségviselő végezte, és – esetleg bizonyos, tág és folyamatosan értelmezésre szoruló

* Koltay András egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem és Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar. ORCID ID 0000-0002-4991-4343

¹ Gosztonyi Gergely: „Agyamban kopasz cenzor ül”, avagy a politikai cenzúra története Magyarországon napjainkig. In MENYHÁRD Attila – VARGA István (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 2. kötet, A jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 989–997. p.

irányelvek segítségével – mérlegeléssel döntött a megjelenés engedélyezéséről. Döntése ellen nem volt helye jogorvoslatnak, bírósági út nem volt igénybe vehető. Ebben a rendszerben az engedély nélküli megjelenés vétségnek számított, ezáltal büntetendő volt még akkor is, ha a vitatott szöveg egyébként nem tartalmazott jogsértést. Az 1848. márciusi 12 pont közül tehát nem véletlenül volt az első az, hogy „Kivánjuk a’ sajtó szabadságát, censura eltörlését.” A kényszerítő erejű követelést a hamarosan megszülető első sajtótörvény már preambulumban valóra váltotta, legalábbis néhány boldog hónapra.

A cenzúra tilalmát William Blackstone jóval a márciusi ifjak előtt lefektette a modern sajtószabadság origójaként: „*A sajtószabadság [...] abban áll, hogy nem vezetnek be előzetes korlátozásokat a kiadványokra, nem pedig abban, hogy valaki mentesül a megrovás alól, ha a törvénysértő kéziratot közléteszi.*”² A cenzúra tilalma mára a sajtószabadság alkotmányos védelmének olyan alapvetése, amely szinte magától értetődő, így a legtöbb európai alkotmány, sajtó- és médiatörvény nem is fecsérel rá szót. Ugyanakkor ez nem jelenti az előzetes – azaz a megjelenés előtti – korlátozások minden lehetséges formájának a tilalmát, sőt! Máig léteznek engedélyezési szabályok, regisztratív kötelezettségek, sőt a tartalmat is megítélő előzetes korlátozások Európa-szerte; igaz, ezek csak alkotmányos keretek között, megfelelő garanciák mellett, a sajtószabadságot tiszteletben tartva alkalmazhatók.

Bizonyos médiaszolgáltatók piacra lépéséhez – technológiai okokból – szükséges engedélyezési rendszer működtetése. A rádiós médiaszolgáltatások elsősorban ma is analóg frekvenciákat használnak, így rájuk vonatkozóan engedélyezési szabályok is léteznek. A sajtótermékek és médiaszolgáltatások regisztrációja, hatósági nyilvántartásba vétele adminisztratív aktus, de elvben, önkényes jogalkalmazás esetén, cenzurális hatása lehet. Fenntartásának indokai között a különböző szolgáltatások érdeke is szerepel, mert így lehet a legegyszerűbben megelőzni a névazonosságból vagy névhasznosságból eredő piaci problémákat. A szolgáltatások hatósági vagy bírósági felügyeletéhez is szükséges, hogy létezzen egy naprakész, közhiteles nyilvántartás.

A cenzúrától elválasztott előzetes korlátozást lehetővé tevő szabály jelenleg nincs a magyar jogrendszerben.³ A 20/1997. (III. 19.) AB határozat tanúsága szerint ez nem lenne alkotmányosan megengedhetetlen, hiszen az előzetes

² BLACKSTONE, William: A köznyugalom elleni vétségek. In REMÉNYI Édua – KOLTAY András (szerk.): *A szólásszabadság káprázata*. Budapest, 2017. Wolters Kluwer, 154–155. p.

³ Ellenben megtalálható például az Egyesült Királyságban. Ott a megjelenés megtiltásáról csak bíróság dönthet, gyorsított eljárásban, meghallgatva mindkét felet. Akkor ítéltető meg előzetes korlátozás, ha a bíróság meggyőződött arról, hogy a kérelmező a rendes tárgyaláson is „feltehetően bizonyítani tudná” a tervezett publikáció tartalmának jogellenességét. Lásd KOLTAY András: A médiatartalmak közzététel előtti korlátozásának lehetőségei: engedélyezés, regisztráció, cenzúra, végzések. *Iustum Aequum Salutare*, 2014. 1. sz. 71–95. p.

korlátozás nem *eo ipso* összeférhetetlen a sajtószabadsággal. Az Alkotmánybíróság e döntésében megállapította, hogy a korábbi, 1986-os sajtótörvény azon rendelkezése, amelynek értelmében az ügyész jogosult volt mások személyhez fűződő jogainak sérelme esetén, illetve magánvádas bűncselekmények vonatkozásában a sértettek akaratától függetlenül is indítványozni a közzététel megtiltását, sérti az önrendelkezéshez való jogot. De az önrendelkezési jog tiszteletben tartása esetén hasonló megoldás – amely rezonálna a fent említett angol *injunction*-rendszerrel – talán még ma sem lenne alkotmányellenes.

Az Alkotmánybíróság más fontos cölöpöket is rögzített, amelyek felszámolták a cenzurális hatású korábbi korlátozásokat, illetve behatárolják az előzetes korlátozások jövőbeni elvi lehetőségeit. A 13/2001. (V. 14.) AB határozat szerint alkotmányellenes az elítélt, az előzetesen letartóztatott, illetve az elzárást töltő elkövető sajtó útján történő nyilatkozattételének korlátozhatósága a közbiztonság, mások jóhírneve vagy személyhez fűződő jogainak védelme, a bűnözés megelőzése, a szolgálati titok és egyéb bizalmas adat közlésének megakadályozása érdekében. A 34/2009. (III. 27.) AB határozat pedig a korábbi sajtótörvénynek azon rendelkezését nyilvánította alkotmányellenesnek, amelyik megtiltotta annak a sajtóterméknek a nyilvántartásba vételét, amely vélhetően bűncselekményt valósít meg, a közérkölcset sérti, vagy személyiségi jogi sérelmet fog megvalósítani.

A cenzúra fogalma történelmileg az államhoz, a szólásszabadság ellen fellépni képes, elnyomó gépezethez kapcsolódott. Ugyanakkor a modern médiavilágban, a 20. század második felétől a fogalom alkalmazásának terjedelme jelentősen gyarapodott, és a cenzúra fogalmát a korábbinál jóval szélesebb körben használjuk. A jogi fogalmon túl a korlátozás hatása felől is közelíthetünk a cenzúra mibenlétének meghatározásához: ha egy döntés, cselekedet azzal a hatással jár, hogy egy adott tartalom nem lát napvilágot, egy vélemény, megszólalás nem hangzik el a nyilvánosságban, akkor a média képviselői és általában a közéleti szereplők is hajlamosak cenzúrát kiáltani. Nem csupán arról van szó, hogy a fogalom így a médiával szembeni fellépésen túlra is kiterjed, hanem arról is, hogy akár egy adott szervezeten belül zajló, teljesen jogszerű folyamatok eredménye is az önkény megnyilvánulásaként tűnhet fel (belső „cenzúra”), illetve az érintett megszólalók fejében zajló – értelemszerűen más számára rejtve maradó – folyamatok is a cenzúra fogalma alá kerülnek („öncenzúra”). Elképzelhető, hogy ez a fejlemény szociológiai, pszichológiai, vezetéstudományi stb. szempontból kezelhető, de a cenzúra jogi fogalmát oly mértékben lazítja fel, hogy az már kizárttá teszi a retorikai alkalmazáson túli tényleges használatot.

Munkáltatók, köztük akár egyetemek is, meglehetősen gyakran korlátozzák dolgozóik szólásszabadságát. De a lehetőség más elnémtására még nem feltétlenül önkényes vagy indokolatlan. Probléma akkor keletkezik, ha ezzel

a jogával a munkáltató visszaél, dolgozója alkotmányos jogait csorbítva. Jórészt e kérdés körül forog az elmúlt években tomboló *safe space* és *no-platforming* vita az angolszász egyetemeken. Ha egy egyetem dékánja megszabja a tanároknak, hogy mit és hogyan tanítsanak, azt önkényes beavatkozásnak tekinthetjük, amely rokonítható a cenzúrával, míg, ha a tanár maga dönt úgy, hogy valamely, mások által fontosnak tartott témáról nem beszél, az az oktatói szabadság része, pedig a diákok szempontjából a hatás ugyanaz. De nem csupán a munkahelyi viszonyok lehetnek tárgyunk szempontjából relevánsak. Ha egy képet nem a rendőrség vagy a bíróság, hanem a kiállítás kurátora szedet le a múzeum faláról, mert megítélése szerint a kihelyezése nem lenne helyes döntés, akkor ezt az illető kurátor döntési szabadságába tartozó kérdésként kell kezelnünk. Ha egy városi önkormányzat úgy dönt, hogy egy köztéren álló szobrot eltávolít, akkor e döntésre általában joga van. A *cancel culture* hasonló megnyilvánulásait nem indokolatlan éles kritika tárgyává tenni, de legtöbbször nem tekinthetjük azokat cenzúrának, legalábbis a szó jogi értelmében. A döntés hatása azonban hasonló lehet, mint az állami önkény megnyilvánulásának: valami nem jut el a nyilvánosság szférájába, vagy valami eltűnik belőle. (A nyilvánosság persze ma már sokszínű és ezerfejű: ha egy vélemény, tartalom valahol eltűnik, máshol felbukkanhat, igaz, nem feltétlenül hasonló hangerővel.)

Az újságírók helyzete különösen kényes. Az újságíró szabad – a külső behatástól –, de nem független szerkesztője vagy munkáltatója tulajdonosának döntéseitől és véleményétől. A sajtószabadság nemcsak az újságíróé, hanem a szerkesztőé és a tulajdonosé is, mi több, a jogi felelősség hordozójaként és az anyagi kockázat viselőjeként elsősorban ez utóbbié. A belső sajtószabadság vágyott eszményének a lényege az, hogy az újságíró ne legyen arra kötelezhető, hogy megtegyen vagy elmulasszon valamit, ami a szakmája professzionális követelményeivel vagy a sajtóetikai normákkal ellentétes lenne, illetve, ha ellenáll az ilyen utasításoknak, akkor azért ne legyen munkajogi hátránnyal sújtható. Felvethető, hogy e szabályok – amelyek kisebb-nagyobb mértékben védik az újságírókat egyes európai, például a francia, a luxemburgi és a magyar jogrendszerekben – ellentétesek lehetnek a sajtószabadság védelmével, hiszen a tulajdonosok szabadságát kétségtávol korlátozzák. Ezzel szemben Thomas Gibbons úgy vélekedik, hogy *„[h]a a sajtó szabadságának bármiféle értelme van azon kívül, hogy a tulajdonosának szólásszabadságot vagy a lapindításhoz szükséges gazdasági jogosultságot biztosítson, akkor az a szerkesztői autonómiával való azonosulásban áll, a közérdeket szolgáló kommunikációra vonatkoztatva.*”⁴

⁴ GIBBONS, Thomas: Freedom of the Press: Ownership and Editorial Values. *Public Law*, 1992. 2. sz. 289. p.

Az online platformok olyan újfajta cenzúrát is elhoztak, amely jellegében és eredményét tekintve is rokonítható a régi vágású, hagyományos, Ferenc császár-féle cenzúrával: beköszöntött a nyilvánosságban a magáncenzúra kora. A nagy közösségimédia-platformok méretüknél fogva piaci értelemben is uralják a nyilvánosságot, és egyelőre különösebb jogi korlát nélkül hozhatnak döntést arról, hogy mit és milyen mértékben engednek be ebbe a nyilvánosságba. Saját maguk által fabrikált privát szólásszabadság-kódexeket írnak, és maguk is ellenőrzik annak betartását a felhasználók jogaira különösebben ügyet sem vető, formátlan eljárásban. Ez a rendszer több elemében is meglepő hasonlóságot mutat a Habsburg-idők cenzúrájával, azzal az egyáltalán nem elhanyagolható különbséggel, hogy itt és most nem az állam korlátozza a szabad eszmecserét, ezért jogi értelemben cenzúrának – álláspontom szerint – nem nevezhetjük. Továbbá az is megjegyzendő, hogy a platformokon kívül is van élet, igaz, jóval szerényebb és csendesebb, még a közéleti személyiségek számára is, akiknek a hangja azonnal elhalkul, ha kiűzetnek a platformokról (ahogyan az Trump elnökkel megesett). A platformok nemcsak szűrni, felfüggeszteni, törölni képesek – ez az inkább látható, így legalább valamelyest jobban megismerhető jelenség –, hanem sajátos, egyénre szabott szerkesztést is végeznek, összeállítva az adott felhasználó számára a fontos események, hírek, tartalmak csokrát. Ez az igazi hatalom, ráadásul olyan mértékű, amelyről egy Lord Rothermere vagy akár egy Rupert Murdoch soha nem is álmodhatott.

A cenzúra jogi fogalma a mai jogrendszerben tehát már inkább retorikai jelentőséggel bír, de a cenzúra, mint a vélemények szabad áramlásába való beavatkozás jelensége, nagyon is létezik. A jogi szabályozásnak nem feltétlenül kell minden ilyen esettel bajlódnia, de a túlhatalom korlátozását el kell végeznie, függetlenül attól, hogy az az állam (kormányzat), vagy magántulajdonú vállalatok kezében összpontosul-e. Az állami (hatósági) cenzúra lassan történelmi ködbe vesző emlékének ez a mai napon is érvényes üzenete.

Budapest, 2022. május

Heka László*
CENZÚRA
A DÉLSZLÁV ÁLLAMBAN
1918–1990 KÖZÖTT, KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL A MAGYAROK
HELYZETÉRE

I. Előszó

Az 1918. december 1-jén létrejött Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a délszláv eszme megvalósulása volt, ekkor még az egy egységgé váló népek nem is sejtették, hogy milyen megpróbáltatások várnak rájuk, valamint, hogy a mindössze hét évtizedig létező állam milyen feszültségeket keletkeztet majd köztük.

A cenzúra a délszláv állam mindennapi életének velejárója volt, még akkor is, ha a kommunista Jugoszláviában (1945–1990) hivatalosan „nem létezett”, és azt a törvények sem szabályozták. Csakhogy a médiában, a könyvkiadásban, a zenében, a filmekben és az egyéb művészeti ágakban hol az Agitprop (agitáció és propaganda), hol pedig az öncenzúra hatása nagyon is erősen érződött. Jóllehet a cenzoroknak elsősorban az ideológiai „tisztaságra” kellett felügyelni, természetesen a nemzeti kisebbségek tevékenységére is figyelmet fordítottak. Ez leginkább a magyarságot érintette, annak ellenére, hogy az albán kisebbség népesebb volt nála. Csakhogy az albánok csekély nagyságú értelmiséggel rendelkeztek, a média területén is gyér számú kiadványt jelentettek meg, míg a magyarság (létszámban megelőzte az államalkotó montenegróiakat is) e tekintetben is az „élen járt”. A belgrádi rezsim számára azért jelentettek veszélyt a magyarok, mert Trianon után közöttük nagy számban voltak az Osztrák–Magyar Monarchiával szimpatizálók, és többen is örömmel fogadták az 1941 és 1945 közötti magyar államhoz tartozást. Belgrád nem riadt el attól sem, hogy a „kollektív felelősségre” való utalással figyelmeztessék a magyarságot arra, hogy a második világháború alatt kollaboránsok és „fasiszták” voltak. Ezért nagy előszeretettel „böngésztek” a magyar nyelvű kiadványok között.

* Heka László habil. egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet. ORCID ID 0000-0001-8561-2628

II. A délszláv állam legfőbb állomásai

A zágrábi Sabor 1918. október 29-én kimondta, hogy megszakítja minden kapcsolatát Magyarországgal és az Osztrák–Magyar Monarchiával, majd 1918. december 1-jén a Sabor küldöttsége (horvát, szerb és szlovén nemzeti képviseléssel) megjelent Belgrádban, és csatlakozott a Szerb Királysághoz.¹ Aznap kikiáltották a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot.² A horvátok szövetségi államként, a szerbek pedig unitárius országgént képzeltek el a közös jövőt, így az elejétől kezdve koncepcionális jellegű nézeteltérések is terhelték az egymás közötti viszonyokat.³ A horvátok, a szlovének és a vajdaságiak (főként a magyarok, de más nemzetiségűek is) rádöbbentek, hogy Bécs, Budapest, Prága és Pozsony helyett a kontinens peremén elhelyezkedő és erősen elmaradott Belgrád vagy Niš városok felé gravitál az ország. I. Ferenc József helyett a király a szerb Karađorđević pásztor családból származó I. Sándor lett, a nyugati értékrendet felváltotta a balkáni zűrzavar. Ez folyamatos sztrájkokat, tüntetéseket eredményezett, amely csúcspontja az 1928. júniusi belgrádi skupštinában történt merénylet volt.⁴

A megölt horvát képviselők miatt érzett gyász a felbomlás szélére vezette az országot, mire I. Sándor király 1929. január 6-án diktatúrát vezetett be, októberben pedig az országot átnevezte Jugoszláv Királysággá. Természetesen szabad sajtóról a korábbi időkben sem volt szó, a diktatúra idején pedig végképp nem volt erre lehetőség. A nemzetiségek közötti gyűlölet újabb kifejeződése

¹ MATIJEVIĆ, Zlatko: Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: Osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919). *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest*. 14. évf. 2008. 1. sz. 35–66. p.; Vö. KRIZMAN, Bogdan: *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje nove jugoslavenske države*. Zagreb, 1977. Školska knjiga; KOPRIVICA-OŠTRIĆ, Stanislava: Konstituiranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. listopada 1918. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 25. évf. 1993. 1. sz., 45–71. p.; IVAŠKOVIĆ, Igor: Pravna narava Države in Kraljestva/ Kraljevine SHS v konfliktu jugoslovanskih ideologij. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 60. évf. 2020. 2. sz. 64–81. p.; HEKA László: *Hrvatsko-ugarska nagodba. Pravni odnos bana i hrvatskog ministra*. Zagreb, 2019. Srednja Europa, 330. p.

² VUJOVIĆ, Dimitrije-Dimo: *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije*. Titograd, 1962. 301–325. p.; PAVLOVIĆ, Srđa: *Balkan Anschluss: The Annexation of Montenegro and the Creation of the Common South Slavic State*. 2008. Purdue University Press; RAKOČEVIĆ, Novica: „Pokret za ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom među interniranim Crnogorcima i kod komitskog pokreta u Crnoj Gori u periodu 1916–1918. godine”. *Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države*. Zagreb, 1969. Jazu, 173–180. p.; KRIZMAN, Bogdan: Međunarodno priznanje Jugoslavije 1919. godine, *Istorija XX veka. Zbornik radova III*. 1962. 346–347. p.; KARDUM, Lidija: Pitanje međunarodnog priznanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. *Politička misao*, 23. évf. 1986. 3. sz. 127. p.; IVAŠKOVIĆ, Igor: Polemike o statusu države i Kraljevine SHS. *Pravni vjesnik*, 36. évf. 2020. 3–4. sz. 269–288. p.

³ TRUMBIĆ, Ante: *Problemi hrvatsko-srpskih odnosa*. München, 1959, Knjižnica Hrvatske revije, 82. p.; KARDUM, Lidija: Pitanje međunarodnog priznanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. *Politička misao*, 23. évf. 1986. 3. sz. 127. p.

⁴ MILETIĆ, Aleksandar: Dr. Ninko Perić o zločinu u Narodnoj skupštini 20. juna 1928. godine. *Tokovi istorije*, 2003. 1–2. sz. 7–15. p.

Sándor király 1934 szeptemberében Marseille-ben történt meggyilkolása volt. A szerb–horvát megbékélés rövid ideig tartott az 1939. augusztus 26-án létrehozott Horvát Bánságnak köszönhetően, de 1941. április 6-án a német hadsereg és szövetségesei megtámadták Jugoszláviát, amely 11 nappal később feltétel nélkül kapitulált.⁵ 1941. április 10-én pedig megalakult a Független Horvát Állam (a mai Horvátország és Bosznia-Hercegovina, valamint a mai Szerbiához tartozó kisebb területeken), a délszláv állam többi részét pedig felosztották Magyarország, Olaszország, Bulgária és Németország között. Az 1941 és 1945 közötti időszakban ebben a térségben polgárháborús jelleg uralkodott.

A második világháború győzteseként Josip Broz Tito és pártja (Jugoszláv Kommunista Párt) megújították Jugoszláviát, de ezen alkalommal hat tagköztársaságból álló szövetségi államként.⁶ A rendszerváltás idején azonban a többpárti választások után függetlenségi népszavazások megtartására is sor került. Ezeknek eredményeképpen a szerbeket (és 2006-ig a montenegróiakat is) kivéve a többi nemzet a függetlensége mellett döntött, így Jugoszlávia felbomlott.

III. A cenzúra a délszláv államban

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság egyik jellemzője a jogi partikularizmus volt. Az Osztrák–Magyar Monarchiából kiszakadt részek, valamint a velük egyesülő Szerb Királyság és a Montenegrói Királyság megtartották igazságszolgáltatási rendszerüket és saját jogrendszerüket.⁷ Ideiglenes tartományként működött Szlovénia (a Muravidékkel), Horvátország és Szlavónia (Muraköz, Krk sziget és Kastav), Dalmácia, a Bánság, Bácska és Baranya, Bosznia és Hercegovina, Szerbia és Montenegró is, amely területeken a szerb (a mai Szerbia, Koszovó és Észak-Macedónia területén), a horvát (Horvátország és Szlavónia), a magyar (Vajdaság és Muraköz), az osztrák (Dalmácia, Isztéria, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina), a montenegrói (Podgorica) és az iszlám jogot⁸ (Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Szandzsák és más délszláv

⁵ Lásd TERZÍC, Velimir: *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzcrci i posledice poraza*. Beograd, 1982. Narodna knjiga.; PEROVIĆ, Latinka: *Kraljevina SHS (1918–1929.)*, *Kraljevina Jugoslavija (1929–1941), nastanak, trajanje i kraj*. Beograd, 2015.

⁶ PETRANOVIĆ, Branko – ZEČEVIĆ, Momčilo: *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost*. I. k., Beograd, 1986. Prosveta.

⁷ PAVLOVIĆ, Marko: Problem izjednačenja zakona u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslaviji. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*. Narodna knjiga, 68. évf. 2018. 3–4. sz. 494. p.

⁸ KARČIĆ, Fikret: *Šerijatski sudovi u Jugoslaviji 1918–1941*. II. k. Sarajevo, 2005. Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 22. p.; *Zakon o uređenju šerijatskih sudova i o šerijatskim sudijama*. Izdavačka knjižarnica Gece Kona. Beograd, 1929.

területeken lakó muszlimok számára) is alkalmazták.⁹ A királyság idején a jogi partikularizmus felszámolása nem valósult meg teljesen. Emiatt hatályban maradt a magyar, illetve az osztrák cenzúratörvény, amely alapján megtiltották a *Narodna obrana*, a *Radićev Dom* és a *Dom i škola* nevű horvát lapok megjelenését, valamint betiltották az *Obzor*, *Hrvat* és egyéb horvát lapok egyes számaint is, ha például a szerb rendőrség kegyetlenkedéseiről számoltak be Horvátországban.

1920. december 29-én a belgrádi kormány meghozta az Obznana nevű dekretumot.¹⁰ Egy évvel később (1921. augusztus 2-án) a rendeletet törvénybe is iktatták *Az állam közbiztonságának és közrendjének védelméről szóló törvény* címmel.¹¹ Ezáltal a kommunista tanok képviselétét törvénytelennek minősítették, megszüntették a Jugoszláv Kommunista Párt működését, és a megválasztott képviselőiktől (55 fő, a harmadik legnagyobb párt volt) megvonták parlamenti mandátumukat, a párt tagjait, szimpatizánsait elbocsátották az állami intézményekből, valamint letartóztatták, vagy száműzték őket a szomszédos országokba, illetve jelentős számuk Magyarországra, főként Pécsre emigrált. Természetesen ezen lakosok elsősorban magyar ajkúak, vagy a magyar nyelvet beszélő délvidéki németek voltak.¹²

A délszláv állam államszerkezetét fektette le az 1921. június 28-i ún. Vid-napi alkotmánya (az ortodox naptár szerint Szent Vitus napján jött létre), amely körül éles viták zajlottak a föderatív és az egységes állam hívei között.¹³ Ezen a téren is a szerbek akarata érvényesülhetett.¹⁴ Az alkotmány 13. és 138. § előírja, hogy a sajtó szabad, de a cenzúra engedélyezett háborús időszakban vagy a törvényben előírt esetekben: a király, a királyi udvar, a külföldi államfők, a népgyűlés megsértése esetén, továbbá az alkotmány erőszakos úton történő megváltoztatásra való felhívás, vallási és nemzeti gyűlölet szítása, a közerkölcs súlyos megsértése eseteiben.

Jóllehet a cenzúra törvényi szabályozása elmaradt, mégis az Obznana, az államvédelmi törvény és az alkotmány körülírták az udvar számára kö-

⁹ DRAKIĆ, Gordana: Formiranje pravnog sistema u međuratnoj jugoslovenskoj državi. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 2008. 1–2. sz. 646. p.

¹⁰ Politika (*Политика*), Beograd, 4559. sz. 1920. december 30.

¹¹ *Zakon Kraljevine SHS o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi* od 2. VIII. 1921. Službene novine, br. 170A, Belgrad, 1921. augusztus 3.

¹² MÁK Ferenc: *Magyarok a Vajdaságban, 1918–1945*. Zenta, 2013. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 48. p.

¹³ Vidovdanski ustav. *Službene novine Kraljevine SHS* br. 142 A od 28. juna 1921. godine.

¹⁴ BARTULOVIĆ, Željko – RANDELOVIĆ, Nebojša: *Osnovi ustavne istorije jugoslovenskih naroda*. Niš, 2012, Centar za publikacije Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu, 176. p.; BARTULOVIĆ, Željko: *Povijest hrvatskog prava i države (kompendij)*. Rijeka, 2008. Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 86–91. p.; Az alkotmány egyéb aspektusairól lásd ĐORĐEVIĆ, Srđan – VUČKOVIĆ, Jelena (szerk.): *100 godina od Vidovdanskog ustava – 100 years since the Vidovdan Constitution*. Kragujevac, 2021. Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.

vetendő értékrendet. Ettől kezdve a cenzúra igen erősen jelen volt. Ennek célja az államhatalom, az állam (király) és az államrend megszilárdítása volt, így a sajtótól is elvárták az „állami hűség” megóvását, vagyis a baloldaliak, főként a királyság ellen küzdő kommunisták, az ellenzéki értelmiségiek és nemritkán a Katolikus Egyház is „ellenőrzés” alá került, ahogyan a nemzeti vagy nyelvi kérdés taglalása is korlátok közé szorult. Főként a horvát nemzeti érzés, kultúra, nyelv, katolikus vallás számítottak „veszélyes” témáknak, ezért nem vagy csak nagy nehézségek árán vált lehetségessé ezeknek publikálása, vagy újságokban való megjelentetése. Természetesen a szlovén nemzeti eszme hangoztatása sem tetszett a belgrádi kormánynak, de a horvátok megnyilvánulásai súlyosabb problémát jelentettek. A montenegrói kérdés (a független Crna Gora és az önálló nemzeti öntudatú crnagorácok részéről) vagy a macedónok autonóm törekvései egyaránt az állam veszélyeztetését jelentették. Úgyszintén „felügyelet” alatt állt a magyar kisebbség és az őt tömörítő politikai párt is, amely számára Trianon volt a legszigorúbban tiltott téma. Mindezek alapján az 1925. évi Sajtótörvény azon rendelkezését (1. §), amely szerint a „sajtó szabad”, nem lehet érvényesülő rendelkezésnek tekinteni.¹⁵ Az államvédelmi törvény 30. §-a elrendelte, hogy minden kiadvány egy példányát meg kellett küldeni Belgrád, Zágráb és Ljubljana állami könyvtárába, egy-egy példányát pedig az államügyészségnek. Az államügyészség dönthette el tehát mi közölhető és mi nem.

Az Obznana létrehozását követően – még aznap – történt meg a cenzúra első megnyilvánulása. A zágrábi Horvát Nemzeti Színházban 1920. december 30-án került volna sor a neves horvát (egyébként közismerten baloldali) író, Miroslav Krleža *Galicija* című drámájának ősbemutatójára. Mivel a dekrétum általános sztrájkhoz és tüntetésekhez vezetett, a rendőrség egy órával az előadás kezdete előtt telefonon értesítette a színházat, hogy „a kommunisták izgatásának veszélye miatt” betiltják a premiert.¹⁶ Egy másik neves horvát író, Milan Begović *Horvát Diogenes* című színművének előadását 1928-ban tiltották be.¹⁷ Az előadás a belgrádi parlamentben halálosan megsebesített Stjepan Radić esete inspirálta. A betiltást ezúttal a belgrádi Oktatási Minisztérium közölte ismételtelen telefonon. A szerzőt nemsokára ezután leváltották a színház drámai tagozatának vezetői posztjáról, majd néhány évvel később nyugdíjazták. A *Horvát Diogenes* az 1940–1941. évadban került ismét a színpadokra immár a

¹⁵ *Zakon o štampi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* br. 179. Belgrád, 1925. augusztus 8.

¹⁶ WIERZBICKI, Jan: *Miroslav Krleža*. Zagreb, 1980. Sveučilišna naklada Liber, 27. p.

¹⁷ MAŠTROVIĆ, Tihomil: Politika kao sudbina hrvatskoga pisca. *Vijenac*, 2003. 242. sz. <https://www.matica.hr/vijenac/242/politika-kao-sudbina-hrvatskoga-pisca-12347/>

Független Horvát Államban. Ez pedig azt eredményezte, hogy a kommunista hatóságok „az usztasák kollaboránsának” titulálták Begovićot, aki hazájában élete végéig feketelistára került. Emiatt csupán külföldi karrierjének köszönhette a hírnevét.

A belgrádi merénylet nagy csapás volt az egész ország számára. A normalizált szerb–horvát viszony elérhetetlenségét látva I. Sándor törvényesítette diktatórikus királyi hatalmát,¹⁸ módosította az államvédelmi törvényt (a Jugoszláv Királyság politikai és társadalmi rendjének megváltoztatására irányuló ténykedés is államellenes cselekménynek minősült),¹⁹ módosult úgyszintén a sajtótörvény is,²⁰ emellett létrejött az új közigazgatási szervezetről szóló törvény,²¹ az államvédelmi bíróságokról szóló törvény,²² majd 1931-ben a király új alkotmánnyal „ajándékozta meg a népét”.²³

A sajtótermékeket illetően minden politikai napilap köteles volt két kinyomtatott példányt a lap utcai terjesztése előtt beterjeszteni a főispáni hivatalhoz, és csak a jóváhagyás után küldhette őket a piacra. Bűncselekménynek számított minden könyv, sajtótermék megírása, kinyomtatása, megjelentetése, kiadása és terjesztése, amely az államhatalom ellen lázít, s amely veszélyezteti a közrendet, a közbiztonságot és az országhatalmat, vagyis „erőszakra bujtogat”. Betiltható volt egy lap, ha egy hónapon belül három számát betiltották; ha a hatósági helyesbítéseket nem közölték a következő számban; és ha a pénzbírságra ítélt személy három napon belül nem fizette meg a kiszabott büntetést. Ezek után nem meglepő, hogy a sajtótörvény 1929. január 6-án történt módosítása után a lapok legnagyobb része megszűnt. A külföldi lapok és folyóiratok terjesztéséről szóló 1931. évi törvény alapján 248 publikációt tiltottak be, közöttük minden szovjet kiadványt. Újabb ellenőrzési – cenzúrázást célzó – lépés volt az 1937. évi rendelet a boltok, újságosok és egyéb újságokat terjesztő üzletek vizsgálatáról, melynek célja szintén a kommunista propaganda terjedésének megállítását volt.

¹⁸ Zakon o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi. Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1929. január 6.

¹⁹ Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi od 6. januara 1929. godine. Izdavačka štamparija Gece Kona, Beograd, 1932. 3. §.

²⁰ Izmena i dopuna Zakona o štampi iz 1925. godine od 6. januara 1929. godine.

²¹ Zakon o banskoj upravi. Službene novine Kraljevine Jugoslavije 261. sz., Beograd, 1929. november 7.

²² Zakon o državnom sudu za zaštitu države. Službene novine Kraljevine Jugoslavije. 915. sz., Beograd, 1929. január 8.

²³ Ustav Kraljevine Jugoslavije. Službene novine Kraljevine Jugoslavije. 200. sz., Beograd, 1931. szeptember 3.

IV. A független horvát állam

A második világháború idején fennálló Független Horvát Állam (a mai Horvátország, Bosznia-Hercegovina és Szerémség) területén erős cenzúra működött.²⁴ A szerb nyelvű, szellemű, cirill betűkkel írt műveket eltávolították a könyvtárakból (kivéve a tudományos és szakmai jellegű alkotásokat). 1942-ben elkészítették a tiltott írók és a kommunista lapok listáját is.²⁵

V. A szocialista Jugoszlávia

A kommunista Jugoszláviában törvényileg nem volt cenzúra, a valóságban azonban semmilyen sajtószabadságról nem beszélhetünk, hiszen erősen ideológiával átitatott ország volt, amelyet a pártpropaganda uralt. Még a hatalom átvétele előtt, 1945. február 8-án a Kommunista Pártban megszületett a Jugoszláviában nyomtatott sajtótermékek benyújtásának kötelezettségéről szóló határozat. Ennek alapján a nyomdák kötelesek voltak az értékesítés előtt minden nyomtatott termékből nyolc példányt eljuttatni az állami hatóságokhoz, hogy az ellenőrizni tudja, milyen sajtóterméket „engedélyezhet”. 1945. augusztusában kibocsátották *Az usztasa és fasiszta irodalmi termékek betiltásáról szóló rendeletet*, amely alapján a horvát, olasz és német nyelvű kollaboráns alkotók műveinek publikálása vagy terjesztése tilos volt.

Augusztus 24-én megjelent a Sajtótörvény, amely rögzítette, hogy a sajtó és a gondolatközlés szabad, kivéve a törvényben előírt eseteket (kiemelkedően hosszú lista volt). A sajtó felügyeletét rábízta az 1945-ben létrejött hírhedt Nemzetvédelmi Osztályra, amely a nem létező cenzori feladatokat is ellátta. A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága keretében 1945-ben létrehozott Agitprop (agitáció és propaganda) lett a cenzori tevékenység legfontosabb szerve és az ideológia népszerűsítője.²⁶ Lenin írásaiból 1 433 000 példányt nyomtattak ki, Sztálin írásai 1 337 000 példányban, Makszim Gorkij 348 000, Anton Pavlovics Csehov 111 000, Lev Nyikolajevics Tolsztoj művei pedig 100 000 példányban jelentek meg.²⁷ Az Agitprop elítélte a „dekadens nyugati

²⁴ Državno tajništvo za propagandu: Upozorenje školskim knjižnicama br. 22.884-1941. Narodne novine 55, 19, 1941. Idézi TURČINEC, Zdenka: Cenzura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 42. évf. 2000. 3. sz., 81. p.

²⁵ STIČEVIĆ, Aleksandar: Popis zabranjenih knjiga iz 1942. godine: prilog povijesti čišćenja knjižnica od nepodobnih knjiga u Hrvatskoj. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 43. évf. 2000. 3. sz. 91–97. p. Lásd még JELIĆ-BUKIĆ, Fikreta: *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*. Zagreb, 1977. Sveučilišna naklada Liber, Školska knjiga Zagreb.

²⁶ VUKELIĆ, Deniver: Censorship in Yugoslavia between 1945 and 1952. *PECOB's papers series*, 19. évf. 2012. 5. sz. 13–16. p.

²⁷ GRBELJA, Josip. *Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945–1990*. Zagreb, 1998, Jurčić, 105. p.

irodalmat és a művészetet”, mert a nyomtatást en bloc forradalmi eszköznek tartotta, amelynek a kommunista ideológia népszerűsítését kell szolgálnia.

A sajtótörvény előírta, hogy kik kaphatják meg a lapkiadási engedélyt, illetve kik kaphatnak engedélyt arra, hogy lapszerkesztői vagy szerkesztőbizottsági feladatokat láthassanak el.²⁸ Mindazon személyek ki voltak zárva, akik 1941 és 1945 között vezetői funkciókat láttak el bármelyik tagköztársaságban (kollaboránsok voltak), akik bármilyen módon együttműködtek a „megszálló hatóságokkal”, akik a „fasiszta és profasiszta” könyvek, újságok vagy más kiadványok kiadói, szerkesztői, munkatársai vagy szerzői voltak, illetve akik szították a nemzeti, faji vagy vallási gyűlöletet. Emellett kizárták azokat is, akik pornográf tartalmú lapok kiadói voltak, vagy olyan lapokat adtak ki, amelyek zsarolás vagy és más erkölcsstelen célból terjesztették sajtótermékeiket. A sajtótörvény tiltott minden olyan kiadványt, amely az alkotmányos rend erőszakos megdöntését tűzte ki célul, amelyek sértő jellegű írásokat közöltek a baráti államokról, vagy sértették az ország népképviselői szerveit.²⁹ A Nemzetvédelmi Osztály döntött arról, mi jelentethető meg és mi nem, így erős cenzori hatáskörökkel rendelkezett. A törvény nem tiltotta meg a külföldi sajtótermékek behozatalát, de ha azok valamelyik délszláv nyelven jelentek meg, akkor szükséges volt a hatóság hozzájárulása.

A már említett usztasa és fasiszta irodalmi termékek betiltásáról szóló rendelet alapján a Jugoszláv Államügyészség szétküldte a tagköztársaságok államügyészségeinek a „Tiltott könyvek és lapok listáját” (azt már 1946-ban összeállította a zágrábi Kerületi Népbíróság).³⁰ Az ilyen listákról és a rajtuk szereplő írók neveiről csak azok a párttagok tudtak, akik felügyeltek a könyvtárakra. Azzal indokolták a listákra helyezésről szóló döntésüket, hogy a proskribált szerzők hamisítják a történelmet, „sárba tiporják a Szovjetuniót” (1948-ban Jugoszláviát kizárták a keleti blokkból, és azután már a Szovjetunió nem számított „védett” témának), sovinizmust, vallási és faji intoleranciát, pornográfiát és bűnözést terjesztenek.³¹ Ennek nyomán 1947. április 8-án megjelent *Az ifjúsági és gyermek irodalmi művek és sajtótermékek kiadásáról és terjesztéséről szóló törvény*. Az 1949. december 31-i rendelet előírta a kiadók számára azt a kötelességet, hogy a kiadványaik értékesítése előtt azok egy-egy példányát terjesszék fel Belgrádba a Jugoszláv Föderatív Népköztársasághoz (FNRJ).³² Az 1960. november 9-én alkotott *A sajtó- és az információk áramlásának más*

²⁸ Uo. 97. p.

²⁹ Uo.

³⁰ GRBELJA, Josip: *Uništeni naraštaj. Tragične sudbine novinara NDH*. Zagreb, 2000. Regoč, 191–222. p.

³¹ HEBRANG GRGIĆ, Ivana: *Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas. Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 43. évf. 2000. 3. sz. 119. p.

³² Uo. 122. p.

formáiról szóló törvény kiemelte, hogy Jugoszlávia szabad ország, amelyben nincs cenzúra sem a sajtótermékek sem más publikációk fölött, de a nép, az állampolgárok demokratikus szabadsága, a közbiztonság és a közrend érdeke megkívánják, hogy betiltsanak és eltávolítsanak minden olyan kiadványt és sajtóterméket, amelyek agresszióra, gyűlöletszítására, a nemzetek becsületének megsértésére irányulnak stb. Újdonságot hozott ez a törvény, mivel lehetőséget teremtett arra, hogy ezután betiltható legyen a TV és a rádió egyes adásainak sugárzása, a filmek és más elektronikus termékek közrebocsátása.³³

Az 1973 áprilisában megalkotott *A szabad sajtóval és az információk szabad áramlásával való visszaélés elleni törvény*, mint a neve is elárulja, a szabad sajtóról rendelkezett, mégis leginkább azt szabályozta, hogy milyen magatartások tiltottak. Egy évvel később (1974. augusztus 2-án) napvilágot látott *A külföldi tömegtájékoztatási eszközök behozataláról és terjesztéséről, valamint a külföldi információgyártók tevékenységéről szóló törvény*.

Mivel a cenzúra magába foglalja a meg nem jelenés, illetve betiltás mellett a szöveg lerövidítését, javítását, átalakítását, a szerző elbocsátását, elüldözését is, ezért kimondható, hogy mindez Jugoszláviában erősen jelen volt. Egy egész sor tiltott vagy legalábbis nemkívánatos témakör létezett, amely az írott sajtóban, a tv-ben és a rádióban vagy a filmekben keresztül nem juthatott el az állampolgárokhoz. Ezekre általában a burzsoá, vagy a „dekadens” burzsoá kifejezést alkalmazták, amin minden olyat értettek, ami ellenkezett a szocialista realizmussal mint elfogadott viselkedési és nevelési móddal, illetve akár értékrenddel. Így a smink, a nők szépítkezése mellett („nem az öltöny teszi az embert!”) a „burzsoáziához” kötötték a nyugati sajtót („ellenség”), a miszticizmust és a „szellemi sötétségbe vezető dekadenciát”. Felfogásuk szerint a nyugati (burzsoá) művészet nem lehetett értékes, mert az kapitalista, így automatikusan „nem lehet sem őszinte, sem haladó”. Az irodalmi művekben nem volt szabad még burkoltan sem kritikusan foglalkozni Tito személyével és a szocializmussal, a partizánok háború utáni bosszúhadjárataival (a németek, az olaszok, a magyarok és a háborúban vesztes délszlávok tízezreinek meggyilkolásával, a tömegsírokkal, a munkatáborokba zárással, üldöztetéssel és kitelepítéssel), vagy a Csupasz Sziget (Goli otok) nevű, Gulag-jellegű, a politikai foglyok számára készült munkatáborral stb.

A filmművészetet különösen veszedelmesnek tartották (Josip Broz Tito különösen szerette a filmeket), ezért már 1945-ben rendeletet hoztak a mozifilmek cenzúrájáról. Később minden tagállam felállította a filmeket felügyelő bizottságokat. A többi szocialista országhoz képest Jugoszláviában azonban „nem volt cenzúra”, ezért kialakult az ún. „bunkerbe helyezés”. Ez azt jelentette,

³³ STANKOVIĆ, Peter: Constructs of Slovenianness in Slovenian partisan films. *Društvena istraživanja*, 17. évf. 2008. 4–5. sz. 907–926. p.

hogy hivatalosan nem tiltották be a „feketelistára” került filmet, de a valóságban több évtizedre „eltűntek” a filmek valamelyik filmarchívumban, és azokat senki sem nézhette meg. 1945-től 1973-ig az országban 431 film született, ebből csak egyet (*Grad*, 1963) tiltottak be bírósági ítélet útján, mert az a fiatalok pesszimista, céltalan életéről szól. Ennek a filmnek is megmentették azonban néhány másolatát, és 1990-ben bemutatták.³⁴

A zeneművészetben csak két személyt említünk meg példaként. A világhírű karmester Lovro von Matačić az usztasa rendszerben vállalt szerepe miatt a második világháború után több mint egy év börtönbüntetés után kegyelemben részesült (külföldi nyomás hatására), 1954-ben útlevelet kapott, majd a nagy külföldi sikerek után otthon is rehabilitálták. Nem volt ekkora „szerencséje” a zombori születésű Andrija Konc (Konc András) operetténekesnek, aki szanzon- és táncdalénekesként közép-európai népszerűségnek örvendett a második világháború előestéjén.³⁵ 1945-ben Belovárba, a Nemzetvédelmi Osztályba kísérték kihallgatásra, ahonnan „eltűnt”. Az 1993-ban bekövetkezett rehabilitálásáig még a nevét sem volt szabad említeni.

Tito Jugoszláviájában a táncdalzene is a burzsoázia produktumának és a polgári ízlés kifejezőjének számított, amely ellentétes a munkásosztályéval. Emiatt csupán a népzene sugárzásának biztosítottak helyet, és a folklór ápolását támogatták. Ennek apropóján alakult ki az ún. újkomponált népzene, amely a török-roma-arab zenei múltra épített, és többnyire igénytelen zenei darabokat „produkált”. A Szerbia, Bosznia-Hercegovina és Montenegró területén élő körében azonban kedvező fogadtatásra találtak ezek a számok, így csakhamar kialakult az ún. turbo-folk, amely ma Magyarországon Balkán-zene név alatt ismert és néhol kedvelt műfaj. Jugoszláviában az „újkomponált népzene” kifejezetten lenézett zenei formának számított, a párt cenzorai végighallgatták a több ezer dalt, és külön megadóztatták közülük azokat a számokat, amelyek dalszövege az átlagosnál is igénytelenebb volt. A cenzorok megvetése abban is látszik, hogy az „újkomponált” zeneszámok nem szólhattak például a szocializmusról vagy a hazáról.

Josip Broz Tito 1980-ban bekövetkezett halála után az 1982. március 16-ai *A közérdekű tájékoztatásról szóló törvény* előírta, hogy a közszolgálati információk terjesztése külön társadalmi értéket képez, az 1983. július 19-i *A kiadói tevékenységről szóló törvény* pedig már enyhítést jelentett a sajtószabadság korlátainak csökkentésének köszönhetően. A cenzúra azonban továbbra is jelen volt. Szlovéniában, amely a legnyugatibb tagköztársaság volt, még az 1980-as

³⁴ N. N.: Filmska cenzura u Jugoslaviji: Koji su filmovi i zašto bili zabranjeni. *Nezavisne novine*. Banja Luka, 2015. szeptember 28.

³⁵ Egyidőben a jugoszláv bajnok HAŠK Zagreb kapusa volt, akit a korabeli sajtóinformációk szerint 1939-ben a Ferencváros szerette volna leigazolni. Mégis a zene fontosabb volt az életében: magyar, horvát, német és olasz nyelven énekelt és lemezeket adott ki Zágrábban és Budapesten.

években is külföldről csak a kommunista jellegű irodalmat volt szabad behozni a könyvtárakba.³⁶ Azokat az írókat, akik mégis tiltott témákat kutattak, büntetőjogilag felelősségre vonták.³⁷ Emiatt nem meglepő, hogy a sajtóban dolgozók körében kialakult az öncenzúra.³⁸

Természetesen az újságírók továbbra is „társadalmi-politikai munkások” maradtak, és csak az 1990. február 24-i sajtótörvény módosításával törölték az ideológiai elemeket a törvényből.³⁹ „Társadalmi-politikai munkásként” a társadalmi-politikai szervezeteknek tartoztak felelőséggel és nem a nyilvánosságnak, a hivatalos feladatuk a szocializmus építésének keretében a politikai vezetőség határozatainak közvetítése a lakossághoz.

A „nem létező” jugoszláv cenzúra sajátossága volt a cenzori feladatok rábízása a nyomda dolgozóira. Bármilyen kiadvány nyomtatása előtt ugyanis a nyomdászok „áttanulmányozták” az eléjük tárt művet, ha kellett, akár egy egyetemi tanár filozófiai vagy természettudományos értekezését vagy tanulmányát. Megvizsgálták, hogy a közlésre szánt mű sérti-e a szocialista forradalom vívmányait, a jugoszláv nemzet és nemzetiségek jogait. Ha úgy ítélték meg, hogy a mű közlése ártana az országnak, akkor egy átiratban értesítették az illetékeseket, hogy visszautasítják a nyomtatást. Az ilyen döntést a sajtó rendszerint közölte, kiemelve a dolgozó nép példaértékű ténykedését a szocializmus építésében. A valóságban a nyomda párttitkára vitte el az általa „gyanúsnak” vélt kéziratot a helyi pártbizottságba, amely szakértőket hatalmazott meg az ügy kivizsgálása érdekében. Azok megküldték a véleményüket a helyi pártszervezethez, majd az döntést hozott a kéziratról. Ha a szerző „feketelistán” volt, akkor nem kellett kikérni a szakértők véleményét, hanem azonnal értesítették a nyomda párttitkárát a nemkívánatos kéziratról és a további eljárásról. A nyomda párttitkára összehívta a pártbizottságot, amely „megszavazta” a már meghozott döntést, vagyis, hogy „a nyomda” elutasítja az ilyen kézirat nyomtatását.⁴⁰ Érdekes módon a legismertebb ilyen eset a *Magyar Újság* nyomtatásának visszautasítása Zágrábban, jellehet talán senki sem tudott magyarul a nyomdászok közül.

³⁶ GABRIČ, Aleš: Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni. Od komunističnega Index librorum prohibitorum do ukinitve 'verbalnega delikta'. *Primerjalna književnost*, 31. évf. 2008. 67. sz. 72–75. p.

³⁷ JANEŽIČ, Helena: *STOP, CENZURA! Cenzura in knjižnice 1945–1991*. Ljubljana, 2019, Narodna in univerzitetna knjižnica, 21. p.

³⁸ TORKAR, Igor: Moja srečanja s cenzuro: Cenzura krokarjem odpušča, slavce pa muči. *Delo*, 1998. 115. sz. 53. p.

³⁹ LOPUŠINA, Marko: *Crna knjiga: cenzura u Jugoslaviji, 1945–91*. Beograd, 1991. Fokus.

⁴⁰ STIPČEVIĆ, Aleksandar. Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj 1945–1990. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 48. évf. 2005. 3–4. sz. 3–4. p.

VI. Az egyházi kiadványok cenzúrája

A vallási kiadványok cenzúrája 1945-ben vette kezdetét, amikor beszüntették a sari bíróságokat, és az egyházakat kizárták az oktatásból és a közéletből, valamint az egyháztól nyomdáikat is elvették. Mivel magánnyomdák nem léteztek, így a vallási jellegű műveket és az egyházi kiadványokat is csak az állami nyomdában lehetett nyomtatni. A kommunista hatóságok különböző módon próbálták megakadályozni az ilyen kiadványok megjelenését. Leginkább a papír árának felemelésével, gyakran a papírhiányra való hivatkozással érték el ezt a célt. Viszont a saját ideológiai publikációik költségeinek fedezésére sem volt már egy idő után pénzük, így kénytelenek voltak kiadni a vallási kiadványokat is. Ez főként az 1960. évi Sajtótörvény után következett be, amikor ismét megjelenhetett a vallási sajtó.⁴¹ Az eltűrt Szerb Pravoszláv Egyháztól eltérően az egyetemes Katolikus Egyház üldözött volt, a Boldog Alojzije Stepinac zágrábi érsek és bíboros elleni koncepciók pedig nagyon megrontotta Tito országa és a Szentszék közötti viszonyt.

A Jugoszláviai Katolikus Egyház helyzete javult, miután 1970. augusztus 14-én a Vatikán és Belgrád diplomáciai kapcsolatot létesített egymással. A Jugoszláv Püspöki Konferencia (a katolikus lakosság Horvátországban és Szlovéniában nagy többséget tett ki, a Vajdaságban és Bosznia-Hercegovinában pedig a lakosság számottevő részét) elnöke a zágrábi érsek volt, aki a Zágrábban horvát nyelven megjelenő *Mali koncil* és *Glas Koncila* hetilapok, valamint a *Glasnik sv. Antuna Padovanskoga* (1968-tól *Veritas*) havilapok felelős szerkesztője (ekkor Franjo Kuharić bíboros látta el ezt a tiszteletet) volt. A vallási folyóiratok első betiltása a *Glasnik sv. Antuna Padovanskoga* című havilap nevéhez kötődik. 1967. november 24-én a havilap 12. (decemberi) számában közölt három cikke miatt a Zágrábi Kerületi Ügyészség Ktr. 1050/67. sz. végzése kimondta, hogy a lap „hamis állítást terjesztett a vallás és az egyház helyzetéről a szocialista országokban [...] és a szocialista oktatási rendszer erkölcsi érdekéről”, és ez alapján elkobozta a lapot, majd a végzést a Zágrábi Kerületi Bíróság megerősítette, és az elkobzott havilap valamennyi példányát megsemmisítette.⁴² Ivon Čuk főszerkesztő ellen büntetőeljárás indítványoztak, és őt mint felelős szerkesztőt a Zágrábi Járási Bíróság 1968. március 15. KT-16047/1967. sz. ítélettel kilenc hónap szabadságvesztés büntetésre ítélte

⁴¹ PAVLINIĆ, Vladimir: Katolička štampa u Hrvatskoj. *Mi Crkva i drugo. Zbornik Bogoslovske tribine*, 1971. 66. p.

⁴² MIKIĆ, Anto: Sudski postupci protiv katoličkoga tiska u komunističkoj Hrvatskoj 1960-ih i 1970-ih. *Časopis za suvremenu povijest*. 2019. 1. sz. 189. p.

„a vallás és az egyház politikai célokra való felhasználása” indokolással, amely a Btk. 311. §-ában előírt bűncselekmény volt. Az indokolásban felhívták a főszerkesztőt, hogy a lap csak vallási témákkal foglalkozhat.

VII. A magyarság helyzete

A Délvidéken az Osztrák–Magyar Monarchia idején is megjelentek sajtótermékek, amelyek átvészelték a szerb megszállást, majd a Baranyai-Bácskai Szerb–Magyar Köztársaság elnevezésű bábállam létrehozásának kísérletét is. Amikor 1921. augusztus 19-én Rajiç szerb kormánybiztos átadta a pécsi városházát Gosztonyi Gyula kormánybiztosnak, akkor a szerb hadsereg és a hivatalnoki kar mellett kivonultak a kollaboránsok is. Így a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba tették át székhelyüket egyebek közt a *Baranyai Magyar Újság*, a *Munkás*, a *Hír*, a *Dunántúl* és a *Baranjski Glasnik* lapok és azok szerkesztői, újságírói is. A több ezer fős emigráns közösség számára Eszéken jelent meg 1921. november 15-én a rövid életű *Magyar Újság* című napilap. Mivel azonban a délszláv királyságban az Obznana törvényen kívül helyezte a baloldali eszmék minden megnyilvánulását, így a felsorolt lapok is óvakodtak az ideológiai megnyilvánulásoktól.

A jugoszláviai magyarság háborús vesztesként tétlenül nézte, ahogy felszámolták a magyar intézményeket, megszüntették az egyesületeket, az anyanyelvű oktatás lehetőségét, emellett elbocsátották a tanítókat, a hivatalnokok jelentős részét, felszámolták a földbirtokot, kisajátították az egyházi javakat, és betelepítették a többnyire szerb hivatalnokokat. A magyar nyelv és kultúra, illetve nemzeti identitás megőrzésének leghatékonyabb eszköze a sajtó lett. Szabadkán jelent meg a *Bácsmegyei Napló* (1929. január 6-a után *Napló*), Nagybecskerekén a *Torontál* (majd *Híradó*), Újvidéken pedig az 1920-ban megalakult *Délbácska* (majd *Reggeli Újság*) című lap. A hetilapok közül Óbecsén 1920. február 1-től 1934. április 15-ig megjelent a *Tiszavidék*, Zentán 1922 és 1941 között a *Sentai Újság*, Zomborban 1929 decemberében indult a *Friss Újság* című hetilap, amely néhány hónappal később *Új Hírek* nevű napilapként jelent meg. A mai Szlovénia területén Muraszombatban is megjelent a *Muraszombat* című újság. A diktatúra bevezetése után a magyar sajtó is nehéz helyzetbe került, többnyire megszűnt.

VII. 1. Tito Jugoszláviájának magyar nyelvű sajtója

Elsőként a *Szabad Vajdaság* című lap jelent meg, amely 1945. szeptember 27-től *Magyar Szó* név alatt működik.⁴³ 1945. október 5-én az *Ifjúság Szava*, 1945 októberében a *Híd* folyóirat, 1946. április 5-én a *7 Nap* (a vajdasági Népfront új hetilapja), 1946 augusztusában *A Föld Népe* (mezőgazdasági szaklap, 1950-tól *Új Falu* néven), 1946 októberében *A Vajdasági Dolgozó Nő*, 1947. január 1-jén a *Pionírújság*, majd 1947 novemberében a *Dolgozók* (szakszervezeti közlöny) megjelenésével kielégítésre került a vajdasági magyarság minden rétegének sajtó iránti igénye.

VII.2. Magyar Szó

A vajdasági magyarság egyetlen napilapja és egyik legfontosabb azonosságtudat-megőrző intézménye volt és maradt.⁴⁴ 1960 és 1990 között 30 ezer példányban adták ki, amely a 2000-es évek elején 12 ezerre csökkent.⁴⁵ A Vajdasági Népfront napilapja volt, de a Kommunista Párt irányítása alatt állt, amivel szakított 1991-ben.

A létrehozásától a *Magyar Szó* magára vállalta a „a jugoszláviai magyar dolgozó nép” nevében a magyar identitás megőrzését, ugyanakkor kissé túlzónak tűnik a Tito Jugoszláviája iránti kifejeződő lojalitás: „Nekünk Jugoszlávia szabadságot és jogokat adó hazánk, [...] Tito marsall Jugoszláviájában a szláv és magyar dolgozó nép együtt építi a demokráciát, és az öntudatára ébredt munkásosztály követeli a magyarországi munkásságtól, hogy haladéktalanul számoljon le a reakcióval!”⁴⁶ 1946 januárjában még Magyarországtól is elhatárolódtak: „Mi, vajdasági dolgozó magyarok visszautasítjuk a revíziós politikát, és kijelentjük, hogy hazánkban nagyobb gazdasági, politikai és kulturális szabadságban élünk, mint amilyenben Magyarországon részesülhetnénk.”⁴⁷

Sajnos a *Magyar Szó* rendszer iránti elkötelezettsége emberéleteket is vesztélybe sodort. A legjellemzőbb példa erre a *Zágrábi Magyar Újság* (1945. november 1. – 1945. december 1.) és annak főszerkesztőjének, Walter Emilnek szomorú története. A nyolcoldalas független politikai és gazdasági hetilapnak

⁴³ POPOV, Dušan: A Slobodna Vojvodina első száma – A vajdasági sajtó negyven éves jubileuma. *Magyar Szó – Kilátó*, 5. évf. 1982. 43. sz. 13. p.

⁴⁴ KALAPIS Zoltán: *A Magyar Szó fél évszázada – Adalékok a jugoszláviai magyar napilap történetéhez*. Újvidék, 1994. Magyar Szó

⁴⁵ TERNOVÁČZ Fanni: A vajdasági (délnyugati) magyar sajtó 1945 után. *II. Kárpát-medencei Szak-kollégiumi Konferencia*. 2016. Ingenia Hungarica, 287. p.

⁴⁶ *Magyar Szó*, 1946. január 18. 1. p.; *Magyar Szó*, 1946. január 19. 3. p.

⁴⁷ *Magyar Szó*, 1946. január 25., 2. p.

összesen öt száma jelent meg (a zágrábi Nakladni zavod Hrvatske nyomdájában nyomtatták). Az erősen ideológiavezérelt sajtótérben a független lap eleve gyanúsnak tűnt, és ez ellen a *Magyar Szó* emelte fel hangját. Az első számban a vezércikk írója érezhetően a béke, a megbékélés mellett foglalt állást, ami viszont a vajdasági magyar újság, a szakszervezetek és a párt „olvasatában” ellenkező reakciót váltott ki. A „Magyar Újság romboló, szabotázs szelleme” ellen emelték fel hangjukat. A szabadkai kerületi ügyész helyettes még aznap elrendelte a *Zágrábi Magyar Újság* valamennyi példányának elkobzását, a *Magyar Szó* pedig a „megtámadott proletárhatalom nevében” egy vasmunkás írását közölte „*Néhány kérdés a Zágrábi Magyar Újság »független« politikai és gazdasági hetilap szerkesztőjéhez, Walter Emil úrhoz*” címmel. Abban a zágrábi lapot „becstelennek” és „szenny lapnak” nevezte.⁴⁸ A *Zágrábi Magyar Újság* következő számát a *Magyar Szó* 1945. november 17-én azzal vádolta, hogy „*egyetlen szót sem írt arról, hogy ebben az országban újjáépítés folyik. (...) hogy csodálatos erőfeszítéseket tesz a földműves nép (a magyar földműves nép is, Walter úr!)? [...] Azt kívánjuk, hogy az ilyen arcátlanul pimasz hang Jugoszláviában magyarul ne hangozhassék el. (...)*”⁴⁹ Vagyis már ekkor a lap betiltását indítványozta. Ezt sikerült elérni a lap ötödik, utolsó számának megjelenését követően, amikor a *Magyar Szó* nagy örömmel közölte, hogy 1946. február 7-én a *Zágrábi Magyar Újság* volt szerkesztőjét Walter Emilt *elítélték kémkedésért és népellenes uszításért*. Kiemelte, hogy „*a zágrábi népbíróság húszévi kényszermunkával egybekötött szabadságvesztésre, polgári jogainak tízévi elvesztésére és vagyona elkobzására ítélte.*” A per a zágrábi Kerületi Népbíróság előtt folyt, ahol Walter Emilt a nép és az állam ellen elkövetett bűnökről szóló törvény alapján vonták felelősségre.

A vajdasági magyar lap kiemelte, hogy a zágrábi *Vjesnik* 1946. február 3-ai számában „*Elítélték a magyar fasiszta-revizionisták kémjét és a Jugoszlávia népei elleni gyűlölet szítóját – A reakciós fasiszta Magyar Újság című lapot az érsekségi nyomdában készítették*” címmel számolt be az eseményről. Hozzáadték, hogy a *Vjesnik* a klerikális körök befolyását vélte látni abban, hogy a lapot a zágrábi érseki nyomdában állították elő.

A magyarság nagyobb része nem lelkesedett annyira a kommunizmusért, hanem hívő keresztény volt. Emiatt az ilyen politikai manőverek (a zágrábi érsekség és a „magyar fasiszta” lap összekapcsolása) nagyobb óvatosságra intettek a papságot és a híveket is. A Bácska és a Bánság 320 000 magyar és közel százezer horvát-bunyevác katolikus lakossága számára jelent meg 1963-ban

⁴⁸ MÁK Ferenc: A horvátországi magyar sajtó 1914–1989. In APRÓ István – PAÁL Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig*. Budapest, 2014. Médiatudományi Intézet, 263. p.

⁴⁹ Uo. 264. p.

az első magyar nyelvű vallási folyóirat, a *Hitélet*. Mivel a rezsím céljait nem szolgálta egy ilyen lap kiadása, ezért a cenzúra mellett minden egyéb területen is igyekeztek megakadályozni a nyomtatását, terjesztését. Emiatt készpénzben fizetett a kiadó, aminek az adóságokban szenvedő nyomdák nem tudtak „ellenállni”, viszont előbb magas postadíjakkal próbálták ellehetetleníteni a sajtó terjesztését, majd az újvidéki posta nem vállalta a terjesztést. A *Hitéletet* előbb Belgrádból, majd Zágrábból, illetve Lendváról terjesztették. Külföldre (a Kárpát-medencei magyarsághoz) a határt átlépő hívek vitték, és leadták a plébániákon, Erdélyben pedig a katolikus papok és hívek gépelt formában terjesztették.⁵⁰

VIII. Zárzó

1918 és 1990 között a délszláv államban három ízben történt meg a hatalom megdöntése, illetve az államalakulat, a kormányforma, valamint az ország elnevezése is megváltozott. A világnézeti, ideológiai különbségek ellenére mégis közös vonásuk volt a demokratikus berendezkedés hiánya, illetve a represzió, amely az Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban az ellenzék üldözésében nyilvánult meg, a második világháború idején fennálló államokban a fasiszta terrorban, a szocialista Jugoszláviában pedig az ellenzékkel szembeni burkolt, de igen hatásos leszámolásokban. A tanulmányban a cenzúra érvényesülését, a használt módszereket és a társadalmi körülményeket vizsgáltuk és elemeztük, valamint, hogyan tudott az ilyen politikai konstellációban a magyarság küzdeni a kisebbségi jogaiért és a véleménynyilvánítás szabadságáért.

⁵⁰ Uo. 221. p.

Kelemen Roland*

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS SAJTÓRENDÉSZET SZERVEZETE

I. Bevezetés

A háború esetére szóló kivételes hatalmi intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvénycikket (továbbiakban Kivhattv.) az első átfogó jellegű kivételes hatalmi jogszabályunk¹ számos alapjog korlátozását tette lehetővé háború vagy háború veszélye esetében. Ennek megfelelően a Kivhattv. tárgyi hatálya kiterjedt a sajtójog, a sajtószabadság területére is, ennek oka a miniszterelnöki indokolás szerint az volt, hogy „a sajtóközlemények a hadviselés érdekeit igen könnyen veszélyeztethetik. Lehetnek sajtóközlemények, a melyek esetleg egész útközetek elvesztését okozhatják...”²

A Kivhattv. 11. §-a kimondta,³ hogy a minisztérium elrendelhetette, hogy az időszaki sajtó köteles példányait a legközelebbi királyi ügyészségnek vagy

* Kelemen Roland egyetemi adjunktus, Széchenyi Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi Történelmi Tanszék. ORCID ID 0000-0002-5419-8425

¹ Az intézmény és a védelmi jog fejlődéséhez lásd bővebben: KELEMEN Roland: Az 1912-es kivételes hatalmi törvény születése és rendszere, In FARKAS Ádám – KELEMEN Roland (szerk.): *Szkülla és Kharübdisz között – Tanulmányok a különleges jogrend elméleti és pragmatikus kérdéseiről, valamint nemzetközi megoldásairól*. Budapest, 2020. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 81–111. p.; FARKAS Ádám: *A [hon]védelmi alkotmány kialakulása a polgári Magyarországon 1867–1944*. Budapest, 2019. Zrínyi Kiadó; FARKAS Ádám: *A honvédelmi jog polgári szabályozási előzményei Magyarországon*. In FARKAS Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történelmi és kortárs kérdései*. Budapest, 2018. Dialóg Campus Kiadó–Nordex Kft., 31–58. p.; BARNA Attila: *Im Wendekreis von Notstand und Ausnahmsgewalt: Politische Umbruchszeiten und ausserordentliche Normsetzungsbefugnisse in Ungarn am Beginn des 20. Jahrhunderts. Beitrage zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2018. 2. sz. 441–451. p.

² Lukács László miniszterelnök indokolása a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló törvényjavaslatához, *Képviselőházi irományok*, 1910. XXII. kötet, 633-726., 633. számú iromány, 15–16. p.

³ A lehetséges korlátozásokat lásd bővebben: KELEMEN Roland: A háromórás cenzúra és azt enyhíteni hivatott objektív és szubjektív sajtótilalom elhatárolása – sajtótilalmak az első világháború éveiben. In GERGELY András – HOLLÓ József – JESZENSZKY Géza – RÉVÉSZ T. Mihály

rendőrhatóságnak kell kézbesíteni előzetes megvizsgálás céljából, ahol dönthettek úgy, ha „*valamely sajtótermékkel oly bűncselekmény követtetnék el, a mely a hadviselés érdekeit érinti, a sajtóterméknek szétküldését megtilthatja.*”⁴ A Kivhattiv. rendelkezései szerint kizárólag bűncselekmény esetében lehetett szankcionálni az újságíró, a szerkesztőt vagy a kiadót.

A terjesztéssel egyidejűleg benyújtott sajtórendészeti kötelempéldány a háború előtt is létezett, célja az volt, hogy a sajtó útján elkövetett bűncselekményeket rövid időn belül meg tudja torolni a hatóság. Viszont az eljárásnak a sajtóalbizottsági feladatellátással való összekötése már rendkívül kényes kérdéseket vetett fel a felelősség kérdéskörében. Zboray Miklós rendkívül érzékletesen foglalta össze, amikor kifejtette, hogy a cenzorok „...*béklyókba kötik már a gondolatot is, nem látott alakok, nem látott szellemek, felelősség nélkül, felelősségre nem vonhatók. Nincs, akit előszólitson az ember, ha megfojtja a gondolatokat és megfojtja a közérdeki kérdések vitatását a sajtóban...*”⁵ Annak ellenére rendkívül hangsúlyos, amit Zboray mondott, hogy a Kivhattiv. kimondta, hogy minden intézkedés a teljes kabinet felelőssége mellett történt.⁶ Ugyanis e szakasz lényegében nem adott megfelelő választ arra a kérdésre, hogy ki irányította a sajtórendészeti szerveket a háború időszakában, ki végezte a napi szintű ellenőrzését e feladatoknak. E kérdés a háború második évében már a tisztelt ház előtt is éles vitát váltott ki, végül Rakovszky István kérdésére Balogh Jenő igazságügy-miniszter már egyértelmű választ adott, és kimondta, hogy a napi ügyek intézése miatt a politikai felelősséget maga vállalta.⁷

A hatásköri helyzet azonban valójában nem volt ilyen vegytisztán egyszerű kérdés. Jelen tanulmány ezt a meglehetősen összetett első világháborús sajtórendészeti hatásköri és szervezeti rendszert mutatja be.

– SZEILER Erika (szerk.): *Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve.* Budapest, 2020. Ifjabb Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 20–38. p.; GOSZTONYI Gergely: *Cenzúra Arisztoteléstől a Facebookig. A közösségi média tartalomszabályozási gyakorlatának komplexitása.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, p. 306; RÉVÉSZ T. Mihály: A sajtó-jog metamorfózisa az első világháború esztendeiben Magyarországon. *Jogtörténeti Szemle*, 2015. 4. sz. 34–44. p.; GOSZTONYI Gergely: A cenzúra tipizálása a politikai cenzúra rövid történetének tükrében. *Médiakutató*, 23. évf. 2022. 1. sz. 45–57. p.

⁴ A háború esetére szóló kivételes hatalmi intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény-cikk, 11. § (2) bekezdés.

⁵ Zboray Miklós felszólalása az indemnitási törvényjavaslat képviselőházi vitájában. *Képviselőházi napló.* (továbbiakban KN) 1910. XXVI. kötet, 1914. július 22.–1915 május 6., 576. ülésnap, 472–473. p.

⁶ Kivhattiv. 1. § 1. bekezdés.

⁷ Rakovszky István interpellációja a sajtócenzúra alkotmányserő voltáról, valamint Balogh Jenő igazságügyminiszter válasza. *KN* 1910. XXVII. kötet, 1915. május 7.–1915 december 21., 597. ülésnap, 548. p.

II. Az első világháborús sajtórendészet irányító szervei

A sajtórendészeti szervek feletti irányítás tehát az igazságügy-miniszter feladata volt. Az ő óvó tekintete mellett végezték tevékenységüket az ügyészség szervei, a Sajtóalbizottság és a vidéki illetékes hatóságok, így a területi közigazgatás vezetői. Azonban sajátos volt a helyzet annyiban, hogy a Hadfelügyeleti Bizottság (továbbiakban: HFB) szintén irányítást gyakorolt a Sajtóalbizottság és ellenőrzést az ügyészségek felett, a Sajtóalbizottság pedig szintén felügyeleti joggal bírt az ügyészségek munkája felett. Emellett nem kihagyható a körből a miniszterelnökség sajtóosztálya, amelynek mindenkori vezetője tagja volt a HFB-nek, és erős ráhatást, ténylegesen ellenőrzést gyakorolt a sajtórendészet egésze felett. A Miniszterelnökség pedig maga is részt vett a vidéki sajtórendészetben, főként azáltal, hogy a bizalmas értesítéseket a sajtóosztály közölte a vidéki szervekkel, azok pedig a szerkesztőségekkel.⁸ Továbbá felügyeletet gyakoroltak az illetékes területi katonai parancsnokok. A közös szervek hatásköre pedig ügykörtől változóan a tájékoztatás kérésétől az utasításig terjedhetett, de ezt minden esetben vagy a miniszterelnökségen vagy a HFB-n keresztül tehették meg. Vegyük tehát sorba az egyes szerveket.

Az igazságügy-miniszter átfogó irányítási tevékenységet látott el a sajtórendészet és a sajtórendészeti szervek felett. Mire is terjedt ki az igazságügy-miniszter tevékenysége? A sajtórendészeti tevékenység irányainak meghatározása az objektív tilalmak kiadása révén valósult meg.⁹ Ezekben a mindenkori viszonyokhoz igazodott a kibocsátó miniszter, emellett Vázsonyi Vilmos már alapfogalmakat, így a hadiérdeket is definiálni igyekezett – bár erősen megkésett ezzel a tárca. Vázsonyi Ciszlajtániához¹⁰ hasonlóan pedig el kívánta vetni a politikai cenzúra lehetőségét.¹¹ Míg azonban Ausztriában az előzetes cenzúra általánosságban működött és szigorúan szankcionált volt,¹² addig nálunk ezen eszközhöz a háború évei alatt nem nyúltak. Így az enyhítés a gyakorlaton nálunk alig változtatott, sőt, mint a tilalmak és a 3 órás cenzúra alá helyezett

⁸ HL. I. 28. HM. 1917. HFB. 539. doboz. Eln. 2632-2738. a.sz. Jegyzőkönyvek. Naplók.

⁹ Az objektív sajtótilalmak körét az igazságügyminiszter rendeletben határozta meg, ezek ügy vagy hír típusok voltak (mint például a csapattestek mozgása vagy elhelyezkedése). Míg a szubjektív tilalmak az egyedi ügyek kvázi objektív tilalmak alá rendezése volt. Utóbbiakat esetről esetre a Sajtóalbizottság közölte a szerkesztőségekkel.

¹⁰ Lásd KELEMEN Roland: Sajtórendészet különleges jogrend idején: Az első világháborús különleges sajtórendészet a külföldi és a hazai szabályok és gyakorlat tükrében. In *Medias Res*, 9. évf. 2020. 2. sz. 280–307. p.

¹¹ HL. I. 28. HM. 1918. HFB. 728. doboz. Tematikus gyűjtemények. Vázsonyi Vilmos sajtótilalmi listája, 1–2. p.

¹² HL. I. 28. HM. 1916. HFB. 423. doboz. Jegyzőkönyvek.

lapok mutatják, a munkásmozgalmakkal szemben erőteljesebb lett a fellépés.¹³ Ausztriában viszont a túlzott liberalizációval a háborús sajtóirányítás összeomlott, pontosan abban az időszakban, amikor a szakadár nemzeti, valamint munkásmozgalmak közrendet veszélyeztető tevékenysége felerősödött.

A tevékenységi irány meghatározása mellett az igazságügyminiszter irányította a Sajtóalbizottságot, és ennek során felügyelte a bizalmas értesítések kiadását is. A vidéki sajtó esetében az ügyészségek és a területi közigazgatási szervek sajtórendészeti tevékenységét irányította.¹⁴ Jelentéseket kért az egyes ügyekről,¹⁵ engedélyezte a személyi változásokat,¹⁶ utasításokat adott például a katonai szakértőkkel kapcsolatos viszonyról.¹⁷ Vázsonyi bekérte, hogy mely lapok élnek az előzetes engedélyeztetéssel, és – mint ez a fennmaradt iratokból kiderült – vidéken rendkívül szegényesen valósult meg ez a gyakorlat. Emellett a HFB, az ügyészség¹⁸ vagy a Sajtóalbizottság¹⁹ megkeresésére az igazságügyminiszter döntött az egyes lapok feletti 3 órás cenzúráról.

Ebben a felállásban jelentős változást jelentett Tóry Gusztáv igazságügyminiszteri kinevezése. Ő ugyanis Wekerle Sándort írásban emlékeztette arra, hogy *„az igazságügyi tárca elvállalása alkalmával Nagyméltóságod közt és köztem az a megállapodás jött létre, hogy a sajtóellenőrzés irányítása a jövőben Nagyméltóságod ügykörébe tartozzék.”*²⁰ A levélben található felvetés következtében végül úgy állapodtak meg, hogy a miniszterelnökség fogja irányítani a Sajtóalbizottság tevékenységét. Jóllehet a 3 órás cenzúra alá helyezést továbbra is az igazságügy-miniszter rendelte el, de az intézkedés szükségességére és célszerűségére nézve meg kellett keresnie a miniszterelnökséget. Sürgős esetben összekötő személyt is kért, aki a bevett eljárások ellenére gyorsan ki tudta kérni a miniszterelnök véleményét az adott ügyben. Erre a feladatra Wekerle Gonda Henriket,²¹ a miniszterelnöki sajtóiroda vezetőjét, a HFB

¹³ HL I. 28. HM. 1918. HFB. 727. doboz HFB. 2/d-1275/d, Sajtóalbizottság 60–461. Sajtóalbizottság szervezeti és működési szabályzata. (továbbiakban: SZMSZ)

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára (MNL GyMSMGyL) VII. Főállamügyészség iratai 1913–1918.

¹⁵ MNL GyMSMGyL VII. Főállamügyészség iratai 1913–1918. A győri kir. ügyészség jelentése a Szabadság című esztergomi lapnak a tevékenységéről.

¹⁶ MNL GyMSMGyL VII. Főállamügyészség iratai 1913–1918. Cherny Mátyás ügyészségi megbízott helyettes előzetes ellenőrzések lefolytatására való kijelölése az ügyészség kérelme alapján.

¹⁷ HL. I. 28. HM. 1916. HFB. 417. doboz. eln. 906–1356. a.sz. Katonai szakértő jelentése.

¹⁸ Lásd vidéken: MNL GyMSMGyL VII. Főállamügyészség iratai 1913–1918. A győri kir. ügyészség felterjesztése a Rábavidék c. lap előzetes cenzúra alá vonása iránt. Lásd Budapesten: HL. I. 28. HM. 1915. HFB. 326. doboz. Jegyzőkönyvek. Ügyészség Az Est ellen.

¹⁹ SZMSZ.

²⁰ MNL OL K26 1166. cs. 1918. IV. res. 1166-os csomó Tóry Gusztáv levele Wekerle Sándorhoz.

²¹ Gonda kinevezésének körülményeire lásd A miniszterelnökségi államtitkár és a sajtófőnök, *Magyarország*, 1917, 282. sz., 6. p.; Cáfolat, *Magyarország*, 1917, 283. sz. 2. p.; A sajtóosztály vezetése, *Pesti Hírlap*, 1917, 283. sz. 5. p.

tagját jelölte ki.²² Lényegében a háború utolsó időszakára a sajtórendészet és annak szervei felett a tényleges irányítás a miniszterelnökhöz került át.

A Miniszterelnökség sajtóosztályának szerepére érdemes itt röviden kitérni.²³ A Tisza-kabinet alatt Drasche Lázár, Wekerle miniszterelnöksége alatt pedig megbízás alapján Gonda Henrik irányította a kormányzati sajtópolitika központi orgánumát. Mindkettő ezáltal tagja volt a HFB-nek, sajtókérdésekben ott állást foglaltak. E tekintetben a jegyzőkönyvek alapján Drasche jóval aktívabb szereplő volt, bizottsági tagságát vezetői pozíciója elvesztése után is megtartotta. Lényegében sajtóügyekben a sajtóosztály vezetője közvetítette a mindenkori miniszterelnök sajtóval kapcsolatos elvárásait, szemléletét. Ezt történt akkor is, amikor 1916 januárjában ismét elszaporodtak a fehér ablakok az újságok hasábjain, és a Sajtóalbizottság megoldást kért a HFB-től. Drasche Tisza nézetét közvetítve kijelentette, nem megfelelő az a megoldás, hogy mondatrészeket törölnek csak, mert a közegből kivehető így is a törölt állítás, ebből adódóan teljes bekezdést kell törölni. A fehér ablakok pedig esti lapoknál nehezen elkerülhetőek az idő rövidsége miatt, azonban a reggeli lapoknál esetenként kellene vizsgálni. Itt ajánlotta a német gyakorlatot, amelyben, ha cenzor megjelölte a cikket, akkor fehér ablak nélkül kellett megjelentetni, ha ez nem volt lehetséges, a teljes cikket kellett eltüntetni. A HFB magáévá tette az indítványt, és az alábbi döntést hozta: „1.) egyes mondatrészek ne töröltesse- nek, hanem töröltessék az egész bekezdés (esetleg mondat), 2.) olyan cikkeknél melyeknél különösen kívánatos, hogy ablakok nélkül jelenjenek meg, ez a cikk cenzúrázása alkalmára kifejezésre hozassék, oly hozzáadással hogy ha az ablakok ki nem küszöbölhetőek a cikknek hozatala tilos, és végre, 3.) amennyi- ben valamely cikk egészen töröltetik annak a címe sem jelenhessék meg.”²⁴ Tisza István figyelme 1917 májusában ismét a fehér foltok felé irányult a *Népszava* napok óta tartó nagyarányú fehér foltos megjelenése miatt.²⁵ Felhívta a Sajtóalbizottság tagjainak a figyelmét annak a kívánalomnak a teljesítésére, „hogy a jövőben olyan újságcikkek amelyeknek témája a közvéleménynek vagy egyes nép rétegeknek felizgatására alkalmas fehér foltok nélkül jelenjenek meg

²² MNL OL K26 1166. cs. 1918. IV. res. 1166-os csomó Wekerle Sándor válasza Tóry Gusztávnak.

²³ A sajtórendészet létrejöttére és kezdeti működésére lásd RÉVÉSZ T. Mihály: *Önálló vagy össze- hangolt sajtópolitika Pesten 1867 után*, In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. 2020, Gondolat Kiadó, 159–183. p.

²⁴ HL. I. 28. HM. 1915. HFB. 326. doboz. Jegyzőkönyvek. HFB. 1916. I. 22-én tartott ülésén felvett jegyzőkönyvből.

²⁵ A fehér foltokat egyébiránt a *Népszava* szorosabb felügyelet alá vonása indokolta. Ennek tényéről a lap május 4-i számának címlapján értesítette olvasóit. Második oldalán pedig eként fogalmazott: „...egyben szigorú ukázt adott arról is, hogy a kihagyott részek helyén „ablak” nem hagyható, vagyis: a fehérén maradt papiros sem árulhatja el az olvasónak, hogy itt vagy amott valami kimaradt.” Lásd A cenzura címére. *Népszava*, 1917. 115. sz. 2. p.

az újságokban. A sajtóalbizottság ezt mint közölhetőség elengedhetetlen feltétele jelölje meg, s ha az illető hírnap ezt a feltételt el nem fogadja, így az egész cikk címével együtt közölhetetlennek minősítendő.”²⁶ Arra nézve, hogy mely cikkek estek a vizsgált esetkör alá, e tekintetben a Sajtóalbizottság diszkrecionális döntésre volt jogosult. Emellett a sajtóosztály maga is adhatott ki bizalmas értesítéseket a Sajtóalbizottság útján. Kezelte a sajtó egyes kéréseit, főként a vidéki sajtó anyagi támogatásával – szubvenciójával – kapcsolatos döntéseket készítette elő,²⁷ vagy a frontszolgálat alóli mentesítési ügyeket.²⁸

A Hadfelügyeleti Bizottság vezetése alá tartozott a Sajtóalbizottság – ezt a miniszterelnökség is megerősítette Drasche Lázár révén a HFB egyik jegyzőkönyve szerint. Ebben Reich Árpád alezredes, Sajtóalbizottsághoz beosztott katonatag bécsi és drezdai sajtórendészettel kapcsolatos – amúgy felhatalmazás nélküli – látogatására reflektálva.²⁹ A HFB végezte a hadi helyzetről beérkezett hírek, jelentések politikai és katonai szempontból történő értékelését, és ez alapján döntött, hogy ezek közül melyeket lehet nyilvánosságra hozni. A HFB tevékenysége során figyelemmel kísérte a sajtó működését, és kétes esetekben felhívta jelentéstételre a Sajtóalbizottságot.³⁰ Amennyiben rendelkezésre álltak a megfelelő adatok, döntéseket is hozott a sajtóval, újságírókkal, újságokkal kapcsolatban. Ezeknek végrehajtására felhívta a Sajtóalbizottságot, ilyen volt például a sajtó valamely munkásának figyelmeztetése, bizalmas értesítések kiadása.³¹ Felkérhette az igazságügy-minisztert, hogy vizsgálja meg a 3 órás cenzúra lehetőségét egyes lapoknál. Felszólíthatta az ügyészségeket jelentéstételre, ha valamely olyan lapszámot engedtek közreadni, amely hadiérdeket sértett, vagy a vidéki sajtó esetében, ha olyan hír jelent meg cenzúra nélkül, amelyet nem szabadott volna engedélyezni.³² Utasította az ügyészségeket, hogy egyes szerkesztőségeket figyelmeztessen, vagy rójon meg a kiadott rendelkezések megszegése miatt. Felkérte a belügyminisztert egyes lapok betiltására.

²⁶ HL. I. 28. HM. 1917. HFB. 534. doboz. Eln. 700–1139. a.sz.

²⁷ Ennek előzményeire lásd bővebben: RÉVÉSZ T. Mihály: Sajtószabadság és „médiaegyensúly” Magyarországon 1867 után. In PESTI Sándor – SZABÓ Máté (szerk.): „Jöjj el szabadság!” Bihari Mihály egyetemi tanár 60. születésnapjára készült ünneplő kötet. Budapest, 2003. Rejtjel Kiadó, 165–196. p.; BELLÉR Judit: A kormánypártisajtó támogatásának formái a századfordulón. *Magyar Könyvszemle*, 1981. 277–288. p.

²⁸ Lásd MNL OL, K26 1109. cs. 1917. V. res. 1109-os csomó, szubvenciók ügyek.

²⁹ HL. I. 28. HM. 1915. HFB. 324. doboz. Ált. 2460–3500. a.sz. HFB. 1915. IX. 24-i jegyzőkönyv.

³⁰ HL. I. 28. HM. 1916. HFB. 417. doboz. Eln. 906–1356. a.sz. Népszava A földalatti Magyarország c. cikkének engedélyezése tárgyában.

³¹ HL. I. 28. HM. 1916. HFB. 417. doboz. Eln. 906–1356. a.sz. Macedónia jövőjével kapcsolatos közleményeket tiltó bizalmas értesítés.

³² Lásd például a szegedi és temesvári ügyészség esetét: HL. I. 28. HM. 1916. HFB. 417. doboz. Eln. 906–1356. a.sz.; HL. I. 28. HM. 1916. HFB. 422. doboz. Eln. 1916.II.8–IV.10., 1916. IV.12–VIII.31.

Talán a legfontosabb feladata viszont a kapcsolattartás volt az osztrák és közös szervekkel. Ennek során megvizsgálta, hogy a megküldött osztrák sajtótílmakokat Magyarország területére is ki kell-e adni. A HFB és az osztrák szervek között több hatásköri vita is kialakult a sajtórendészet területén. Ilyen eset volt, amikor a Magyarországra vonatkozó német nyelvű cikket megküldték a HFB-nek, a Sajtóalbizottság pedig saját bélyegzőjével látta el azt. A bécsi Hadfelügyeleti Hivatal kifejezetten kérte, hogy hasonló esetekben csak jelentést tegyenek, saját bélyegzőt ne használjanak, mert az az osztrák sajtót sérti.³³ A külföldről Magyarország területére küldött sajtótermékek cenzúrázásával kapcsolatban pedig a HFB lépett fel az osztrák gyakorlattal szemben. Ugyanis a feldkirchi cenzúrahivatal a Magyarországra küldött külföldi sajtótermékeket érdemben cenzúrázta, és adott esetben le is foglalta. Kifejezett magyar álláspont volt, hogy ezeket a sajtótermékeket a magyar, illetve a horvát–szlavón kormányok alá tartozó szerveknek van hatásköre vizsgálni és adott esetben lefoglalni.³⁴

1918 februárjában a sajtóhadiszállás és a HFB között éleződött ki a viszony. Előbbi hátszóra kiterjedő hatásköröket is igényelt magának. A HFB viszont kizárólag véleményező szervnek tekintette a sajtóhadiszállást. A sajtóhadiszállás több dolgot kért a magyar szervektől. Ezeket a HFB javarészt teljesíteni engedte, addig a határig, amíg ez a magyar szervek, a sajtórendészeti tevékenység szuverenitását nem sértette. Így például a sajtóhadiszállás betekintése egyes iratokba maximum betekintést jelenthetett, intézkedési jogosítványt nem. Emellett felhívták a sajtóhadiszállás figyelmét arra, hogy a kért intézkedései a magyar sajtórendészetre behatást nem fognak gyakorolni, mivel itt nem volt elrendelve az előzetes cenzúra generálisan, és az általuk befolyásolni kívánt katonai szakértők a lapokat csak megjelenés után látják. Ennélfogva, ha a sajtóhadiszállás valamely hírt nem szeretné, hogy közzétegyék, akkor a korábbiakhoz híven a HFB-t kellett megkeresnie.³⁵ A fentiekből látszik, hogy nemcsak a magyar központi szervek közötti viszonyrendszer nem volt egyértelműsítve a teljes háború idején sajtórendészet területén, de a magyar és központi szervek közötti kapcsolatban is számos tüske, átnyúlási kísérlet volt megfigyelhető.

Az egyes katonai parancsnokságok sajtóra vonatkozó tevékenysége főszabály szerint kimerült a HFB megkeresésében és az ügyészségek mellé kirendelt katonai szakértők utasításában, kioktatásában.³⁶ Leginkább a budapesti és kolozsvári katonai parancsnokságok fordultak észrevételekkel, kérdésekkel,

³³ HL. I. 28. HM. 1916. HFB. 417. doboz. Eln. 906–1356. a.sz.

³⁴ HL. I. 28. HM. 1917. HFB. 534. doboz. Eln. 700–1139. a.sz.

³⁵ HL. I. 28. HM. 1918. HFB. 722. doboz. Eln. 590–899. a.sz.

³⁶ HL. I. 28. HM. 1918. HFB. 731. doboz. Tematikus gyűjtemények. HFB. 1918. július 15. jegyzőkönyv.

kérésekkel a HFB-hez.³⁷ Emellett, ha valamely terület – így a Délvidék – hadszíntérré változott, vagy a közelébe került, akkor a hadsereg-főparancsnokság a különleges sajtórendészeti szabályokat maga is elrendelhetette, sőt, ahogy Szabadka példája mutatta, annak hatályon kívül helyezéséről is a hadsereg dönthetett.³⁸ A katonai szervek a sajtó figyelésére is fordított energiákat; tájékoztatást kért az ügyészségektől a politikai és katonai vonatkozású cikkekről. Ennek érdekében az ügyészségeknek a területükön megjelenő összes lappéldányt is meg kellett küldeni betekintésre, amelyet követően többször kezdeményeztek ügyészségi eljárást a nem megfelelő tartalmú cikkek miatt. A közzétételtől eltiltott cikkekről is informálni kellett a hadsereg területi illetékes szerveit.³⁹

III. A Sajtóalbizottság és az ügyészségek mint a sajtórendészet legfőbb szervei

A Sajtóalbizottság az első világháborús sajtórendészet talán legfontosabb szerve volt. A budapesti sajtóval napi kapcsolatot tartott, az előre benyújtott cikkeket ellenőrizte, a bizalmi értesítéseket kiadta, gyakorlatában számos objektív tilalom jegecesedett ki. A HFB szerveként funkcionált. A Magyar Királyság területén az előzetes cenzúrát általánosságban nem vezették be az első világháború idején.⁴⁰ Viszont a hadiérdeket veszélyeztető tartalmú közleményeket az előzetes cenzúra alá nem helyezett lapok sem közölhették. Hadiérdekkel összefüggő tartalom kizárólag hivatalos forrásból szerezhette közölhető, illetve ha ahhoz a miniszterelnökség sajtóirodája, vagy a nyomtatvány helye szerint illetékes kormánybiztos hozzájárult. Ez azt eredményezte, hogy a háború kezdetén a miniszterelnökség sajtóosztályához fordultak az időszakos lapok tudósítói a kapott híreket és közleményeiket bemutatni, engedélyezni. *„A miniszterelnökség sajtóirodája a feladat elvégzésére azonban nem érezte magát hivatottnak, mert nem voltak katonai szakértői, nem volt oly közege, aki a büntetőjogban járatos s a kir. ügyészséggel sürgősen megteendő esetleges intézkedések közvetítésére alkalmas lett volna.”*⁴¹ Így felállították a Sajtóalbizottságot a Honvédelmi Minisztérium épületében elhelyezve. Tagságát az odarendelt katonai szakértők és a HFB azon tagjai adták, akiknek így kizárólag a sajtórendészet lett a feladata. A munkájuk segítésére parlamenti és egyéb gyorsírókat kaptak. Később,

³⁷ Lásd HL. I. 28. HM. 1916. HFB. 417. doboz. Eln. 906–1356. a.sz.

³⁸ HL. I. 28. HM. 1917. HFB. 532. doboz. Eln. 4–292. a.sz. HFB. jegyzőkönyv.

³⁹ NÁNÁSI László: *A magyar királyi ügyészség története (1871–1945)*. (doktori disszertáció) Szeged, 2010. 210. p.

⁴⁰ SZMSZ 1. p.

⁴¹ SZMSZ 4. p.

az újságírók kérésére 1914 decemberében az irodáit áthelyezték a Parlament főrendiházi részébe. Itt használták a főrendiház I. számú bizottsági üléstermét az üléseikre, míg ennek előszobáját a hivatalos fogadásokra. A II. bizottsági ülésterem a gyorsírók hivatali helyisége volt; egyúttal irattár. Ennek előszobája volt kijelölve várakozóhelynek a hírlapírók részére. A hírlapok szolgálói, küldöncei, akik a kéziratokat hozták, azok a főrendiházba nem léphettek be, az átadás-átvétel a XI. számú kapu portáján történt.⁴² Egészen a háború végéig itt funkcionált; 1918. október 28-án szólította fel a főrendiház elnöksége a HFB-t, hogy a Sajtóalbizottság november 1-jei határidővel költözzön ki az elfoglalt irodáiból. Lényegében ezzel be is fejezte működését.⁴³

A Sajtóalbizottság elnöke – egészen a HFB elnöki tisztjébe való lépéséig – Payr Vilmos, a honvédelmi minisztérium miniszteri tanácsosa volt, őt székében Balogh Ferenc, a miniszterelnökség miniszteri osztálytanácsosa követte. Tagjait ismerjük az egyes kimutatásokból. Kezdetben a honvédelmi minisztériumot az elnök Payr Vilmos mint a HFB másodelnöke és Knapp Aurél⁴⁴ HFB tag, a Sajtóalbizottság másodelnöke képviselte, később viszont már nem volt a honvédelmi minisztériumból delegált polgári tag. A Sajtóalbizottságnak tizenegy polgári és hat katona tagja volt. Ebből kettőt-kettőt a miniszterelnökség és a belügyminisztérium, öt tagot az igazságügy-minisztérium, egy-egy tagot a kereskedelemügyi és földművelésügyi minisztériumok delegáltak. A miniszterelnökségtől küldött tag volt – Balogh Ferencen túl – Németh Alfréd osztálytanácsos, a belügyminisztériumot képviselte Bánóczy Kálmán sajtótitkár és Soltész István tanácsos. Az igazságügy-minisztériumtól Ghyczy Dénes tanácsos, Rozsnyai Dávid törvényszéki bírósági tanácsos, Császár Károly, Börcsök Andor, Rötzer Ferenc osztálytanácsosok érkeztek. Utóbbi kettőt váltva később tagjai voltak Szöllösy Oszkár ügyész, Váry Albert főügyész helyettes, Mikó Ferenc és Zilahi László osztálytanácsosok. A kereskedelemügyi minisztériumot Darányi Ferenc, a földművelésügyi tárcát pedig Hampel Antal képviselte. A katona tagokat a honvédelmi miniszter vezényelte az albizottsághoz. Katona tagjai voltak Reich Árpád alezredes, Szepessy Kálmán alezredes, Kóssa József őrnagy, Szemző Elemér őrnagy, Kovács Kálmán őrnagy, Péntek Zoltán százados. A Sajtóalbizottságnál alkalmazott gyorsírók száma változott az évek során, számuk négy és hét között mozgott. Gyorsírója volt a bizottságnak Fabró Henrik országgyűlési revizor, Gyarmati Dezső, Téglás Dezső, Róna Sándor, Fodor Nándor országgyűlési gyorsírók, Hollenkay János képviselőházi tisztviselő, Nosz Gyula gyorsíró. Utóbbi kettő viszont csak átmenetileg segítette

⁴² SZMSZ 4–5., 20. p.

⁴³ HL I. 28. HM. 1918. HFB. 727. doboz HFB. 2/d–1275/d, Sajtóalbizottság 60–461.

⁴⁴ Tagsága és másodelnöksége egy Karátson Lajosnak, a HFB. elnökének küldött leveléből derül ki. Lásd HL. I. 28. HM. 1916. HFB. 417. doboz. Eln. 906–1356. a.sz.

az albizottság munkáját.⁴⁵ Emellett a honvédelmi miniszter sajtóalbizottsághoz tartozó összekötő tisztet rendelt Bécsbe, Schor Ernő ezredes személyében.⁴⁶ Az albizottság munkáját segítette még két polgári szolga és nyolc fegyvertelen szolgálatra alkalmazott népfelkelő.⁴⁷

A Sajtóalbizottság legfőbb feladata a lapok tájékoztatása, a benyújtott cikkek ellenőrzésére volt. A sajtónak két típusú cikket kellett bemutatni: amiről a szerkesztő úgy gondolta, hogy hadiérdeket érint, valamint azokat, amikre az albizottság bizalmas értesítésében felhívta őket.⁴⁸ Elmulasztása és/vagy tilalmazott hír közlése szankciót vont maga után: ez a figyelmeztetéstől az ügyészségi megfeddésen át az adott lapszám elkobzásáig terjedt, legvégső soron, többször ismétlődő és súlyos esetben, a lap betiltását eredményezhette.⁴⁹ Szintén a Sajtóalbizottság feladata volt a bizalmas értesítések kiadása. Ez a gyakorlatban változatos képet mutatott. Azonban az állandónak tekinthető, hogy a budapesti sajtó az egyes bizalmas értesítésekről, vagyis a konkrétan meg nem írható ügyekről a Sajtóalbizottságtól kapott tájékoztatást. Változásokat kizárólag az engedélyeztetés, a tájékoztatandó vezetők köre hozott. A Sajtóalbizottság szolgálati és működési szabályzata szerint a bizalmas értesítéseket a miniszterelnökség sajtóosztályának, az igazságügy-miniszternek, a honvédelmi miniszternek, a HFB-nek, az ügyészségeknek és a rendőrkapitányságoknak küldték meg.⁵⁰ Abban az esetben, ha az egyes ügyekben információra volt szüksége, megkereséssel élhetett, azonban ennek során közvetlenül nem érintkezhetett a közös szervekkel. Külügyi kérdésben a miniszterelnökséghez beosztott külügyminisztériumi közvetítővel, Wodianer Rudolffal vagy a külügyminisztériumba beosztott Praznovszky Ivánnal tudtak egyeztetni. Uralkodóházzal kapcsolatos ügyekben a sajtóbizottság összekötő tisztjén keresztül, Werkmann Károly századostól kaphattak információt. Hadműveletekre vonatkozóan Schor Ernő Bécsbe rendelt összekötő tisztet keresztül, a sajtóhadiszállásról, hadseregére vonatkozóan pedig a hadügyminisztériumhoz küldött összekötő tisztet, vagyis Barkóczy alezredesen keresztül. Míg belső rendészeti események, mint például sztrájkok, tüntetések esetén az illetékes rendőrhatalóságoktól kérhettek tájékoztatást.⁵¹ Annak érdekében, hogy az egyes tagok a feladatuk ellátásához szükséges mértékben tájékozottak legyenek, részükre előírták, hogy ismerjék a következőket: „*1. magyar kir. kormány felhivatalos lapja a Magyar*

⁴⁵ HL HFB. Tematikus gyűjtemények, 728. doboz. A HFB. és Sajtóalbizottsági tagok kimutatása.

⁴⁶ SZMSZ 19. p.

⁴⁷ SZMSZ 20. p.

⁴⁸ SZMSZ 5. p.

⁴⁹ SZMSZ 17–18. p.

⁵⁰ SZMSZ 7. p.

⁵¹ SZMSZ 14–15. p.

*Távirati Iroda és a Magyar Tudósító közleményei, 2. a magyar lapok aktuális közleményei, 3. a számottevő bécsi lapok közleményeit, 4. sajtóhadiszállás által naponta megküldött külföldi és ellenséges lapkivonatok tartalmát, 5. a sajtóbizottság által kibocsátott bizalmas értesítések rendelkezéseit s azok indító okait, 6. a legutóbbi napokban a sajtóbizottság által letiltott hírlapi közlemények tartalmát, 7. az ülésező képviselőházban és főrendiházban elhangzott beszédek, 8. az államférfiak nyilvánosság elé szánt nyilatkozatait.*⁵² A katonai tagoknak ezeken túlmenően pedig még a továbbiakat is: „1. a sajtó, szövetséges és ellenséges vezérkar hivatalos kommunikációjáról, melyek szerint a hadihelyzet a sajtóbizottság üléstermében kifüggesztett térképen naponta grafikailag fixirozandó, 2. haditudósítók tollából származó, valamint a sajtóhadiszállás által engedélyezett cikkekről, mivel ezek szolgálnak zsinórmérték arra, hogy milyen tartalmú katonai vonatkozású események engedélyezhetők, 3. a honvédségi szabályrendeletekre vonatkozó Rendeleti Közlönyökben közzétett rendeletekről, 4. szenzációs katonai büntetőpereknel a per állásáról, valamint arról, hogy az illető hadbíróóság a vizsgálat alatt a per milyen momentumait véli a nyilvánosságra hozatalra alkalmasnak.”⁵³ Kommunikációjukat titkos és nyilvános telefonokkal segítették. Emellett a hírlapírók várakozó helyiségébe is elhelyeztek két telefonkészüléket, hogy könnyítsék a szerkesztőségekkel való kapcsolattartást.⁵⁴

Az ügyészségek szintén fontos feladatokat láttak el az első világháborús sajtórendszet területén. A 3 órás cenzúra alá helyezett lapokat megjelenés előtt vizsgálták, és adott esetben rendelkeztek azok eltiltásáról. A generálisan el nem rendelt előzetes lapellenőrzés miatt ez a fővárosban kevesebb energiát jelentett, a vidéki ügyészségek esetében sem volt kirívó ezeknek a száma. Általánosságban csak Fiumében, Erdélyben (a román betörést követően) és a Délvidéken rendelték el a 3 órás cenzúrát. Erdélyben még külön oktatást is kellett tartani az ügyészeknek, hogy feladatukat megfelelő színvonalon tudják ellátni. Jelentősebb munkaterhet jelentett az ügyészség számára a már megjelent lapok ellenőrzése. Ennek gyakorlata már korábban is ismert volt, azonban a háború időszakában az előzetes lapellenőrzés el nem rendelése és a háborús érdekek fokozott terhelés alá helyezték az ügyészségeket. A vizsgálat során azt ellenőrizte az eljáró ügyész, hogy hadiérdeket sért-e, illetve hadiérdeket, vagy hadiérdekkel kapcsolatos bűncselekményt megvalósított-e az adott sajtótermék. Amennyiben ilyen megvalósult, akkor legenyhébb esetben az ügyészség szóban vagy írásban megintette a vétkes szerkesztőséget. Ez történt például Az *Est* című napilappal is, mert 1918. január 10-i vezércikke a hadviselés

⁵² SZMSZ 16. p.

⁵³ SZMSZ 17. p.

⁵⁴ SZMSZ 21. p.

érdekét sértette, és azt nem mutatta be előzetesen a Sajtóalbizottságnak.⁵⁵ Súlyosabb esetben pedig kezdeményezte a bűnvádi eljárás megindítását. Emellett lehetősége volt az ilyen lapszám elkobzására. Elrendelhetette – önállóan vagy az igazságügy-miniszter egyetértésével – az egyes lappéldányok külföldre vagy hadra kelt sereghez szállításának letiltását is. A *Népszava* egyes lapszámaival ez többször is előfordult, hogy a belföldi terjesztését engedélyezték, azonban a frontra küldését letiltották.⁵⁶ Az egyik ilyen esetben a külföldre történő szállítás megtiltása felől Váry Albert főügyész helyettes, a Sajtóalbizottság tagja intézkedett.⁵⁷ Szintén Váry nevéhez köthető az eljárás megindítása a *Déli Hírlap* ellen, amikor az 1917 decemberében A béke és a front című vezércikkével hadiérdeket sértett. A lap fronton való terjesztését eltiltották, és elrendelték vele szemben az előzetes cenzúráját.⁵⁸

Az előzőeken túl, ha az eljáró ügyész szükségesnek érezte, akkor kezdeményezhette az igazságügyminiszternél a súlyosan – esetlegesen többször – vétkező lap idegilyen előzetes ellenőrzés alá helyezését, vagy a lap megjelenésének és terjesztésének a betiltását.⁵⁹ A vidéki sajtó esetében a munkateher azzal is nőtt, hogy a szerkesztőségekkel való kapcsolattartás is az illetékes ügyészségek feladata volt. A vidéki ügyészségekhez a bizalmas értesítéseket a főügyészségek továbbították, a sajtóhoz viszont az illetékes ügyészség.⁶⁰ A nemzetiségi sajtó ellenőrzése néhol megoldhatatlan problémát jelentett az ügyészség számára az adott nyelvet jól ismerő ügyészségi munkatárs hiányában.

A sajtóellenőrzés rendkívül megterhelte a kijelölt ügyészségeket, ezt bizonyítják az ügyészségi jelentések is. *„Ezt jellemző ügyészi jelentés szerint »mindenik lap a közzétéendő cikkeket írásban mutatja be, amelyeknek gondos átolvasása és az ellenőrzés oly tetemes időt és munkát igényel, hogy azt a kellő pontossággal, alaposággal és gyorsasággal ellátni a rendes munkakör elvégzése mellett ... nem lehet.«...»*⁶¹ Az aradi ügyész pedig következőképpen nyilatkozott: *„háború tartama alatt tetemesen megszorodtak s reggeltől... estig tartó időt teljesen igénybe vevő administratív teendők, s a lehetőséghez képest egyéb ügyeknek elintézésén kívül kénytelen voltam az összes lapoknak, 3 nagy terjedelmű, 12–20 oldalas és 2 kisebb napi lapnak, továbbá 9 heti lapnak az ellenőrzését magam teljesíteni [...] a rendelkezésre álló idő alatt egyedül a lapokat teljesen átolvasni képtelen lettem volna, ami a lapoknak kora reggeli,*

⁵⁵ HL. I. 28. HM. 1917. HFB. 720. doboz. Eln. 2–299. a.sz.

⁵⁶ Például HL. I. 28. HM. 1917. HFB. 720. doboz. Eln. 2–299. a.sz.; HL. I. 28. HM. 1917. HFB. 538. doboz. eln. 2180–2629. a.sz.; HL. I. 28. HM. 1915. HFB. 326. doboz. Jegyzőkönyvek.

⁵⁷ HL. I. 28. HM. 1917. HFB. 720. doboz. Eln. 2–299. a.sz.

⁵⁸ HL. I. 28. HM. 1917. HFB. 539. doboz. Eln. 2632–2738. a.sz. Jegyzőkönyvek. Naplók.

⁵⁹ SZMSZ 18. p.

⁶⁰ MNL GyMSMGyL VII. Főállamügyészség iratai 1913–1918.

⁶¹ NÁNÁSI 2010, 212. p.

*a vidékre vasúton való terjesztésénél fennakadást, a lapoknak kárt, az olvasó közönségnek pedig mihamarább elégedetlenséget okozott volna.*⁶² Ez a rendkívüli leterheltség és a fentebb ismertetett tájékoztatási problémák, valamint a katonai szakértőkkel kapcsolatos konfliktusok a vidéki sajtórendészet fellépését partikulárisrá tették. Vagyis a fellépés minőségét erőteljesen befolyásolta a területen megjelenő lapszámok mennyisége, az ügyészségi munkatársak száma, azok szakmai kvalifikáltsága (lásd nemzetiségi sajtó), a katonai szakértők kvalitása, emberi természete és a központ tájékoztatásának milyensége.

Budapesten 1915 januárjától Váry Albert vezette az ügyészség sajtóosztályát. A székesfővárosban 389 jelentősebb lap jelent meg kora hajnaltól késő estig. „Ezért ez olyan hatalmas mennyiségű, a szoros határidők miatti állandó készségi folyamatos munkát jelentett, hogy Váry beköltözött a Markó utcai budapesti törvényszéki palotában lévő hivatali szobájába, s bármikor a »legnagyobb előékenységgel állott a sajtó szolgálatára.«⁶³ A szerkesztőségek főként telefonon keresték az ügyészséget, ahol még éjjel is Váry fogadta a hívásokat, és döntött az adott hír publikálhatóságáról. Tevékenységét elismerve a király 1917 nyarán főügyész-helyettesi címet és jelleget adományozott,⁶⁴ valamint II. osztályú polgári hadi érdemkereszttel tüntették ki. A Sajtóalbizottsághoz Grecsák Károly igazságügy-miniszter 1918 januárjában nevezte ki, e feladatát áprilisig látta el, ennek során több súrlódása volt a sajtószabadság kérdésében az albizottság katonai tagjaival.⁶⁵

IV. Utószó

A sajtórendészet szervezete rendkívül összetett, néhol kaotikus képet mutatott az első világháború időszakában. A sajtórendészeti szervek feletti irányítás az igazságügy-miniszter feladata volt – legalábbis a háború utolsó időszakáig, amikor Wekerle azt magához vonta. Tehát az igazságügy-miniszter irányítása mellett végezte a tevékenységét az ügyészség, a Sajtóalbizottság és a vidéki illetékes szervek. Sajátos helyzetet teremtett, hogy a HFB szintén irányítást gyakorolt a Sajtóalbizottság és ellenőrzést az ügyészségek felett. A Sajtóalbizottság pedig szintén felügyeleti joggal bírt az ügyészségek munkája felett.

Emellett a miniszterelnökség sajtóosztálya és annak mindenkori vezetője tagja volt a HFB-nek, és erős ráhatást, ténylegesen ellenőrzést gyakorolt

⁶² Uo. 213. p.

⁶³ NÁNÁSI László: *A jogrend szolgálatában: Váry Albert élete és működése 1875–1953*. Budapest, 2015. Legfőbb Ügyészség, 21. p.

⁶⁴ Váry működésére lásd bővebben: *Pesti Napló*, 1917. 198. sz. 10. p.; Fővárosi főügyész-helyettesé történő kinevezésére lásd *Budapesti Közlöny*, 1918. 83. sz. 1. p.

⁶⁵ NÁNÁSI 2015. 22–23. p.

a sajtórendészet egésze felett. A miniszterelnökség pedig maga is részt vett a vidéki sajtórendészetben, főként azáltal, hogy a bizalmas értesítéseket a sajtóosztály közölte a vidéki szervekkel, azok pedig a szerkesztőségekkel. A fentiek túl felügyeletet gyakoroltak az illetékes területi katonai parancsnokok. A közös szervek hatásköre pedig ügykörtől változóan a tájékoztatás kérésétől az utasításig terjedhetett, de ezt minden esetben vagy a miniszterelnökségen, vagy a HFB-n keresztül tehették meg.

A Sajtóalbizottság tevékenysége a budapesti lapok által előzetes engedélyezésre beadott közlemények véleményezésén túl, magába foglalta a szubjektív tilalmak kiadását, a sajtó figyelését, a vidéki sajtórendészet felügyeletét. Gyakorlatában az igazságügy-miniszterek által kiadott objektív tilalmakon túl számos esetkör jegecesedett ki. Az ügyészségek sajtórendészeti feladatainak ellátását nehezítette a fővárosból érkező információk és utasítások pontatlansága, valamint a lapellenőrzésekre rendelkezésre álló rendkívül rövid időtartam, az egyes területeken megjelenő nagyszámú nemzetiségi sajtótermék, továbbá az állandó konfliktus a kirendelt katonai szakértőkkel. Ezek együttes hatására a vidéki sajtórendészet partikuláris képet öltött, amelyet Vázsonyi igazságügy-miniszter egységesítő törekvései sem tudtak feloldani.

Horváth Attila*
KÖNYVEK CENZÚRÁJA
MAGYARORSZÁGON
A SZOVJET TÍPUSÚ DIKTATÚRA
IDŐSZAKÁBAN

I. A kezdetek

A könyvek cenzúrája már az 530/1945. ME. sz. rendelet alapján elkezdődött. A kormányrendelet végrehajtásáról szóló 1330/1945. ME. sz. rendelet felállított egy bizottságot, amely több kötetben, mintegy kétszáz, fasisztának és szovjetellenesnek minősített könyvcímet gyűjtött össze.¹ A lista kétségtelenül nagyon sok antiszemita, fasiszta, náci könyvet tartalmazott. A tiltott és bezúzásra ítélt művek között már megjelentek azok a szerzők is, akik akár a legmérsékeltebb módon is, de kritizálták a Szovjetuniót vagy a szocializmust. Ezért vonták ki a forgalomból Csekey István *Északi írások*,² Csikós-Nagy Béla *A faj és gazdaság viszonya az új német gazdaságelméleti irodalomban*, Somogyváry Gyula *És Mihály harcolt*, Baktay Ervin *India szabadságot akar*, a később (1947-ben) az irodalmi Nobel-díjat is megkapó André Gide *Utazásom a Szovjetunióban*³ vagy Jánosy István *Vitéz Horthy István a repülő* című könyvét is. De bekerült a névsorba Mécs László összes verse, Tormay Cécile, Pekár Gyula, Jankovics Marcell, Erdélyi József, Sinka István, Darányi Károly, Gratz Gusztáv, Heller István, Méhely Lajos, Wolff Károly, Kállay Miklós, Giovanni Papini, Bánffy Miklós, Prohászka Ottokár, Magyar Zoltán, Bangha Béla *Örök élet igéi (szentbeszédek és olvasmányok)*, Mályusz Elemér, Hóman Bálint stb. életműve is.⁴

* Alkotmánybíró, egyetemi tanár, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék. Az MTA–ELTE Jogtörténeti kutatócsoport együttműködő kutatója. ORCID ID 0000-0001-8576-7961

¹ *A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke*. Debrecen, 1945. I–III.

² CSEKEY István: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése

³ MIHÁLYI Dorottya: *Utazók vagy utaztatás? Francia utazók a Szovjetunióban és a Kínai Népköztársaságban*. *Valóság*, 2018. 6. sz. 30. p.

⁴ ZALAI K. László: *Könyvpusztítás a háború után*. *Élet és tudomány*, 1992. 51. sz. 1620. p.

Betiltották azon írók műveit is, akik 1945 után Nyugatra távoztak: Márai Sándor,⁵ Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Zilahy Lajos, Nyíró József, Wass Albert, Vaszary Gábor stb.⁶

Ugyanez a sors várt az 1956-os emigrációra is: Aczél Tamás, András Sándor, Bakucz József, Baránszky László, Bujdosó Alpár, Czigány Lóránt, Enczi Endre, Faludy György, Ferdinándy György, Gömöri György, Határ Győző, Ignotus Pál, Kabdebó Tamás, Karátson Endre, Kemenes Géfin László, Claire Kenneth (Kölcsey Kende Klára), Krassó Miklós, Kristóf Ágota, Makkai Ádám, Márton László, Méray Tibor, Molnár Miklós, Nagy Pál, Papp Tibor, Parancs János, Pálóczi-Horváth György, Sárközy Mátyás, Siklós István, Sulyok Vince, Thinn Géza, Tűz Tamás stb.

Fekete István *Zsellérek*⁷ című könyvét nemcsak betiltották, hanem bosszúból az íróat az ávosok letartóztatták, az egyik szemét kiverték, szétverték a veséjét, majd kivitték az utcára és otthagyták. Csak a járőkelők gyors segítségével, akik bevitték a kórházba, maradhatott életben. Ezután nem jelenhetett meg sokáig egyetlen műve sem. Családját uszályrakodásból tartotta el. Művei csak Sztálin halála után jelenhettek meg, de társadalmi témájú regényt többet nem mert írni.⁸

Somogyváry Gyula a két világháború között az egyik legnépszerűbb írónak számított. A közismerten náciellenes íróat 1944-ben Mauthausenbe hurcolták, ahonnan negyven kilóra fogyva tért vissza. Ennek ellenére fasiszta írónak bélyegezték meg, és 1950-ben Kistarcsára internálták. Egyúttal minden művét betiltották. Az internálótáborból, amikor a súlyos betegsége miatt kórházba szállították, akkor halt meg.⁹

Szovjet hatóságok nyomására 1946 márciusában újabb könyvmegsemmisítő akció kezdődött. A magyar rendőrök mellett szovjet egységek is razzizáltak. Elsősorban Budapest nagyobb könyvtárait vizsgálták át. Ez idő alatt 800 ezer könyvet és 86 tonna egyéb sajtóterméket semmisítettek meg.¹⁰ A Szövetéses Ellenőrző Bizottság szovjet vezetői még mindig nem voltak megelégedve az eredménnyel, ezért augusztusban újabb akciót kellett szervezni.

⁵ Márai Sándor a hivatalos álláspont szerint ugyan nem volt fasiszta, de az acélszakos hódítótól „csak a művészi forma” választotta el. Vö. REICHER Gábor: A kommunista sajtó Márai-képe. *Forrás*, 2020. 3. sz. 44. p.

⁶ CZIGÁNY Lóránt: *Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon, 1946–1988*. Budapest, 1990. Gondolat Kiadó, 17. p.

⁷ A *Zsellérek* című regényt még 1991-ben is cenzúrázva adták ki.

⁸ LÓRINCZ Sándor: Szeretete határtalan volt. *Új Ember*, 2004. március 28.

⁹ BLASSZAUER Róbert: Egy nem regisztrált halott. *Magyar Napló*, 2007. 5. sz. 41. p.

¹⁰ MNL XIX-1-1-a 4. d. 7. ZALAI 1992. 1620. p.

A Budapesti Nemzeti Bizottság Szakasits Árpád előterjesztése alapján a házbizalmiakat hatalmazta fel arra, hogy a magánkönyvtárakat vizsgálják meg, és tegyenek a gyanús könyvekről feljelentést.¹¹

II. „A fordulat éve”

A „fordulat évétől” (1948) kezdve egymás után adták ki a bezúzásra ítélt könyvekről készített listákat (ez összesen mintegy 1500 címet és 120 ezer példányt jelentett), és ettől kezdve már a könyvtárakban, antikváriumokban és magánkönyvtárakban is „selejtezték.” Emellett megjelentek olyan utasítások is, amelyek arra kötelezték a könyvtárakat, iskolák és művelődési házak könyvgyűjteményének vezetőit, hogy egyes műveket vegyenek le a szabadpolcokról, és tegyék le őket a raktárakba.¹² A könyvek likvidálásának egyik módszerét Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter így határozta meg: a felsorolt könyveket minden iskola haladéktalanul szolgáltatassa ki „kettétépett állapotban, szorosan becsomagolva” a papírhulladék vállalatoknak.¹³ Meg kellett semmisíteni erdélyi írók novelláit: *Erdélyi csillagok* (Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1942). Erdély történetét taglaló könyvet: Mályusz Elemér (szerk.): *Erdély és népei* (Budapest, Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarisztudományi Intézete és a Franklin-Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1941). A *Köznevelés* című lap 1949. augusztus 1-jei számából azt is megtudhatták, hogy melyek azok a tankönyvek, amelyeket betiltottak. Például Kosáry Domokos történelemkönyve, szemelvények Titus Livius vagy Cicero műveiből stb. Mellettük felsoroltak 31 megsemmisítendő ifjúsági regényt is.¹⁴

A bezúzendó, forgalomból kivonandó könyvek listájára felkerültek – többek között – Rejtő Jenő, Hamvas Béla, Szabó Dezső, Kittenberger Kálmán, Passuth László, Kodolányi János, Tamási Áron, Benedek Elek, Móra Ferenc egyes művei, a Karinthy Frigyes által magyarított *Micimackó*, Babits Mihály *Aranygaras*, Mándy Iván átdolgozásában a *Münchhausen báró kalandjai*, *Robin Hood története*, valamint Szerb Antal *A világirodalom története*,

¹¹ GÁSPÁR Ferenc – HALASI László (szerk.): *A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei: 1945–1946*. Budapest, 1975. Budapesti Nemzeti Bizottság, 203. p.

¹² Iskolai ifjúsági könyvtárak átrendezése és selejtezése. 1284-I-4/1950. IV. VKM. sz. rendelet. *Köznevelés. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Rendeletei és Közleményei*, 1950. 5. sz. 19–28. p.; SIPOS Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgáltatásban. *Könyvindexek 1949–1950. Könyvtári Figyelő*, 2007. 4. sz. 684. p.; BÁNFI Szilvia: „...a káros sajtótermékek terjesztését megakadályozhassam.” A könyvtári zártság gyakorlata a negyvenes évek második feléből. *Könyvtári Figyelő*, 2006. 4. sz. 514. p.

¹³ *Köznevelés*, 1949. április 1. 41. p.

¹⁴ *Köznevelés*, 1949. augusztus 1. 112–114. p.

Gondolatok a könyvtárban és *Utas és holdvilág* című könyve is.¹⁵ A külföldi szerzők közül többek között Henryk Sienkiewicz, Stefan Zweig, Karl May, Dante Alighieri, Charles Dickens, Jean-Paul Sartre, Albert Camus, Id. Alexandre Dumas, Rudyard Kipling, Marcel Proust, William Somerset Maugham, Ernest Hemingway és Benjamin Disraeli bizonyos művei, valamint a Grimm testvérek meséi is indexre¹⁶ kerültek stb.¹⁷ A Magyar Dolgozók Pártja és egyben a Magyar Népköztársaság elnöke, Szakasits Árpád vezércikke jól illusztrálja a pártvezetés véleményét a nyugati irodalomról: „Az angolszász imperializmus [...] szellemi rothadásának csempészárújával igyekszik elárasztani a népeket s országokat. Éppen úgy, ahogyan elzártuk magunkat a Marshall-tervtől, úgy kell szemben állnunk ezzel az imperialista szellemi csempészettel.”¹⁸

Ugyanitt találjuk a következőket: Benedek Elek 31 műve, Szathmári Sándor: *Gulliver utazása Kazohiniában*, Tamási Áron: *A legényfa kivirágzik*, Gárdonyi Géza 39 alkotása, Cs. Szabó László 5 munkája, Faludy György: *Európai költők antológiája*, *A pompeji strázsán*, Weöres Sándor: *Medúza*, Kodolányi János 24 műve,¹⁹ Pearl S. Buck 11 alkotása, Alphonse Daudet 8 műve, Lewis Carroll: *Évike Tündérorságban* (*Alice in Wonderland* Kosztolányi Dezső fordításában), Willa Cather: *A félvér*, *Az aranyszínű dóm*, *Árnyékek a sziklán*, Alexandre Dumas 4 regénye, Wilkie Collins 8 műve, Thomas De Quincey: *Egy angol ópiumevő vallomásai*, John Priestley minden műve, H. G. Wells 6 alkotása, Aldous Huxley 8 munkája, André Gide 4 műve, Rudyard Kipling 12 könyve, Sinclair Lewis: *Ez nálunk lehetetlen*, Antoine de Saint-Exupéry: *Egyedül a felhők felett*, Upton Sinclair minden műve, Henryk Sienkiewicz: *Keresztes lovagok*, *Quo Vadis*, *Sivatagban*, *őserdőben*, *Vízözön*, Robert Southey: *Nelson életrajza*, *Kalevala* stb.²⁰

Az indexre kerüléshez az is elég volt, ha Márai Sándor írt előszót Cervantes művéhez, vagy az, hogy Petőfi Sándor, vagy éppen Csokonai Vitéz Mihály

¹⁵ A fenti szerzők közül néhányan a kádári konszolidáció után megjelenhettek.

¹⁶ A kifejezés történetéről lásd GOSZTONYI Gergely: *Cenzúra Arisztoteléstől a Facebookig. A közösségi média tartalomszabályozási gyakorlatának komplexitása*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 47. p.

¹⁷ KARDOS József: *Iskola a politika sodrásában, 1945–1993*. Budapest, 2007. Gondolat Kiadó, 70. p.; MANN Miklós: A főváros oktatásügyéről (1945–1990). In FEITL István – SIPOS András (szerk.): *Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19–20. században. Tanulmányok*. Budapest, 2004. Napvilág Kiadó, 167. p.

¹⁸ *Szabad Nép*, 1949. február 12. Természetesen ezen szerzők egyes műveit a 1960-as évektől újra kiadták.

¹⁹ ifj. KODOLÁNYI János (szerk.): *Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezése*. Budapest, 2000. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 24. p.

²⁰ KÉGLI Ferenc – SONNEVEND Péter: *Fejezetek a magyarországi könyvtáriügy történetéből (1945–1956)*. Budapest, 2018. Országos Széchényi Könyvtár

verseskötete „reakciós” könyvkiadónál jelent meg.²¹ Ezenkívül 1956-ig nem adták ki Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című könyvét, Fekete István műveit,²² Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetét* egészen 1958-ig nem lehetett látni a könyvesboltok polcain, ahogy 1953-ig Marx fiatalkori műveit sem lehetett kikölcsönözni a könyvtárakból.²³

Az irodalmi művek irracionális selejtezése csillapodott valamelyest, amikor 1950. december 7-én a BBC gúnyos kommentár kíséretében ismertette a *Times* vezércikkét, amely beszámolt arról, hogy mi történt Magyarországon a világirodalom klasszikusaival.²⁴

III. A Kádár-korszak

A könyvek cenzúrázása – jóllehet sokkal szűkebb körre kiterjedően – a Kádár-korszakban is folytatódott. A könyvkiadás az állampárt irányítása alatt állt, így a megjelenésre szánt művek csak megbízható funkcionáriusok egész sorának ellenőrzése után kerülhettek közlésre. Az Agitációs és Propaganda Osztály és a Tájékoztatási Hivatal több munkatársának a cenzúrázás volt elsőrendű hivatali kötelezettsége. A könyvek megjelenését a Kiadói Főigazgatóság hagyta jóvá. Mindamelllett többszöri vizsgálat után is egész sor engedélyre volt még szükség. A nyomda csak az „engedélyezem” feliratú pecsétellátott dokumentum kíséretében vehette át a kéziratot, azonban a kinyomtatás után (és közben) is joga volt bármelyik résztvevőnek elolvasni, ellenőrizni a levonatokat, és ha szükségesnek látszott, bármikor visszavonható volt a minisztérium forgalomba hozatali engedélye.

Különbséget tettek aszerint, hogy mikor készült el a kiadásra váró mű. Klaniczay Tibor erre vonatkozóan az alábbi javaslatot tette: „Az 1919-ig megjelent műveket csonkítatlanul kéne kiadni, de alapos lábjegyzetekkel megmagyarázni, hogy miért tévesek egyes írók megállapításai. Trianon után viszont alaposan át kell fésülni a klasszikus szerzőket is a szomszédos népek érzékenysége miatt.”²⁵

²¹ VÉRTÉSSY Miklós: Mit olvashattunk és mit nem? *Könyvtáros*, 1988. 5. sz. 306. p.; MURÁNYI Gábor: *A múlt szövedéke. Históriaik a megbicsaklott 20. századból*. Budapest, 2004. Noran Kiadó, 258. p.

²² Ifj. FEKETE István: *Fekete István az édesapám volt. Dokumentumregény*. Budapest, 2004. Móra Könyvkiadó, 282. p.

²³ HELLER Ágnes – KŐBÁNYAI Sándor: *Bicikliző majom*. Budapest, 1999. Múlt és Jövő Lap-és Könyvkiadó, 118. p.

²⁴ Később a selejtlista-botrányt Losonczy Géának rótták fel, aki ellen amúgy is egy koncepció pert folytattak le. Lásd KÖVÉR György: *Losonczy Géza, 1917–1957*. Budapest, 1998. 1956-os Intézet, 201. p.

²⁵ KLANICZAY Tibor: A textológiai munka problémái. *A Magyar Tudományos Akadémia I. (Nyelv-és Irodalomtudományi) Osztályának Közleményei*. Budapest, 1962. Akadémiai Kiadó, 339. p.

Az alábbiakból majd látható lesz, hogy még ezeket a szabályokat sem tartották be. Illés Endre minderről így írt Komlós Aladárnak: „*Azt írod: tőlem függ versesköteted megjelentetése. [...] látom, nem ismered könyvkiadásunk összefüggő fogaskerékrendszerét, irodalmi vezető vagyok. Hát persze, hogy tőlem is függ. De mint egy óraszerkezetben, kerekeket mozgatok, s engemet is kerekek mozgatnak.*”²⁶

A kényesebbnek tartott írások esetében a szerkesztők kikérték a vezetők, 1956 után elsősorban Aczél György véleményét. Tolnai Gábor 1958 tavaszán például az alábbiakat írta Aczélnek: „*Thurzó Gábor ismét írt egy kitűnő novellát. Nekem néhány esztétikai és politikai problémám van vele kapcsolatban. Tegnap találkoztam Marosán elvtárssal és említettem neki, elkérte tőle a kéziratot és mára már el is olvasta. Az ő véleménye az, hogy politikailag nem látja problematikusnak, nagyon jó írásnak tarja, miként Thurzó Gábor korábbi novelláját. Azonban azt javasolta, hogy »több szem többet lát« alapon, kérjelek meg Téged is arra, hogy olvasd el.*”²⁷ Aczél a kéziratot továbbküldte a művelődési miniszternek, Benke Valériának.

A korabeli lektori vélemények színvonalát híven tükrözi a következő eset: Kertész Imre 1970-ben beadta *Sorstalanság* című művét a Magvető Könyvkiadónak, de Kardos György aláírásával az alábbi elutasító levelet kapta: „*Élményanyagának művészi megfogalmazása nem sikerült, pedig a téma izonyatos és megrázó.*”²⁸ *Még az 1980-as években is ez a gyakorlat határozta meg a könyvkiadást: a háromszoros József Attila-díjas, Kossuth-díjas író, Galgóczi Erzsébet Vidravas című regényének kézírata kalandos utat járt be a különböző szervek, szaklektorok és minisztériumok stb. között, sőt még Tímár Istvánhoz is eljuttatták, aki annak idején a nyomozást vezette. Illés Endre végül Berecz Jánoshoz küldte el a kéziratot, aki lakására hívatta az írónt, és rávette néhány módosításra, az 1956-ról szóló részt pedig teljes egészében törölték.*²⁹ Mindezt azért, mert a regény a MAORT-perről szólt.

Azok a könyvek és folyóiratok, amelyeket nem semmisítettek meg, a könyvtárak ún. zárt anyagába kerültek. A 17/1976. (VI. 7.) MT. sz. rendelet szerint: azokat „*csak a szervezeti és működési szabályzatban meghatározott módon, külön engedéllyel szabad használatba adni.*” Az 1981-ben kiadott miniszteri

²⁶ Idézi DOMOKOS Mátyás: *Leletmentés. Könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában, 1948–1989.* Budapest, 1996. Osiris Kiadó, 9–10. p.

²⁷ MNL OL XIX-J-4-aaz. 59. d. 1958. május 22.

²⁸ MURÁNYI Gábor: *A múlt szövedéke. História a megbicsaklott 20. századból.* Budapest, 2004. Noran Kiadó, 491. p.

²⁹ Ez a rész először a *Kortárs* 1990. évi 9. számában jelent meg. Vö. BEREZ János: *Vállalom.* Budapest, 2003. Budapest-Print, 415. p.; POMOGÁTS Béla: *Igazságkereső író: Galgóczi Erzsébet. Tekintet,* 1999. 6. sz. 13. p.; GALGÓCZI Erzsébet: *Ami a Vidravasból kimaradt.* In POMOGÁTS Béla (szerk.): *1956: magyar írók novellái.* Budapest, 2006. Noran Kiadó, 43. p.

utasítás szerint (135/1981. [M. K. 19.] sz. utasítás) ezeket a műveket csak azon kutatóknak adhatták ki elolvasásra, „*akik a kutatás indokoltságára vonatkozóan a munkáltatójuk – a kutatási téma megjelölését is tartalmazó – igazolását felmutatják.*”

IV. Örkény, Németh, Mikszáth és a többiek

Aki bármilyen módon eltért a párt által meghatározott irányelvektől, komoly szankciókra számíthatott. Örkény István Aczél György rábeszélése ellenére sem volt hajlandó 56-os szereplését megtagadni, ezért 1958 őszén felbontották minden szerződését, veszélybe került nyilvános írói léte és megélhetése is. Kénytelen volt tehát gyógyszerészi állást vállalni a Kőbányai Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyárban. Ezután három évig sehol sem publikálhatott, büntetése 1966-ig tartott.³⁰ Eközben Déry Tibor, aki a börtönből egyéni kegyelemmel kiszabadult, *Október végén* című elbeszélésében hitet tett az új rendszer mellett, melynek fejében 1970-re a magyar írók közül a nyolcadik legnagyobb fizetést, a korabeli átlagfizetés hússzorosát kapta, sőt reklamá-ló leveleiért is írói honoráriumot kért.³¹ Természetesen Déry Tibor műveit is cenzúrázták. A főváros centenáriuma-ra készült egy oratórium,³² amelynek szövegét Déry Tibor írta. Ebből kihúzták a Rákosi Mátyásra vonatkozó részt az alábbi indokolással: „*hagyjuk Rákosit sírjában nyugodni miután itt nem túl sok híve van, nem volna praktikus dolog az ország számára rossz emlékezetével egykori barátait provokálni.*”³³

Örkény István műveit a későbbiekben is keményen cenzúrázták. Tizenhat nappal a halála előtt kórházi ágyán, 1979. június 8-án a következő levelet diktálta le Aczél Györgynek, aki *Forgatókönyv* című művének bizonyos részleteit kifogásolta: „*Kedves Gyuri! Zsuzsi átadta nekem két szövegváltoztatási javaslatodat, mind a kettőt elfogadtam és meg is valósítottam. Így az összes eddig leírt, és ezután leírandó példányból a Firtos nevet ki fogom húzni. Ugyanilyen jogosnak érzem azt az óhajtásodat, hogy a For-gatókönyv ne csak az igazságtalanságokat, hanem azok jóvátételét, a hős rehabilitációját és a mai létünk konzolidációját is érzékeltesse. Azt hiszem, ezt sikerült szépen megoldanom,*

³⁰ CSEH Gergő Bendegúz – KALMÁR Melinda – PÓR Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott: tájékoztatópolitika és cenzúra, 1956–1963: dokumentumok*. Budapest, 1999. Osiris Kiadó, 170. p.

³¹ MURÁNYI Gábor: *A múlt szövedéke. História-k a megbicsaklott 20. századból*. Budapest, 2004. Noran Kiadó, 486. p.

³² RÁNKI György: *Ének a városról / Cantus Urbis – Partitúra. Oratórium Déry Tibor szövegére / Négy szólóhangra, vegyeskarra és kísérő hangszerekre*. Budapest, 1973. Zeneműkiadó Vállalat

³³ DÉRY Tibor: *Barátságos pesszimizmussal. Cikkek, művek, beszédek, interjúk (1965–1977)*. Sajtó alá rendezte: BOTKA Ferenc. Budapest, 2003. Petőfi Irodalmi Múzeum, 323. p.

kérlek dobd el a nálad levő példány 159. oldalát és tedd helyébe az új 159 és 159/a oldalt.”³⁴

Szabolcsi Miklós *József Attila emlékkönyve*³⁵ azért nem jelenhetett meg, mert a szerzők utalást tettek arra, hogy József Attila és a Kommunisták Magyarországi Pártjának kapcsolata nem volt felhőtlen. Ráadásul Marosán György kijelentette a Kommunisták Magyarországi Pártja nem zárta ki sorai közül József Attilát.³⁶

A lektorok külön utasítást kaptak arra, hogy mindenhol húzzák ki a valóságos világnézetre utaló részeket, mondatokat. Jules Verne (Verne Gyula) jó néhány könyve csak alapos cenzúrázás után jelenhetett meg. A *Rejtelmes sziget*³⁷ című kalandregényt például sikerült úgy lefordítani franciáról, hogy több helyen is kihúzták az „Isten” szót, vállalva, hogy így számos mondat értelmetlenné vált. Kivágták ezen túl az *Isten kísértése*, a *Gondviselés*, *Isten adná!* szavakat, a sziget Amerikához csatolásának tervét, a partra vetett ládából a gondos cenzorok kivették a *Bibliát*, a haldokló Nemo kapitány nem emlegeti az Istent és a hazáját, a telepések sem imádkoznak a lelki üdvéért.³⁸ Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című könyvéből kilencszer húzták ki az „Isten,” valamint a „Jézus” szavakat.³⁹ Az *én falum* című elbeszélés gyűjteményben a tanévkezdésről szóló részből kivágták a tanár felszólítását, hogy „Imádkozzunk!”⁴⁰

Még Benedek Elek meséit is gondosan átnézték. Az eredeti műben az alábbi mondat szerepelt: „Az Isten Istenem ne legyen, ha oda nem fagyott a farkad.”⁴¹ Ezt túlságosan is klerikálisnak gondolhatták, ezért az alábbi szöveget tették a helyébe: „Akármilyen legyen, ha oda nem fagyott a farkad.”⁴² Ugyanígy jártak el a többi mese esetében is.⁴³ Révész Mihály Tánicsics Mihályról szóló monográfiáját 1948-ban bezúzták.⁴⁴

³⁴ ÖRKÉNY István: *Levelek egypercben: Levelek, emlékezések, interjúk a hagyatékból*. Budapest, 1992. Szépirodalmi Könyvkiadó, 229–230. p.

³⁵ SZABOLCSI Miklós: *József Attila emlékkönyv*. Budapest, 1957. Kossuth Kiadó

³⁶ CSONGRÁDY Béla: *József Attila emlékkönyv. Palócföld*, 1989. 5. sz. 81. p.; TÓTH Gyula: *Írányított TTT irodalom. Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból, 1961–1970*. Budapest, 1992. Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézet, 47. p.

³⁷ VERNE, Jules: *Rejtelmes sziget*. Budapest, 1961. Móra Ferenc Könyvkiadó

³⁸ SZÖRÉNYI László: *Delfinárium. Filológiai groteszkek*. Miskolc, 1998. Felsőmagyarország Kiadó, 82–83. p.

³⁹ Uo. 32. p.

⁴⁰ GÁRDONYI Géza: *Szegény ember jó órája. Elbeszélések*. I. k. Budapest, 1964. Szépirodalmi Könyvkiadó, 368. p.

⁴¹ BENEDEK Elek: *Magyar mese- és mondavilág*. II. k. Budapest, 1992. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 171. p.

⁴² BENEDEK Elek: *Világszép Nádszál kisasszony. Válogatott mesék*. Budapest, 1955. Ifjúsági Könyvkiadó, 6. p.

⁴³ SZÖRÉNYI 1998. 27. p.

⁴⁴ Révész Mihály unokájának, Révész T. Mihálynak személyes közlése alapján.

Németh László *Égető Eszter* című regénye, amely 1948–1949-ben íródott, az író saját magáról mintázott hőse, Méhes Zoltán öngyilkosságot követ el, mert azt hiszi, hogy a ház előtt fékező autó érte jött. A csengőfrász korszakában így egy regényben senki sem lehetett emiatt öngyilkos. Ezért 1956-ban csak úgy jelenhetett meg, hogy titokzatos módon „eltűnt.”⁴⁵ Németh László a későbbiekben a *Sorskérdések* című írásával sem járt jobban. Tíz évig nem vállalta egyetlen kiadó sem a kiadását, csak 1989-ben jelenhetett meg.

Mikszáth Kálmán kritikai kiadásának 29. kötetéből – amely elbeszéléseket tartalmazott – kihagyták *A selyem kokárda* című írás néhány mondatát. A szabadságharc idején játszódó novellában ugyanis az orosz beavatkozásról Mikszáth ezt írta: „Az a nemzetet, mely egyedül képes vállalkozni a bakó szerepére.”⁴⁶

Krúdy Gyula *Tegnapok ködlovagjai* (1925)⁴⁷ gyűjteménye 1961-ben a Magvető Kiadónál jelent meg. A Kun Béláról szóló, *A bolsi* című portrét a kiadásból minden külön értesítés nélkül kihagyták. Hasonlóképpen nem kommentálták, hogy miért húztak ki egyes részeket az 1974-ben megjelent *A szobrok megmozdulnak* című könyvből, pedig meglepő módon szögletes zárójellel és benne három ponttal jelölték meg ezeket.⁴⁸ Egyébként is több tucat helyen is kihúzták műveiből a kommunistákra, illetve Trianonra vonatkozó mondatokat.⁴⁹

Jókai Mórnak *A Bárdy család* című novellája miatt nem jelenhetett meg a kritikai kiadásban egyetlen 1850-ben írt műve sem. Kimaradt az összes művekből Jókai Mórnak a krími háború alatt írt *Véres könyv* című műve is.⁵⁰ Kassák Lajos *Egy ember élete* című önéletrajzából kihagyták az 1918–1919-re vonatkozó utolsó könyvet, bár ezt már a Horthy-korszakban is betiltották.⁵¹

Mivel Móricz Zsigmond „haladó” írónak számított, ezért a kiadók nem említhették meg, hogy őt is cenzúrázták. *A Légy jó mindhalálig* című regényét is ideológiai okokból átírták, illetve egyes részeket kivágtak belőle.⁵² Például Nagy József nyolcadikos diák, Misi szobatársa egyik kijelentését: „Azért lehet bízni csak a jövőben, mert sehol a világon még nem volt olyan forradalom,

⁴⁵ KÖSZEG Ferenc: Könyvkiadói cenzor Magyarországon I. *Beszélő*, 1. évf. 1982. 5–6. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/konyvkiadói-cenzura-magyarországon-i>; SZILLYE Zoltán (szerk.): *Független Fórum. Kivonatos tiltott magyar irodalom a Kárpát-Medencében*. München, 1985. Danubia Druckerei Gmbh, 202. p.

⁴⁶ *Lányok Lapja*, 1877. 10. füzet 184. p.

⁴⁷ KRÚDY Gyula: *A tegnapok ködlovagjai*. Békéscsaba, 1925. Tevan Kiadó, 62–65. p.

⁴⁸ KRÚDY Gyula: *A szobrok megmozdulnak. Írások az irodalomról*. Budapest, 1974. Gondolat Könyvkiadó

⁴⁹ SZÖRÉNYI 1998. 34. p.

⁵⁰ JÓKAI Mór: *Összes művei. Kritikai kiadás*. Budapest, 1962–1975. Akadémiai Kiadó

⁵¹ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. Budapest, 1957. Magvető Könyvkiadó

⁵² MARGÓCSY József: Megjegyzések a *Légy jó mindhalálig* kiadásaihoz. *Irodalomtörténet*, 1954. 4. sz. 381. p.

*mint a mienk 48-ban, hogy a főurak és a köznemesség önként ajánlotta fel a parasztságnak a nemesi jogokat: ha ezt keresztül tudja csinálni az egész nemzet testében, akkor a magyarság olyan erős vár lesz, amelyhez nem hasonlítható a legnagyobb birodalom sem.*⁵³ A *Sárarany* című regényéből a románok „érzékenységét” kímélendő kihúztak három bekezdést.⁵⁴ Móricz Zsigmond *A boldog ember* című regényének összes kiadásából kihúztak három szót: *„arról nem tehetsz, hogy az ember az ország szolgálatában ég el, mint a kicsiny gyertyaszál. Ebben mindnyájan osztályos társaid vagyunk e megtöretett [kis trianoni csonka] hazában.*”⁵⁵ Önéletrajzából, amely *Életem regénye* címmel jelent meg, ki kellett húzni a „visszacsatolt” szót Kárpátalja mellől, hiszen ekkor már ez a terület a Szovjetunióhoz tartozott.⁵⁶

Szabó Dezső esetében nem volt szükség ilyen tapintatra. Az önéletrajzának kiadója nyíltan beismerte, hogy cenzúráztak: *„A szövegben csak ott és annyiban rövidítettünk, ahol és amennyiben egyes népeket vagy vallásokat becsmérel vagy gyaláz, vagy ahol a szerző végletes nacionalizmusa más nemzetek önérzetét sérti vagy sértheti.*”⁵⁷

Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regénye, mivel Kun Béláról szóló részszel kezdődött, ezért 1945 és 1963 között nem adhatták ki. Ezután is legtöbb kiadásából hiányzott a XV. fejezet harmadik bekezdésének két utolsó mondata, amely a Budapestre bevonuló Horthy Miklós vezette hadseregére utalt: *„Csöndes, megindító viszontlátás volt. A bujdosók, mint annyiszor a magyar történelemben, hazaérkeztek.”* A *„Vita a piskótáról, az irgalomról és az egyenlőségről”* című IX. fejezetből pedig kihúzták ezt a mondatot is: *„Lábuknál fekiúdt a forradalom patkánya. Döglött volt már. De még egyszer agyonütötték.”*

Amikor végre újra kiadhatták Szerb Antal műveit, akkor is kihúztak egyes részeket belőlük. A *Világirodalom története* című könyvből kihúzták az alábbi mondatokat: *„A szovjet színpad érdekes különlegessége volt egy időben az iratózatosan átírt klasszikus darabok, például Schiller Don Carlósa, megfelelő átalakításban. Hamletet úgy játszották, hogy kihagytak belőle minden polgári és elavult mozzanatot, így például a szellemet; Hamlet maga öltözik szellemnek, ezzel a fogással ugratja bele a többieket bosszú tervébe; Offélia pedig nem örül meg, az nagyon romantikus volna, hanem leissza magát és részeg állapotban fullad a vízbe.”*⁵⁸ A *magyar irodalomtörténetből* pedig kihúzott 34 oldalt. Például az alábbi mondatokat: *„1919 tavaszán a forradalmi és proletarizált*

⁵³ MÓRICZ Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*. Budapest, 1950. Athenaeum, 175. p.

⁵⁴ MÓRICZ Zsigmond: *Regényei és elbeszélései*. I. k. Budapest, 1962. Magyar Helikon, 783. p.

⁵⁵ MÓRICZ Zsigmond: *A boldog ember*. In *Móricz Zsigmond művei*. Budapest, 1939, Athenaeum, 320. p.

⁵⁶ MÓRICZ Zsigmond: *Életem regénye*. Budapest, 1957. Szépirodalmi Könyvkiadó

⁵⁷ SZABÓ Dezső: *Életeim*. II. k. Budapest, 1965. Szépirodalmi Könyvkiadó, 587. p.

⁵⁸ SZERB Antal: *A világirodalom története*. Budapest, 1941. Révai, 405. p.

Magyarország egyik napról a másikra átalakult nemzeti és keresztény Magyarországgá. Az importált forradalomnak nyoma sem maradt. A forradalomban kompromittált emberek eltűntek és újak jöttek a helyükbe. De sokan voltak olyanok is, akik még előző nap az Internacionálét dúdolták és most könnyek közt fújták felváltva a Himnuszot és az Erger-bergert.”

Karinty Frigyes fiához írt levele 1945 után nem jelenhetett meg: „*De nem mondtam ki azt a szót soha. És most már nem is tudom kimondani, csak ennyit: valami fáj, ami nincs. Valamikor hallani fogsz majd az életnek egy fájdalmas csodájáról – arról, hogy akinek levágták a kezét és a lábát, sokáig érzi még sajogni az ujjakat, amik nincsenek. Ha ezt hallod majd: Kolozsvár, és ezt: Erdély, és ezt: Kárpátok – meg fogod tudni, mire gondoltam.*”⁵⁹ A Tanár úr kérem című kötet *Reggel hétkor* című fejezetében Magyarország és Szerbia helyére Dániát és Norvégiát tették.

Herczegh Ferenc műveit 1945 után sokáig nem adhatták ki, de a nyolcvanas években történt némi változás: kiadták 1985-ben Herczeg Ferenc *Emlékezései. A várhegy. A gótikus ház* című kötetét. Azonban, ha összehasonlítjuk az eredeti kiadással, kiderül, hogy több helyen is cenzúráztak. Kihúzták például a Tisza Istvánról szóló részeket: „...és a geszti remetegránit alakját olyan...” „*Tisza István tisztító orkánként söpör végig az országon.*”⁶⁰ „*Nevezetes azonban, hogy a sajtó (az orosz GPU szakkifejezése szerint) likvidálta darabjaimat, olyan nagyszabású büntető expedíciót rendezett, mely semmiképpen sem volt arányban a kihágás nagyságával.*”⁶¹ „*Ha valaki akkor azt mondja nekem, hogy ez a ragyogó kép cárostul, vezérkarostul, püspököstül szennybe és vérbe fog fulladni, biztosan futóbolondnak nézem.*”⁶² „*Azt azonban elismerte Komarovszky, hogy az orosz népet éppen a passzív természete teszi európai veszedelemmé, mert könnyen aláveti magát minden zsarnokságnak és ellenállás nélkül hajtatja magát a legigazságtalanabb háborúba is.*”⁶³

A Szépirodalmi Könyvkiadó, amely a hajdani Révai Kiadó jogutódja volt, megpróbálta 1986-ban újra megjelentetni a Révai Nagy Lexikont. A hasonmás kiadásra néhány nap alatt 75 ezer előfizetés gyűlt össze. A pártvezetés azonban betiltotta a lexikont, és a már kinyomtatott első kötetet is visszavonatta.

⁵⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső (szerk.): *Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért.* Budapest, 1921. Pallas Nyomda, 190. p.

⁶⁰ HERCZEG Ferenc: *Emlékezései. A várhegy. A gótikus ház.* Budapest, 1985. Szépirodalmi Könyvkiadó, 453. p. és HERCZEG Ferenc: *Emlékezései.* Budapest, 1939. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 305. p.

⁶¹ HERCZEG 1985. 295. p. és HERCZEG 1939. 93. p.

⁶² HERCZEG 1985. 360. p. és HERCZEG 1939. 178. p.

⁶³ HERCZEG 1985. 367. p. és HERCZEG 1939. 188. p.

Berecz János állítólag a Szamuely Tiborról írt szócikkre hivatkozott a határozat meghozatalakor.⁶⁴

Hamvas Béla Kemény Katalinnal együtt 1947-ben megjelentetett *Forradalom a művészetben* című művét bezúzták.⁶⁵ Hamvas Bélát személyesen Lukács György támadta meg.⁶⁶ B-listázták, művei 40 évig nem jelenhettek meg. Segéd munkásként kellett dolgoznia. Ez idő alatt a jógáról, a Kabbaláról, a zenről és a szufikról ír tanulmányokat. *Karnevál* című regényét 1985-ben adták ki,⁶⁷ de csak csonkított formában,⁶⁸ majd 1988-tól kezdték meg Hamvas többi művének kiadását.

Móra Ferenc *Hannibál feltámasztása* című regényét 1924-ben írta. A *Magyar Nemzet* folytatásokban kezdte közölni 1949-ben. Kihúztak belőle minden olyan részt, ami a kommunista rendszerre vonatkozott. A szerkesztők a cenzúrázott szövegek pótlására önkényesen beírtak néhány mondatot, amely proletárdiktatúra melletti propagandát tartalmazott. A későbbi kiadások ezt a manipulált szöveget tették közzé. Ezt a művet tehát nemcsak a nyilasok, hanem a kommunisták is átírták, így az eredeti szöveg csak 2004-ben látott napvilágot.⁶⁹ *Verses ábécéjében* a sorok rímelték egymással, és a kezdő betűk adták ki az ábécét. A játékos műben a „Jó az Isten, jót akar” helyére a „Jó az anya, jót akar” mondat került. Móra Ferenc *Ének a búzamezőkről* című regényét (1927) sokáig nem adták ki a Tanácsköztársaságra tett megjegyzése miatt, és a Magvető Könyvkiadó életműsorozatából is kihagyták. Végül 1978-ban csonkítva jelenhetett meg.

Paul Guimand *Hárman Párizsban*⁷⁰ című művét utólag, sajátos módon cenzúrázták: a már kinyomtatott 7100 példány mindegyikéből zsilettpengével kivakartak három betűt és fekete tollal átjavították. Így lett az „összeesküvő oroszokból” „összeesküvő orvosok.”

⁶⁴ CZIGÁNY Lóránt: *Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon, 1946–1988.* Budapest, 1990. Gondolat Kiadó, 187. p.

⁶⁵ HITES Sándor: Az 1956-os emigráció prózairodalmáról. In SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András – JENEY Éva – JÓZAN Ildikó (szerk.): *A magyar irodalom története III.* Budapest, 2007. Gondolat Kiadó, 790–803. p.; HATÁR Győző: *Helidné.* Budapest, 1997. Magvető Kiadó

⁶⁶ LUKÁCS György: *Új magyar kultúráért.* Budapest, 1948. Szikra Kiadó, 152–169 p.

⁶⁷ HAMVAS Béla: *Karnevál.* I–II. k. Budapest, 1985. Magvető Könyvkiadó

⁶⁸ VARGA Ágota: *Aczél történetek. Beszélgetések tiltott, türt és támogatott kortársakkal Aczél Györgyről és a Kádár korszakról.* Pécs, 2013. Alexandra Kiadó, 73. p.

⁶⁹ HAJDU Tibor: Hannibál legújabb feltámasztása. *Mozgó Világ*, 2004. 11. sz. 107. p.

⁷⁰ GUIMAND, Paul: *Hárman Párizsban.* Budapest, 1957. Európa Könyvkiadó

Gyetzán Dorina*

A CENZÚRA PRIVATIZÁCIÓJA AVAGY A CENZÚRA ÚJ VIRÁGKORA?

I. Bevezetés

A *social media* platformok alapjaiban rendezték át a nyilvánosság szerkezetét azzal, hogy ezen felületeken tömegek tudják véleményüket közzétenni, illetve mások véleményét megismerni, egymás véleményét megosztani. Az internet térnyerése kezdetén a szabadság, az egyenlőség és a cenzúramentesség megtestesítőjeként állították piedesztálra, amelyen ezen sajátosságokból adódóan aligha elképzelhető bármely állami hatalom ellenőrzése és az információ áramlásának korlátozása.¹ A fentiekből egyrészt egyszerűen arra a következtetésre juthatnánk, hogy „*az új média szabadnak született, noha, persze, nem jogmentes terület, semmiféle cenzúrát, fegyelmező hivatalt nem tűr, ennek fő oka, hogy technológiai okokból sem zabolázható állami eszközökkel*”.² Annak ellenére, hogy az internetes tartalommoderálás módszere, motívuma, kiterjedése és hatékonysága államonként eltér, kezdetben úgy tűnhetett, hogy a közösségimédia-szolgáltatók felületeinek használatával a felhasználók megszabadulhattak az állami hatalom hagyományos „felülről lefelé” irányuló politikájától.³

* PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
ORCID ID 0000-0001-5361-0011

¹ SZABÓ Gabriella: Internetes portálok médiászociológiai és politológiai elemzése. *Politikatudományi Szemle*, 2008. 4. sz. 62–63. p.; OSZTI Judit: *Az elektronikus média szerepe korunk háborúinak társadalmi-politikai megítélésében és a közgondolkodás formálásában*. Budapest, 2009. Nemzeti Közzolgalmati Egyetem, 25. p.

² MAJTÉNYI László – POLYÁK Gábor: A szabadság hazai hagyományának megtagadása – új média-törvények Magyarországon. *Közjogi Szemle*, 2011. 1. sz. 4. p.; KOLTAY András: Az internet mint médium, a sajtószabadság és a demokratikus nyilvánosság. *Információs Társadalom*, 2014. 4. sz. 16. p.

³ IVÁNYI Márton: Az online közösségi hálózatok és a véleménynyilvánítás pozitív és negatív szabadsága. *Iskolakultúra*, 25. évf. 2015. 3. sz. 82. p.

Azonban „[...]a világhálón található információ ellenőrzése egészen biztosan megoldható, a technológiai fejlődés tehát nem szavatolja a szólás nagyobb szabadságát”.⁴ Az internet tehát mégsem eredendően elhatárolható a hagyományos média világtól, s így számos problémáját is megörökölte.⁵ Sőt, a korábbi korlátozások átalakításával, technológiai eszközökkel történő felvértezésével új környezetben biztosít táptalajt az önkényes állami beavatkozás lehetőségének, egyidejűleg teret engedve a magánszolgáltatók önkényes beavatkozásának is. A korai decentralizáltság és a szabályozás teljes hiánya visszaszorulóban van, a hatalom egyre kevesebb meghatározó szolgáltató tulajdonosainak egy kézben történő koncentrációja, a növekvő gazdasági hatalom és a technológia megállíthatatlan fejlődése eredményeképpen a cenzúra mint a hagyományos tömegkommunikáció meghatározó tényezője mára elhatalmasodott az online térben is.

E tanulmány célja, hogy bemutassa a hagyományos cenzúra jelenségéből kiindulva a modern kor közösségimédia-szolgáltatói által meghatározott online szólásszabadságot, felvázolja a cenzúra új megjelenési formáit, és röviden ebben a kontextusban bemutassa a közvetítői szolgáltatói felelősség rendszerének jelentőségét, továbbá, az Ellenőrző Bizottság lehetséges szerepét abban, hogy mennyiben képes egy hasonló entitás ellensúlyozni a tartalommoderálás (magáncenzúra) visszásságait.

II. Hagományos, szűk értelemben vett cenzúra

A cenzúra egyidős az emberiséggel, gondoljunk itt például az az *Ószövetség* szövegében Jeremiás halálra ítéelésére, amiért a nép vezéreivel szemben kritikával élt és a város ellen profétált.⁶ Az ógörög korban is elterjedt bizonyos meg nem engedett témák cenzúrája, például Szókratész görög filozófust i. e. 399-ben halálra ítélték tanításai miatt.⁷

Az analóg korban a cenzúra szó eredetileg a médiában közzétett tartalomba történő állami beavatkozást jelentett, amely eredményes eszköznek bizonyult

⁴ DUTTON, William H. – DOPATKA, Anna – HILLS, Michael – LAW, Ginette – NASH, Victoria: *Freedom of connection, freedom of expression: the changing legal and regulatory ecology shaping the Internet*. Paris, 2010. Oxford Internet Institute University of Oxford; IVÁNYI Márton: *Közösségi média: a nyilvánosság elektronikus agorája vagy posztmodern panoptikum? Hatalmi válaszok a közösségi média kihívásaira. Médiakutató*, 15. évf. 2014. 2. sz. 125. p.

⁵ KOLTAY 2014. 16. p.

⁶ *Biblia*. Ószövetség. Jeremiás 25.

⁷ GOSZTONYI Gergely: A cenzúra tipizálása a politikai cenzúra rövid történetének tükrében. *Médiakutató*, 23. évf. 2022. 1. sz. 48. p.

a digitális világ előtt,⁸ mivel az összes (legfőbb) főbb kommunikációs csatornának centralizált állami ellenőrzésre volt szüksége, valamint olyan büntetést kellett kilátásba helyezni, amely a drákói szigorával félelmet ébresztett a polgároknak és így kellően eltántorító volt.

Ami nyilvánvaló, hogy a cenzúra elsődlegesen az államhoz mint a koncentrált hatalom megtestesítőjéhez kapcsolódott.⁹ A modern technológia korában azonban a fogalom inkább tágran értelmezendő, szélesebb körben használandó: nem csupán az állami korlátozásokat értjük alatta, hanem az egyre nagyobb hatalomra szert tevő közösségimédia-szolgáltatók magánérdekei alapján is képesek, hajlamosak a tartalmak korlátozására, amely pedig idővel egyre nagyobb körben ösztönzi a külső és belső morális meggyőződés eredményeképpen az ún. öncenzúra jelenségét is.¹⁰

III. Modern cenzúra

Lehetne azzal érvelni egyszerűen, hogy a közösségimédia-szolgáltatók nem cenzúrázhatnak, hiszen magán entitások, márpedig csak az állam cenzúrázhat.¹¹ Azonban ezen szolgáltatók számos lépést tettek – a felelősségre vonás veszélyének megnövekedtével – az egyre kiterjedtebb szabályozás felé: moderátorok alkalmazása, magánszabályzatok elfogadása és érvényesítése, algoritmusalapú megoldások fejlesztése. Az egyik legnagyobb visszásság, hogy a transzparencia hiánya miatt hiányzik döntéseik mögül a legitimitáció és ellenőrizhetőség.¹² Ami azonban bizonyos, hogy a közösségi média térnyerése vitákat váltott ki arról, ahogyan ezek a platformok moderálják a felületükön közzétett tartalmakat. A fentiek figyelembevételével a Balkin által meghatározott véleménynyilvánítás szabályozásának „új iskolája”¹³ három említésre méltó tulajdonsággal írható körbe:

⁸ NAUGHTON, John: How China censors the net: by making sure there's too much information. *The Guardian*, 2018. június 16. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/jun/16/how-china-censors-internet-information>

⁹ GOSZTONYI Gergely: *Cenzúra Arisztoteléstől a Facebookig. A közösségi média tartalom-szabályozási gyakorlatának komplexitása*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 50–58. p.

¹⁰ KOLTAY András: A médiatartalmak közzététel előtti korlátozásának lehetőségei: engedélyezés, regisztráció, cenzúra, végzések. *Iustum Aequum Salutare*, 10. évf. 2014. 1. sz. 77. p.

¹¹ ETZIONI, Amitai: Should We Privatize Censorship? *Issues in Science and Technology*, 36. évf. 2019. 1. sz. 19. p.

¹² HAGGART, Blayne – KELLER, Clara Iglesias: Democratic legitimacy in global platform governance. *Telecommunications Policy*, 45. évf. 2021. 6. sz. 2. p.

¹³ BALKIN, Jack M.: Szólasszabadság az algoritmusos társadalomban. *In Medias Res*, 7. évf. 2018. 2. sz. 214. p.

1. járulékos cenzúra,
2. állami és magánszolgáltatók tevékenységeinek összefonódása és
3. globális magánszabályozás.¹⁴

Az algoritmikus társadalom a korlátozásban résztvevőket is megtöbbszörözte, „digitális kor ehelyett a megszólalás szabályozásának plurális modelljét hozta magával”¹⁵, így a felhasználó ma már nemcsak az állam oldaláról számíthat beavatkozásra, hanem – akár állami kényszerből közvetett cenzúrát alkalmazva, akár saját gazdasági érdekből téve azt – a magánszolgáltatók részéről is.

A *social media* képes a közvélemény meghatározására és megváltoztatására, a döntéseivel pedig meghatározza a véleménynyilvánítás szabadságának érvényesülését, hogy ki vehet részt az online nyilvánosság diskurzusában. Ezen jellemzők pedig igencsak rokonságot mutatnak a hagyományos cenzúra jelenségével. A digitális kor és a hagyományos média cenzúrájának közös vonása, hogy egyaránt veszélyeztetik a véleménynyilvánítás szabadságának érvényesülését.¹⁶ Jelentős különbség ugyanakkor – amely még fontosabb kérdéssé teszi a magáncenzúra jelenségét –, hogy míg a hagyományos média leggyakrabban földrajzi keretek közé kényszerített, az online világban sokkal gyakoribb, hogy kiterjedtebb korlátozásokkal világszerte kerül korlátozásra a véleménynyilvánítás szabadsága.

Új-Zélandtól¹⁷ az Amerikai Egyesült Államokig¹⁸ számtalan tragédia és egyéb politikai esemény¹⁹ kapcsán a közösségi média nemegyszer az események középpontjába került, így valamelyest átalakulni látszanak a szolgáltatók kötelezettségei és felelőssége a teljes immunitás kezdeti megoldásától eltávolodva. Az egyértelmű pozitív hatások mellett egyszerű felhasználóként is érzékelhetjük, hogy a precedens nélküli nyilvánosság biztosítása nem lehet (és nem is) korlátok nélküli: a *social media* – hatalmánál, technológiai lehetőségeinél és pozíciójánál fogva – a felhasználók véleményének elhallgattatását is elősegíti. A közösségi média virágkorát éljük, és rengetegszer merül fel a magáncenzúra jelensége, aminek egyik legnagyobb problémája, hogy a szolgáltató részéről részben gazdasági alapon, sokszor megfelelő

¹⁴ Uo. 218. p.

¹⁵ Uo. 199. p.

¹⁶ IVÁNYI 2015, 83. p.

¹⁷ Mészárlás Új-Zélandon: Vészforgatókönyvet vett elő a YouTube. *hvg.hu*, 2019. március 18. https://hvg.hu/tudomany/20190318_uj_zeland_meszarlas_tomegyilkossag_youtube_video

¹⁸ WAYNE, Teddy: The Trauma of Violent News on the Internet. *The New York Times*, 2016. szeptember 11. <https://www.nytimes.com/2016/09/11/fashion/the-trauma-of-violent-news-on-the-internet.html>

¹⁹ KOVÁCS Andrea: Politikusok a közösségi médiában. In Fazekas Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2021*. Budapest, 2021. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 316–327. p.

jogalap hiányában, mesterséges intelligencia által meghozott döntés, amely mögül hiányzik a transzparencia, garanciákkal övezett eljárás és a fellebbezés lehetősége.²⁰

IV. A cenzúra új megjelenési formái

Az elmúlt években szofisztikáltabb metódusokhoz folyamodtak a hatalom birtokosai, és ezáltal kialakultak a hagyományos cenzúrától különböző módszerek a véleménynyilvánítás szabályozására és korlátozására. Ezen módszerek egymástól nagyon különbözőek, azonban közös bennük, hogy megjelenésük minden esetben valahogyan a magánszolgáltatók tényéréséhez köthetők:

1. az öncenzúra a szolgáltatók megjelenésével jutott még nagyobb szerephez;
2. a fordított cenzúra a magánszolgáltatókon keresztül elárasztással irányítja a közvéleményt;
3. a járulékos cenzúra pedig arra a jelenségre utal, amely során az államok a közösségimédia-szolgáltatók hatalmát kihasználva, másodlagos felelősség kilátásba helyezésével ösztönzik a szolgáltatókat moderálásra.

IV.1. Öncenzúra

A cenzúra általában csak olyan megközelítésben kerül megvitatásra, amikor az egyéntől különböző entitás kényszeríti rá a korlátozást az egyénre.²¹ Valójában azonban a közvetett cenzúra egyik megnyilvánulási formája az öncenzúra, amely azt a jelenséget jelöli, amely során az egyének (közösségimédia-felhasználók) önként teszik azt, amely egyébként cenzor „feladata” lenne.

Öncenzúrában belül megkülönböztethetünk nyilvános és magán öncenzúrát.²² A nyilvános cenzúra esetében olyan helyzetről beszélünk, amikor a cenzor kormány vagy hatóság, elszenvédője pedig magánszemély vagy jogi személy, és ezen entitások által kilátásba helyezett szankciók, előzetes szűrők miatt folyomodik az egyén öncenzúrához. Ilyen külső ok lehet például:

²⁰ DIAS OLIVA, Thiago: Content Moderation Technologies: Applying Human Rights Standards to Protect Freedom of Expression. *Human Rights Law Review*, 20. évf. 2020. 4. sz. 612. p.

²¹ STURGES, Paul: Self-Censorship: Why We Do The Censors' Work For Them. *LIBCOM Conference*. 2008. <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/faife/publications/sturges/self-censorship.pdf> 2. p.

²² COOK, Philip – HEILMANN, Conrad: Two Types of Self-Censorship: Public and Private. *Political Studies*, 61. évf. 2013. 179. p.

1. a média tulajdonosának személyében rejlő kényszerítő ok; vagy
2. utólagos felelősségre vonástól vagy
3. előzetes korlátozásoktól (engedélyezési eljárások, jóváhagyások) való félelem.²³

Az így értelmezett nyilvános öncenzúra tehát azt jelenti, hogy az egyének internalizálják a nyilvános cenzúra bizonyos aspektusait, majd cenzúrázzák magukat.²⁴ Az ily módon történő beavatkozás közvetett eredménye pedig a nemkívánatos önkéntes – önkéntes alatt a tényleges direkt, külső beavatkozás hiányát értve – elhagyása, azaz az öncenzúra lesz, megelőzve a jogi vitát és az esetleges költségeket. Ezáltal tényleges beavatkozás nélkül is kiszorulnak a média felületéről azon tartalmak, amelyek vitát generálnának.²⁵

A nyilvános öncenzúrával ellentétben a privát öncenzúra²⁶ valójában egy olyan belülről fakadó önszabályozó folyamat, amely során szakadék alakul ki aközött, hogy az egyén mit tart megengedettnek nyilvánosan kifejezni, és valójában mit szeretne nyilvánosan kifejezni.²⁷

A fentiekből egyértelmű, hogy a két típus megkülönböztetése pedig cenzor és az elszenvedők személye közötti különbségen alapul: a nyilvános öncenzúra esetében a cenzor elkülönült entitás az egyéntől, míg a magán öncenzúra esetén a cenzor és elszenvedője egy személyben egyesül, saját attitűdök elnyomását jelenti.²⁸

Az öncenzúra a közvetítő szolgáltatók megjelenése óta még jelentősebb fenyegetést jelent a szólásszabadság érvényesülésére, mivel a legnagyobb közönséget biztosító platformokon való véleménynyilvánítás elmulasztása nem helyettesíthető az egyéb, kevesebb emberhez eljutó platformokon való megszólalással.²⁹ Ezért is kifejezetten kockázatos a cenzorok személyének megtöbbszörözése, mivel a jogtól különböző szabályzatok olyan mértékű demesztő hatást gyakorolhatnak a felhasználókra az egyes irányelvek, kódexek bizonytalan megfogalmazásával és a döntéseket eljárási garanciák nélküli jellegével, amely sokszorosára növeli az öncenzúra előfordulását.³⁰

²³ STURGES 2008.

²⁴ COOK – HEILMANN 2013. 179. p.

²⁵ KOLTAY András: A szólásszabadság alapvonalai. Budapest, 2009. Századvég Kiadó, 202. p.

²⁶ Vö. KEANE, John: *Média és demokrácia*. Budapest, 1999. Helikon Kiadó, 36–37. p.

²⁷ COOK – HEILMANN 2013. 179. p.

²⁸ Uo. 179, 194. p.

²⁹ KOLTAY András: Szólásszabadság, avagy a social media jogi státusa – 5. rész. *Wolters Kluwer*. 2019. <https://jogaszvilag.hu/szakma/szolasszabadsag-avagy-a-social-media-jogi-statusa-5-resz/>

³⁰ Uo.

IV.2. Fordított cenzúra

Az Eugene Volokh által „olcsó beszédnek” nevezett jelenség arra utal, hogy a technológia fejlődésével bárki ingyen (legalábbis olcsón) véleményt formálhat bármely kérdéssel kapcsolatosan:³¹ ezen lehetőség már nem korlátozódik azokra, akik képesek átjutni a régi kapuőrök döntésein és elvárásain:³² „Ma [...] az alapvető kihívás már [...] a beszédre való figyelem megtalálása.”³³

Azt talán senki sem vitatja, hogy a cenzúra nagy múlttal rendelkezik Kínában, azonban a közösségi platformok térnyerése több mint napi 30 milliárd különböző tartalom generálását eredményezi,³⁴ amely olyan volumenű tartalmat jelent, hogy a diskurzus feletti ellenőrzés elképzelhetetlenné vált.³⁵

Három lehetséges módon kontrollálható a médiában (és az interneten) megjelenő információk sokasága: félelemkeltéssel, surlódás előidézésével és elárasztással.³⁶ Azonban a félelemkeltés a közösségi médiában rejlő lehetőségeknek köszönhetően messze túlhaladott, költségigényes és jelentős ellenállást generálva fordítva is elsülhet. Ezen fordított eredményt nevezi a szakirodalom „Streisand effektusnak”, mivel egy információ elrejtésére tett kísérlet gyakran azzal végződik, hogy inkább felhívja a közvélemény figyelmét arra, aminek az állam az elrejtésére törekedett.³⁷

A kínai médiában ezért három különböző módszer – Kínai Nagy Tűzfal, kulcsszavas blokkolás és *flooding* – segítségével kerül szabályozásra az online tartalom, amelyek közül a harmadik különbözteti meg bármely más állam cenzúrázási technikáitól.³⁸ A *flooding*,³⁹ azaz elárasztás, amely tulajdonképpen kollektív és szervezett eljárás az információk terjesztésére,⁴⁰ lényege nem a nemkívánatos tartalom minél gyorsabb eltávolítása, illetve a véleményt nyilvánító személy eljárás alá vonása, hanem egy olyan rezsim, amely arra épül,

³¹ VOLOKH, Eugene: Cheap Speech and What It Will Do. *The Yale Law Journal*, 104. évf. 1995. 7. sz. 1849. p.

³² Uo. 1834. p.

³³ GRAHAM, David A.: The Age of Reverse Censorship. *The Atlantic*, 2018. június 26. <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2018/06/is-the-first-amendment-obsolete/563762/>

³⁴ NAUGHTON 2018.

³⁵ GRAHAM 2018.

³⁶ ROBERTS, Margaret Earling: *Fear, Friction, and Flooding: Methods of Online Information Control*. Cambridge, MA, 2014. Harvard University, 91. p.

³⁷ JANSEN, Sue Curry – MARTIN, Brian: The Streisand Effect and Censorship Backfire. *International Journal of Communication*, 9. évf. 2015. 666. p.

³⁸ GOSZTONYI Gergely: Special models of internet and content regulation in China and Russia. *ELTE Law Journal*, 2021. 2. sz. 86–99. p.

³⁹ ROBERTS 2014. 32–33. p.

⁴⁰ Uo. 91. p.

hogy elvonja a figyelmet, és a közösség erejében rejlő fenyegetést kiiktassa.⁴¹ A fenti jelenség gazdaságosabb, azonban semmivel sem kevésbé hatékony, mint a tradicionális cenzúra eszközei. Ezen megközelítésnek a további előnye, hogy „*a véleménynyilvánítás legnagyobb célzott elnyomásával*”⁴² a közvetlen cenzúra általi felháborodást elkerülve képes irányítani a közösségi diskurzust.⁴³

IV.3. Járulékos cenzúra – tartalommoderálás vagy cenzúra?

A járulékos cenzúra kifejezést először Michael I. Meyerson használta,⁴⁴ amelyről akkor beszélünk, amikor az állam a vélemény közvetítőjét (például a közösségimédia-szolgáltatót) választja célpontul annak érdekében, hogy korlátozza a vélemény tényleges (elsődleges) közlőjét, vagyis a közösségi média felhasználóját.

Az olcsó beszéd az interneten a közvetítő szolgáltatók segítségével válik lehetővé, azonban ugyanezen szolgáltatók mindegyike potenciálisan el is hallgathatja a beszédet.⁴⁵ Ráadásul ezen szolgáltatók könnyebben is azonosíthatók, mint az álneveken és anonim módon kommunikáló felhasználók.⁴⁶

Továbbá, a szolgáltatók által hozzáférhető technológiai lehetőségekkel egyértelmű annak a praktikuma, ha a tényleges véleményt nyilvánító felhasználók helyett az államok a szolgáltatókat ösztönzik szabályozásra. Azonban a közvetítő szolgáltatók felelősségének⁴⁷ kilátásba helyezése olyan félelmet generál, amely arra készítheti (és a gyakorlatban ösztönzi is) a szolgáltatókat, hogy túlzott mértékben blokkoljanak⁴⁸ tartalmat, jogszerű és társadalmilag hasznos tartalmat is eltávolítsanak, csupán saját felelősségre vonásuk elkerülése végett.⁴⁹

⁴¹ KING, Gary – PAN, Jennifer – ROBERTS, Margaret Eearling: Reverse-engineering censorship in China: Randomized experimentation and participant observation. *Science*, 345. évf. 2014. 6199. sz. 1. p.

⁴² KING, Gary: Reverse Engineering Chinese Censorship. *Talk at ESRC Research Methods Festival*, 2014. 5. p.

⁴³ ROBERTS 2014. 41. p.

⁴⁴ MEYERSON, Michael I.: Authors, Editors, and Uncommon Carriers: Identifying the „Speaker” Within the New Media. *Notre Dame Law Review*, 71. évf. 1995. 1. sz. 116. p.

⁴⁵ WU, Felix T.: Collateral Censorship and the Limits of Intermediary Immunity. *Notre Dame Law Review*, 87. évf. 2013. 1. sz. 299. p.

⁴⁶ Uo. 300. p.

⁴⁷ TATÁR Attila: A tárhelyszolgáltatók körében felmerülő felelősségi kérdésekről. *Infokommunikáció és Jog*, 16. évf. 2019. 72. sz. 8–13. p.

⁴⁸ FRENKEL, Sheera: Facebook Says It Deleted 865 Million Posts, Mostly Spam. *The New York Times*, 2018. május 15. <https://www.nytimes.com/2018/05/15/technology/facebook-removal-posts-fake-accounts.html>

⁴⁹ WU 2013. 300. p.

Ekképpen a magánszolgáltatók által végzett magánszabályozás magában foglalja a normák megalkotását, érvényesítését és megsértésének felderítését is. Ezen tevékenység során a közvetítő szolgáltatók az online véleménynyilvánítás szabadsága érvényesülését befolyásoló szerződéses, automatizált és humán erőforrás alapján történő jogrendszeren kívüli eljárásrendben és jogalap alapján – itt a jogalap természetesen idézőjelekben értendő, mivel nem *hard law* alapján jár el, hanem saját szabályzatai alapján –, nyomon követi a felhasználói által feltöltött tartalmakat, és azok vonatkozásában döntéseket hoz.

A probléma gyökere – azon túl, hogy nem emberi jogi normák alapján jár el a szolgáltató – az, hogy a szolgáltatók hajlamosak az óvatosságot választani, és inkább minden megkérdőjelezhető tartalmat eltávolítani annak érdekében, hogy elkerüljék a felelősségre vonást. Azonban a jogszerű és jogellenes tartalom megkülönböztetése nem lehetséges egyértelmű kritériumok mentén, a kontextus értelmezése nélkül, így számos jogszerű tartalom, számos jogszerűen eljáró felhasználó is áldozatul esik a szolgáltatók moderálási tevékenységének.⁵⁰

V. Közvetítő szolgáltatói felelősség és az általános nyomon követési kötelezettség tilalma

A járulékos cenzúra fent bemutatott kockázatai visszaszorítása érdekében az Európai Unió a közvetítő szolgáltatóknak különböző mértékű immunitást biztosít. Az uniós szabályozás részeként az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól (Eker irányelv) 12–14. cikkeiben a *safe harbour* rendszernek megfelelő immunitást ír elő meghatározott feltételek mentén.⁵¹ A járulékos cenzúra visszásságait azonban nem képes ezen szabályozás megelőzni, mivel az Eker irányelv nem tiltja a magáncenzúrát, sőt megengedően fogalmaznak.

Az Eker irányelv kifejezetten a magáncenzúra alkalmazására sarkallja a szolgáltatókat.⁵² Ezen megfogalmazást lenne hivatott ellensúlyozni a 15. cikkben megfogalmazott általános nyomon követés kötelezettség előírásának tilalma,

⁵⁰ Uo. 301. p.

⁵¹ GOSZTONYI Gergely: Early regulation of social media liability issues in the United States and the European Union. *Jogtörténeti Szemle*, 2021. Különszám 24. p.

⁵² Eker irányelv 12. cikk (3) bek., 13. cikk (2) bek. és 14. cikk (3) bek.

amely bevezetése gyakorlatilag internetes cenzúrát valósítana meg.⁵³ A 15. cikk a gondossági előírásokra kiterjedően⁵⁴ explicit módon tiltja, hogy a közvetítő szolgáltatók általános nyomon követésre kötelezhetőek legyenek, azaz a felületükön elhelyezett tartalmak vonatkozásában általános jelleggel, az illegális tartalmak folyamatos felfedésére, illetve megelőzésére kényszerüljenek.

Az irányelv azonban nem határozza meg az általános nyomon követés kifejezés jelentését, amely nemkívánatos bizonytalanságokat okoz azzal kapcsolatban, hogy miként értelmezendő ezen tilalom a közvetítő szolgáltatók vonatkozásában.⁵⁵ Az alapjogok érvényesülése szempontjából problematikusnak tekinthető a bírósági esetjogban foglalt megállapítások is, amelyek szintén automata mechanizmusok használatára sarkallják a szolgáltatókat annak érdekében, hogy a felelősség alól mentesüljenek. Azonban az automata megoldások, mint a különböző algoritmusalapú szűrő- és filtering mechanizmusok a kontextust nem tudják megfelelően értelmezni,⁵⁶ így dermesztő hatást gyakorolnak a szólásszabadságra.

A járulékos cenzúra elhatalmasodásának megakadályozására csak akkor lenne alkalmas ezen kikötés, amennyiben egyértelműen meghatározott lenne az egyedi és az általános nyomon követés fogalmak elhatárolása, s ezzel valóban nem lenne szükség általános nyomon követésre a felelősség alóli mentesüléshez. Nem véletlen a bíróságok ragaszkodása az általános-egyedi distinkció fenntartásához: nem gazdaságossági, illetve arányossági különbség van a kettő között, hanem garanciális jelentősége van: „*a [kormányok] nyomást gyakorolva és felelősséget róva azokra, akik irányítják a technológiai infrastruktúrát, olyan környezetet teremtenek, amelyben [...] a magánpartnerek cenzúrája elkerülhetetlen eredmény*”.⁵⁷

⁵³ LIBER Ádám: A közvetítő szolgáltatók felelőssége a szellemi tulajdon megsértéséért az Európai Unióban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 118. évf. 2013. 3. sz. 31. p.

⁵⁴ SENFTLEBEN, Martin – ANGELOPOULOS Christina: *The Odyssey of the Prohibition on General Monitoring Obligations on the Way to the Digital Services Act: Between Article 15 of the E-Commerce Directive and Article 17 of the Directive on Copyright in the Digital Single Market*. Amsterdam/Cambridge, 2020. Institute for Information Law, 6. p.

⁵⁵ Részletesen lásd GYETVÁN Dorina: Az általános nyomon követési kötelezettség mint a közvetítő szolgáltatók felelősségének jövője? In FAZEKAS Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2021*. Budapest, 2021. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 299–315. p.

⁵⁶ FROSIO, Giancarlo – MENDIS, Sunimal: Monitoring and Filtering: European Reform or Global Trend? In FROSIO, Giancarlo (ed.): *The Oxford Handbook of Online Intermediary Liability*. Oxford, 2019. Oxford University Press, 21. p.

⁵⁷ Uo. 16. p.; Delfi AS v. Estonia, Application no. 6469/09 (Emberi Jogok Európai Bírósága 2015. június 16), Joint Dissenting Opinion Of Judges Sajó And Tsotsoria, 17. bek.

VI. Képes-e az Ellenőrző Bizottság ellensúlyozni a magáncenzúra visszásságait?

A 2020-ban megalapított Facebook Ellenőrző Bizottság azért jött létre, hogy ellenőrzést gyakoroljon a platform döntései felett, és iránymutatást nyújtson arra vonatkozóan, hogy mely tartalmakat kell eltávolítani és melyeket lehet, illetve kell fent hagyni és miért. Másképpen fogalmazva: egyfajta kísérletet jelent arra, hogy a magáncenzúra visszásságait orvosolja. Anélkül, hogy jelen tanulmányban az Ellenőrző Bizottság működésének részleteit, illetve szabályzatainak tartalmát ismertetném, csupán néhány jellemzőt kívánok kiemelni annak alátámasztására, illetve cáfolatára, hogy képes-e ellensúlyozni a tanulmány megelőző részeiben ismertetett anomáliákat.

Az Ellenőrző Bizottság potenciáljáról elmondható, hogy az egyéves működése alatt számos olyan előnyt demonstrált a Bizottság működése, amely kedvező lépést jelent az online szólásszabadság érvényesülése szempontjából. Eddigi működése alapján bizonyossággal megállapítható, hogy jelentősége az egyéni ügyek elbírálásán túlmutat, egy olyan precedensrendszer kialakítását tűzte ki célul, amely emberi jogi szemlélet alapján, gyors és rugalmas eljárás⁵⁸ során biztosít felülvizsgálati fórumot a platform döntései ellen a felhasználóknak. A konkrét döntések mellett⁵⁹ további útmutatással⁶⁰ segíti elő a platform jövőbeli helyesebb eljárását, továbbá komplex és összetett ügyek kiválasztásával segítséget nyújthat a döntések más, egyszerűbb megítélésű kérdéseiben is, ezzel jelentősen nagyobb hatást gyakorol a platform eljárására, mint a konkrét ügyek elbírálásával.

Azonban jelenleg még számos területen elmarad egy olyan testülettől, amely valódi megoldást jelenthet a magáncenzúra problémájára. A kezdeti törekvések ellenére nem független testületként működik,⁶¹ az eljárással kapcsolatosan is felmerülnek garanciális aggályok, mint az eljárás során döntést hozó bizottságtagok nevének fel nem tüntetése, az eljárás szűk határdeje miatt a kellő mérlegelés elmaradása és az eljárás alapját képező *lex Facebook*⁶² mellett az emberi jogi megfontolások csak másodlagos szerephez jutnak. További akadályokat jelentenek az eljárás különböző korlátai, mind az ügyteherhez képest megvitatott ügyek száma, mind pedig az eljárás megindítására jogosultság feltételül szabott követelmények száma figyelemre méltó. Eddigi működése

⁵⁸ Bylaws Section 3.

⁵⁹ Lásd GOSZTONYI Gergely: Az internetes tartalomszabályozással kapcsolatos új gondolkodási irányok az Amerikai Egyesült Államokban. *Miskolci Jogi Szemle*, 16. évf. 2021. 4. sz. 44–48. p.

⁶⁰ Bylaws Section 4.

⁶¹ Bylaws Sections 1.1.2., 1.3.1.

⁶² GRADONI, LORENZO: Constitutional Review via Facebook's Oversight Board. *VerfBlog*, 2021. február 10. <https://verfassungsblog.de/fob-marbury-v-madison/>

során mindösszesen 18 döntést hozott, míg működésének első hat hónapja során több mint 300 000 ügyben kezdeményezték a Bizottság eljárását.⁶³ A különböző hatásköri korlátok, mint az explicit tartalomtípus szerinti (például spam), döntéstípus szerinti (például szellemi tulajdont érintő döntések) és bizonyos szolgáltatásokkal kapcsolatos (például Messenger) megkötések⁶⁴ igencsak leszűkítik a felhasználók lehetőségeit, ezzel számos esetben kizárva a felülvizsgálat lehetőségét.

VII. Összefoglalás

Elmondható, hogy a közösségi média egyrészt precedens nélküli lehetőségeket adott az emberek kezébe a vélemények kifejezésére, illetve a tájékozódáshoz, azonban ezzel párhuzamosan átalakította a hagyományos média korában kialakult cenzúra intézményét is.

A korábban állami kézben összpontosuló cenzúra mára már azon gazdasági hatalommal felvértezett számos magánszolgáltató kezébe került részben, amelyek maguk, önkényesen határozzák meg a szólásszabadság korlátait. Emellett természetesen nem szűnt meg az állam igénye sem a társadalmi diskurzus korlátozására sem, csupán a kivitelezés módosult. Ez egy olyan rendszert eredményezett, amelyben számos szereplő jelent meg a beszélő mellett, amely képes és érdekelt is a vélemény korlátozásában, továbbá korábban nem látott formában kényszerülnek együttműködni, ezzel megnövelve a szólásszabadságra veszélyt jelentő cenzúra jelenlétét. A korábbi hagyományos médiában megjelenő kétpólusú viszonyok helyett mára többpólusú, komplex hálózat fenyegeti a szólásszabadság érvényesülését akár közvetlenül, akár pedig közvetetten (platformszolgáltatók magáncenzúrája és a nyilvános öncenzúra), vagy éppen fordított cenzúrát alkalmazva. Az azonban bizonyos, hogy ezen különböző korlátozási módszerek közös vonása, hogy a cenzúra új, 21. századi formájaként azonosíthatók, ugyanis az *„jogszabályokban biztosított kommunikációs alapjogok tudatos és rendszeres csorbítását valószínűsíti, egy külföldi vállalkozás átláthatatlan, kiszámíthatatlan, szubjektív üzleti és egyéb jellegű érdekei mentén.”*⁶⁵

A magáncenzúrának ma már nemcsak elvi lehetőségével kell tehát szembe néznünk, hanem mindennapjainkban is jelen van. A közösségimédia-szolgáltatók maguk is döntést hozhatnak bármely tartalom felett, azonban a közösségi

⁶³ HEILWEIL, Rebecca: You can finally ask Facebook’s oversight board to remove bad posts. Here’s how. *Vox*, 2021. április 13. <https://www.vox.com/recode/22381607/facebook-oversight-board-appeal-remove-post-ads>

⁶⁴ Bylaws Section 1.2.1.

⁶⁵ SZÁZADVÉG: *A Facebook a cenzúra ellen*. Budapest, 2019. Századvég, 42. p.

média veszélyes eszközt jelent az államok számára is egy olyan korban, amikor már a tradicionális cenzúra eszközei nem biztosítanak kellő megoldást a vélemények korlátozására. Ezek együttvétele olyan új helyzetet teremt a demokratikus nyilvánosság számára, amely sok oldalról, sok szinten képes korlátozni az egyén megszólalását, véleményének érvényesülését, még hozzá úgy, hogy semmilyen eljárási garancia nem övezi, sokszor (leginkább az elárasztás módszere esetén) nem is érzékeljük azt, így sokkal nagyobb fenyegetést jelent, mint bármely más, tradicionális média esetén alkalmazott cenzúra.

Sorbán Kinga*

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ALKALMAZÁSA A TARTALOMMODERÁLÁSBAN – SEGÍTSÉG A KÁROS TARTALMAK KISZÚRÉSÉBEN VAGY ÚJ TÍPUSÚ CENZÚRA?

I. Bevezetés

A Föld lakosságának több mint fele használja az internetet, böngészés közben óriási adatmennyiséget generálva. Az adatok nagy része közösségimédia-használat közben keletkezik: percenként 510 000 hozzászólás jelenik meg a Facebookon, 456 000 *tweetet* tesznek közzé a Twitteren¹ és 500 órányi videót töltenek fel a YouTube-ra.² A közösségi média már nemcsak a fiatalabb generációk online játszótere, hanem egybefonódott az életünkkel, olyannyira, hogy a nagyobb platformok a tájékoztatás és a tájékozódás eszközeivé, megkerülhetetlen fórumaivá váltak. A különböző közösségimédia-platformokon közzétett tartalmak jelentős hányada ártalmatlan: humoros bejegyzés, kedves családi emlék vagy macskás videó, nagy mennyiségben vannak azonban jelen ártalmas tartalmak – mint a Covid-19 kapcsán megjelenő hamis információk tömege –, sőt kifejezetten jogellenes – gyűlöletbeszéd, gyermekek szexuális bántalmazását ábrázoló – tartalmak is. Az internetes közlések gyakran a fizikai világban váltanak ki hatást: a Pizzagate-botrány során egy amerikai férfi gépfegyverrel jelent meg abban az amerikai gyorsétteremben, amelyikben Hillary Clinton állítólagos emberkereskedelmi hálózatot működtetett;³ a volt amerikai elnök, Donald Trump közösségimédia-fiókjait azt követően függesztették fel

* Tudományos segédmunkatárs, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Információs Társadalom Kutatóintézet. ORCID ID 0000-0002-9288-7897

¹ MARR, Bernard: How Much Data Do We Create Every Day? The Mind-Blowing Stats Everyone Should Read. *bernardmarr.com*, 2021. július 2. <https://bernardmarr.com/how-much-data-do-we-create-every-day-the-mind-blowing-stats-everyone-should-read/>

² Hours of video uploaded to YouTube every minute as of February 2020. <https://www.statista.com/statistics/259477/hours-of-video-uploaded-to-youtube-every-minute/>

³ ROBB, Amanda: Anatomy of a Fake News Scandal. *Rolling Stone*, 2017. november 16. <https://www.rollingstone.com/feature/anatomy-of-a-fake-news-scandal-125877/>

egyedülállóan, hogy kétértelmű közlései közrejátszottak a Capitolium ostromában.⁴ Mind a felhasználók, mind a jogalkotás szintjén felerősödőben van az az elvárás, hogy a platformszolgáltatók tegyenek többet az ártalmas, valamint a jogellenes tartalmak visszaszorítása érdekében.

Ennek az elvárásnak a szolgáltatók jelenleg részben tartalommoderálással tesznek eleget. A tartalommoderálás – noha nincs tudományos konszenzuson alapuló meghatározása – azokat a platform irányításának körébe eső tevékenységeket jelöli, amelyekkel a platformszolgáltató megelőzheti és mérsékelheti a szolgáltatás használata közben felmerülő károkat, valamint elősegítheti, hogy a felhasználók produktív és pro-szociális tevékenységet folytassanak.⁵ Működésük első néhány évében a platformszolgáltatókat nem kötelezték arra, hogy felhasználóik által feltöltött tartalmakat figyelemmel kísérjék, ha volt is tartalommoderálás, az részben belső szabályzatoknak való megfelelést, vagy a panaszok kezelését szolgálta. Az internet nemcsak a felhasználók szemében vált a korlátlan szabadság virtuális megtestesítőjévé, hanem a szabályozás is egyfajta távolságtartással tekintett rá.⁶

A jogrendszer mind az Európai Unióban, mind az Egyesült Államokban széles körű mentesülési lehetőséget biztosított a harmadik személyek által elhelyezett jogellenes tartalmakért viselt felelősség alól. A jelenleg több kontinensen is zajló jogalkotási folyamatok⁷ azt mutatják, hogy a szigorítás igénye már szabályozói szinten is megfogalmazódott. Az elképzeléstől eljutni a szabályozásig azonban hosszú és nehézkes folyamat, amit számos bizonytalanság nehezít. Az egyik legjelentősebb ilyen bizonytalanság, hogy az internetes kommunikáció globális jellegű, míg annak eldöntése, hogy mely tartalmaknak nincs helyük a világhálón – néhány közös ponttól⁸ eltekintve –, helyi sajátosságok, kultúra, valamint a platformok magánautonómiája körében meghozott döntések függvénye. Gyakran éri az a vád a közösségimédia-platformokat, hogy „cenzúrázzák” az internetet. A cenzúra kifejezés szándékolatlan került idézőjelek közé, hiszen hagyományos értelemben a cenzúra az állam részéről

⁴ BOOKER, Brakkon: House Democrats Use Trump’s Own Words To Argue He Showed No Remorse After Attack. *NPR*, 2021. február 11. <https://www.npr.org/sections/trump-impeachment-trial-live-updates/2021/02/11/967034292/house-democrats-use-trumps-own-words-to-argue-he-showed-no-remorse-after-attack>

⁵ SARTOR, Giovanni – LOREGGIA, Andrea: *The impact of algorithms for online content filtering or moderation*. Brussels, 2020. European Parliament’s Committee on Citizens’ Rights and Constitutional Affairs, 19. p.

⁶ KOLTAY András: *Az új média és a szólásszabadság*. Budapest, 2019. Wolters Kluwer

⁷ Az Egyesült Államokban a Communications Decency Act 230. szakaszának módosítása régóta napirenden van, míg az Európai Unió Digital Services Act rendelettervezetében nagy hangsúly kerül a közösségi média szolgáltatókra.

⁸ Például az olyan súlyos bűncselekményt megvalósító tartalmak, mint a gyermekpornográfia, a gyűlöletbeszéd vagy a terrorizmusra uszítás, világszinten üldözendők.

a „*tartalomba való előzetes és önkényes beavatkozás*,”⁹ a platformok moderálási tevékenysége tehát semmiképpen sem esik a cenzúra klasszikus fogalma alá. A platformok által végzett magáncenzúrán jelen tanulmányban azt a jelenséget értjük, amikor a szolgáltató a jogszabályban, vagy felhasználási feltételeiben rögzített tartalomkorlátozó szabályokat következtlenül, önkényesen, a döntések indokának eltitkolása és a döntéshozatal módjának átláthatatlansága mellett hozza meg.

Nehézséget jelent az is, hogy a közösségi médiában megjelenő tartalmak mennyisége már jó ideje nem teszi lehetővé, hogy a szolgáltatók kizárólag emberi munkaerővel szűrjenek, ezért többnyire a mesterséges intelligenciában látják a megoldást,¹⁰ sőt a legnagyobb platformszolgáltatók szinte kivétel nélkül mesterséges intelligencia alapú algoritmusokat használnak a tartalomszűrésre, amelyek ma már jóval több tartalmat moderálnak, mint az emberi moderátorok. Ez utóbbira tekintettel a kérdés napjainkban már nem az, hogy alkalmazható-e a mesterséges intelligencia a tartalommoderálásban, hanem az, hogy hogyan alkalmazható úgy, hogy a társadalom érdekeit és a polgárok tájékoztatását szolgálva működhessen.

A tartalommoderálás elveinek és a mesterséges intelligenciáknak az alkalmazása olyan kérdések, amelyek önmagukban is több alapjogi kérdést felvetnek, a két terület metszéspontjában pedig további dilemmák állnak. Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy a mesterséges intelligencia alkalmazása milyen kockázatot jelent a véleménynyilvánítási szabadság online érvényesülésére. Ahhoz, hogy megfelelően tudjuk értékelni a mesterséges intelligencia jelentette kockázatokat, előkérdésként mindenképpen szükséges tisztáznunk azt, hogy önmagában a tartalommoderálás mint tevékenység, hogyan hat a véleménynyilvánítási szabadság online érvényesülésére. Amennyiben már a moderálás aktusa is egyfajta kockázatot jelent, azt kell megvizsgálnunk, hogy ehhez képest a mesterséges intelligencia jelent-e többletkockázatot, és ha igen, akkor milyen mértékűt. A kockázatok felderítése érdekében a tanulmány külön-külön megvizsgálja a tartalomszabályozás, a tartalommoderálás és a véleménynyilvánítás kapcsolatát, különös tekintettel arra, hogy bizonyos folyamatok automatizálása a tartalommoderálásban fokozott veszélyt jelent-e a felhasználók véleménynyilvánítási szabadságára.

A kockázatok felmérése nem teljesen céltalanul történik. A társadalomtudományok, köztük a jogtudomány feladata a tökéletlen mesterséges intelligenciák társadalmi és jogi kockázatainak felmérése, valamint azoknak a beavatkozási lehetőségeknek a megtervezése, amelyekkel eredményesen csökkenthetők

⁹ KOLTAY András: A véleménynyilvánítás szabadsága. In JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018. [98].

¹⁰ Mark Zuckerberg a céget ért kritikákra gyakran válaszol azzal, hogy mesterséges intelligenciával tervezik megoldani a problémát.

vagy akár eliminálhatók a feltárt problémák. A tanulmány ezért kísérletet tesz arra, hogy számba vegye azokat a jogalkotási kezdeményezéseket, amelyek érintik ezt a területet, különös tekintettel az Európai Unió mesterséges intelligencia szabályozásáról szóló rendelettervezetének idevágó szabályaira. Végül, de nem utolsósorban pedig kitér arra, hogy milyen szabályozói eszközökkel lehet biztosítani, hogy a tartalommoderálás a társadalom érdekeit és a polgárok tájékoztatását szolgálva működhessen.

II. A tartalommoderálás hatása a véleménynyilvánítás szabadságára

Ahogy a tanulmány elején is megjelenik, a tartalommoderálás azokat a platform irányításának körébe eső tevékenységeket jelöli, amelyek befolyásolják a felhasználók magatartását. Ezek a tevékenységek igen szerteágazóak lehetnek, magukban foglalják a tartalom előzetes és utólagos szűrését (filtering), korhatárossá tételét, területi korlátozását, a felhasználói fiókok felfüggesztését, illetve blokkolását,¹¹ ami viszont közös bennük, hogy – ahogyan Koltay András is fogalmaz – beavatkoznak a felhasználók szólásszabadságába.¹² A platformok moderálási tevékenységének szólásszabadságra gyakorolt hatását két szálon érdemes vizsgálni. Elsőként azt vizsgálom, hogy a platformoknak, mint magánkézből lévő piaci szereplőknek, kötelességük-e egyáltalán a felhasználók alapjogainak tiszteletben tartása aszerint, hogy mi a moderálás háttérében meghúzódó indok. Másodsorban pedig arról lesz szó, hogy milyen szabályok révén korlátozható a véleménynyilvánítás szabadsága az online térben uniós, illetve tagállami tartalomszabályozás révén, és ez milyen kötelezettségeket telepít a platformokra.

II.1. Kötelesek-e a platformok tiszteletben tartani a felhasználók véleménynyilvánítási szabadságát?

A platformmoderálással kapcsolatban evidenciaként felmerülő probléma, hogy az emberi jogi dokumentumok, köztük az Európai Unió Alapjogi Chartája,¹³ illetve az Emberi Jogok Európai Egyezménye¹⁴ a véleménynyilvánítást az állam és az egyén viszonyában védik, e rendelkezések elsődleges célja tehát az, hogy óvják az állampolgárok véleménynyilvánításhoz való jogát a túlzott

¹¹ SARTOR – LOREGGIA 2020.

¹² KOLTAY 2019. 239. p.

¹³ Az Európai Unió Alapjogi Chartája 11. cikk.

¹⁴ Uo. 10. cikk

állami beavatkozástól. A rendelkezésekből nem olvasható ki olyan szándék, amely a közösségi média magánkézben lévő szolgáltatóit kötelezné arra, hogy tiszteletben tartsák a felhasználók ezen alapvető jogát, és bármilyen – nem jogellenes – tartalom megjelenését megengedjék a szolgáltatásukban. A szolgáltatók és a felhasználók viszonyát szabályozó felhasználási feltételekben többnyire számos olyan közzétételi tilalmat fedezhetünk fel, amely olyan tartalmakra vonatkozik, amelyeknek az online terjesztése valójában nem jogellenes. Ennek tipikus példái a Facebook, illetve az Instagram meztelenséget ábrázoló tartalmakra vonatkozó szigorú tiltást megfogalmazó előírásai.¹⁵

Vannak olyan álláspontok, amelyek szerint a szolgáltatás igénybevétele egy szerződésből folyó jogosultság,¹⁶ amely kihatással lehet az alapjogok online térben való érvényesülésére¹⁷ mint a véleménynyilvánítás szabadsága. Más álláspontok szerint az államnak viszont kötelessége védeni az állampolgárai véleménynyilvánításhoz való jogát azáltal, hogy olyan szabályozási környezetet teremt, amelyben a joghatósága alá tartozó szolgáltatók tiszteletben tartják a felhasználók alapjogait és biztosítják azok érvényesülését. A német alapjogi gondolkodásban régóta jelen lévő probléma az alapjogok közvetlen horizontális hatályának a létezése. A közvetlen horizontális hatály tana (*unmittelbare Drittwirkung*), amely tulajdonképpen azt írja le, hogy az alapjogok harmadik személyek egymás közötti jogviszonyaiban is érvényesülnek,¹⁸ a közösségi média és a felhasználók kapcsolatainak vizsgálatakor különös jelentőséggel bír. A német bíróságok több döntésükben is érvényre juttatták már az *unmittelbare Drittwirkung* elvét a Facebook moderálási tevékenységével összefüggésben. Az OLG B. ügyben a müncheni bíróság úgy érvelt, hogy a Facebook úgynevezett nyílt piac (*öffentlichen Marktplatz*),¹⁹ ahol az információk és vélemények vonatkozásában érvényesül a *Drittwirkung* elve. A Facebook döntését, amely egy német politikus kommentjét közösségi irányelvekbe ütközés miatt eltávolította, jogellenesnek ítélte. Hasonló indokolás született abban az ügyben, amelyben a Facebook a *Die Welt* c. napilap egyik cikkéhez fűzött kommentet gyűlöletbeszédként eltávolította. Az ügyben egy drezdai bíróság járt el, amely az információ lényeges piacterének (*wesentlicher Marktplatz für Information*) nevezte a szolgáltatót, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a jogellenes tartalmat törölhetik és blokkolhatják a szolgáltatók.²⁰

¹⁵ <https://transparency.fb.com/hu-hu/policies/community-standards/adult-nudity-sexual-activity/>

¹⁶ NAGY Krisztina – POLYÁK Gábor: Az internetes forgalomirányító szolgáltatók működésének alapjogi vonatkozásai. *Jura*, 2018. 1. sz. 88. p.

¹⁷ JØRGENSEN, Rikke Frank: Human Rights and Private Actors in the Online Domain. In LAND, Molly K. – ARONSON, Jay D. (ed.): *New Technologies for Human Rights Law and Practice*. Cambridge, 2018. Cambridge University Press, 245. p.

¹⁸ ENGLE, Eric: Third Party Effect of Fundamental Rights (*Drittwirkung*). *European Law / Europarecht*, 2009. 165. p.

¹⁹ LG München, Beschluss v. 24.08.2018 – 18 W 1294/18, Gründe, 26–27. bek.

²⁰ LG Frankfurt, Beschluss v. 10.09.2018 – 2-03 O 310/18, 6. p.

II.2. A véleménynyilvánítási szabadság korlátozása jogszabályok révén

Közismert, hogy a véleménynyilvánítás nem abszolút jog, az korlátozható „a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.”²¹ Az online kommunikáció sajátosságaiból fakadóan egyre nehezebb ezeket a korlátozásokat a tartalom közlőjének a szintjén megvalósítani. Az internet által lehetővé tett anonimitás miatt problémákba ütközhet a közlő személyazonosságának és a feltöltés helyének megállapítása, lehetséges, hogy a közlő olyan államban tartózkodik, ahol nem esik korlátozás alá egy másik állam által kifogásolt tartalom. Kihívást jelent az újrafeltöltések megakadályozása, a virálissá váló tartalmak esetében pedig a terjesztést nem is biztos, hogy ember végzi, hiszen ez botokkal hatékonyabban megvalósítható. Az államok ezért újabban nem a közlő, hanem a közvetítő szolgáltató szintjén hoznak korlátozó intézkedéseket; ezt a jelenséget nevezi Jack Balkin a beszéd szabályozás új iskolájának (*new-school speech regulation*).²² Balkin szerint a közvetítőkön keresztüli kontroll akkor valósulhat meg, ha a szabályozott közvetítő szolgáltató, amelyik olyan pozícióban van, hogy blokkolhatja a hozzáférést bizonyos tartalmakhoz, felelőssé tehető egy másik magánszemély közléséért.

Az Európai Unióban jelenleg korlátozott a közvetítő szolgáltatók feletti szabályozási kontroll. Az E-kereskedelmi irányelv²³ például átfogó felelősség alóli mentesülést biztosít az internetes közvetítő szolgáltatóknak, amennyiben azok megfelelnek a rájuk irányadó feltételeknek. A tárhelyszolgáltatók felelősség alóli mentesülésének feltétele, hogy ne legyen tudomásuk a jogellenes tevékenységről, illetve amint jogellenes tartalomról vagy tevékenységről tudomást szereznek, haladéktalanul távolítsák el azt a szolgáltatásukból.²⁴ A rendelkezéssel összefüggésben felmerülő három jelentősebb kérdés, hogy mely szolgáltatók minősülnek tárhelyszolgáltatóknak, melyek a jogellenes tartalmak, illetve hogyan történik a tudomásszerzés.

²¹ *Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény*. 11. cikk.

²² BALKIN, Jack M.: Old School/New School Speech Regulation. *Harvard Law Review*, 2014. 127. sz. 2296–2342. p.

²³ Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól. OJ L 178, 17.7.2000. 1–16. p.

²⁴ GOSZTONYI Gergely: Early regulation of social media liability issues in the United States and the European Union. *Jogtörténeti Szemle*, 2021. Különszám 24. p.

Ezen kérdések többségére a választ nem találjuk meg az E-kereskedelmi irányelvben, azokat főleg a gyakorlat munkálta ki. Tárhelyszolgáltatónak minősül minden olyan szolgáltató, amely harmadik személyek által tárolt tartalmak számára biztosít tárhelyet. A fogalommeghatározás absztrakciós szintje igen magas, ezért számos, egymástól sokszor markánsan különböző szolgáltatástípust magában foglal, így tárhelyszolgáltatónak minősülnek a szerverhosting szolgáltatást nyújtó szolgáltatók, de a videómegosztóplatform-szolgáltatók és a közösségimédia-szolgáltatók is. Azt a kérdést, hogy mi minősül jogellenes tartalomnak, szintén nem könnyű megválaszolni. A jogellenes tartalmakat aszerint osztályozhatjuk, hogy azokat valamilyen uniós norma minősíti-e jogellenesnek, vagy valamely tagállami szerv határozott azok jogellenességéről. Az EU által jogellenesnek minősített tartalmak az erőszakra, illetve a gyűlöletre uszítás, a terrorista cselekmény elkövetésére uszítás, a gyermekpornográfiával összefüggő tartalmak, illetve a szerzői jogot sértő tartalmak. A tagállami tartalmak már sokkal színesebb képet mutatnak, így kimerítő felsorolásuk nem lehetséges. Jogsértő tartalom lehet például egy rágalmazó vagy becsületsértő közlés.

A tudomásszerzés módjával kapcsolatban nem tartalmaz rendelkezést sem az E-kereskedelmi irányelv, sem annak preambuluma, feltételezhető tehát, hogy bármilyen forrásból értesül a szolgáltató a feltételezhető jogsértésről, az tudomásszerzésnek minősül. A tudomásszerzés történhet például felhasználói panasz nyomán, de tagállami hatóság vagy bíróság megkeresése folytán is, sőt a szolgáltató saját észlelése nyomán is.

II.3. A tartalommoderálás kockázatai általában

A tartalommoderálás számos okból kifolyólag hathat hátrányosan a véleménynyilvánítási szabadság online érvényesülésére. A fokozott állami beavatkozás megfelelő garanciák nélkül indokolatlan túlmoderáláshoz, Jack Balkin szavaival élve járulékos cenzúrához (*collateral censorship*) vezetnek.²⁵ A közvetítő szolgáltatók ugyanis tartva attól, hogy a téves döntésekért vagy mulasztásokért felelősségre vonják őket, az indokoltnál szigorúbban szabályozhatják belső működésüket, és az indokoltnál több tartalmat is moderálhatnak.

A közösségimédia-platformok szolgáltatói számos esetben működtetnek panaszkezelési rendszereket, amelyek révén a felhasználók jelezhetik, ha kifogásolják a szolgáltató tartalommal kapcsolatos döntését. Az ilyen panaszmechanizmusok működtetésére azonban az uniós jog alapján egyedül

²⁵ BALKIN 2014.

a videómegosztóplatform-szolgáltatók kötelesek,²⁶ a videómegosztónak nem minősülő közvetítő szolgáltatókat ilyen kötelezettség legfeljebb tagállami jogszabályok alapján terhelheti. Ennek folyamánként a panaszkezelés menete, az elbírálás indokai, az eltávolított tartalmak száma, valamint a korrigálásra szoruló döntések sokszor rejtve maradnak. A moderálással kapcsolatos egyik legfőbb kritika tehát az, hogy átláthatatlan, ezért gyakran a szolgáltató magánérdekét szolgálja és ad-hoc jellegű,²⁷ amely a sokszor szakképzetlen moderátorok értékelése révén torzít és társadalmi előítéleteket is megjelenít.²⁸

A szolgáltatók végső döntései elleni bírósági jogorvoslat lehetősége sem biztosított megfelelően. A Facebook felállított ugyan egy részben a cég működésétől független felügyelő szervet, az *Oversight Board*ot, ez azonban csak a fontosabb, elvi jelentőségű kérdéseket felvető ügyekkel foglalkozik, az egyes felhasználói panaszok tekintetében nem vizsgálja a szolgáltató tevékenységét.

A moderálásnak e problémái tehát mesterséges intelligencia alkalmazásától függetlenül fennállnak, az automatizált szűrőeszközök alkalmazása ezeket a problémákat legfeljebb elmélyíti. A következőkben a tanulmány azt vizsgálja, hogy mekkora többletkockázattal jár a mesterséges intelligencia alkalmazása tartalommoderálásban, illetve előfordulnak-e olyan kockázatok, amelyek MI-specifikusnak nevezhetők.

III. Az automatizált tartalommoderálás kockázatai

Fentiekből az következik, hogy napjaink globális közösségimédia-platformjai egyrészt kötelesek biztosítani az alapjogokat a felhasználók számára, másrészt kötelesek magatartásukat az uniós, illetve tagállami jogszabályok rendelkezéseivel összhangba hozni. Az uniós jog szabályaiból nem következik, hogy a jogsértő tartalmak eltávolítása érdekében a platformok kötelesek mesterséges intelligenciát alkalmazni. Sőt, az Eker irányelv 15. cikke kimondottan tiltja a tagállamok számára, hogy automatizált, előzetes szűrési kötelezettséget írjanak elő a szolgáltatók számára, hiszen az ilyenfajta előzetes közlésszabályozás valójában az állami cenzúra transzferjét valósítaná meg. Azt azonban

²⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve a tagállamok audiovizuális média-szolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról. OJ L 95, 15.4.2010, 28/A. cikk.

²⁷ CRAWFORD, K. – GILLESPIE, T.: What is a Flag for? Social Media Reporting Tools and the Vocabulary of Complaint. *New Media & Society*, 2016. 18. sz. 420. p.

²⁸ COMMON, MacKenzie F.: Fear the Reaper: how content moderation rules are enforced on social media, *International Review of Law, Computers & Technology*, 34. évf. 2020. 2. sz. 126–152. p.

nem tiltja jogszabály, hogy a szolgáltatók maguktól hasonló eszközöket alkalmazzanak, ahogy ezt egyébként a tartalmak nagy száma miatt meg is teszik.

A kockázat nagyságának megbecsüléséhez szükséges és indokolt bemutatni, hogy jelenleg milyen mértékben támaszkodnak a közösségimédia-szolgáltatók automatizált eszközökre a moderálás során, illetve néhány szóban felvázolni, hogy valósul meg az algoritmusok által végzett tartalommoderálás.

III.1. Az automatizált tartalommoderálás volumene

A Statista adatai alapján a legsűrűbben használt közösségimédia-platformok a következők: Facebook, YouTube, WhatsApp, Facebook Messenger, Instagram, WeChat, TikTok, QQ, Douyin, Sina Weibo, Telegram, Snapchat, Kuaishou, Pinterest, Reddit, Twitter és a Quora.²⁹ Mivel jelen tanulmány alapvetően a véleménynyilvánítás szabadságának európai érvényesülésére fókuszál, kizárólag azokkal az európai szintén releváns platformokkal foglalkozunk, amelyek lehetőséget teremtenek arra, hogy a felhasználók szélesebb közönséget is elérjenek, a privát üzenetküldő szolgáltatásokat és a Kínában népszerű szolgáltatásokat nem tárgyaljuk.

A vizsgált cégek átláthatósági jelentései egyértelműen azt mutatják, hogy a legnagyobb tartalommoderáló a 2020-as évben a Facebook volt. A cég ebben az évben több mint 12 milliárd tartalmat moderált (amelybe beletartoznak a közzétett bejegyzések [posztok] és a kommentek is). A többi vizsgált közösségimédia-platform moderálási gyakorlata ehhez képest visszafogott, az Instagram 106 millió, a fiatalok körében igen népszerű TikTok 193 millió, a YouTube 4,9 milliárd tartalom (ebből közel 35 millió videó és 4,7 milliárd komment) vonatkozásában élt a moderálási lehetőségével.

A platformok szerepe a moderálandó tartalmak azonosításában domináns, hiszen a moderált tartalmak többségét a szolgáltatók saját maguk észlelik és távolítják el (a Facebook és az Instagram esetében átlagosan 95% feletti az algoritmus által észlelt moderálandó tartalmak aránya). A felhasználók által észlelt tartalmak száma elenyésző, a Facebookon egyedül a zaklatás esetében magasabb, mint a platform saját észlelése. Ez vélhetően annak köszönhető, hogy a zaklató jelleg megítélése sok esetben az egyén szubjektív érzékelésén alapul. A 2020-as év folyamán azonban itt fejlődött a legtöbbet a szolgáltató, hiszen az év végére már jóval magasabb arányban tudta kiszűrni a zaklató tartalmakat.

²⁹ Most popular social networks worldwide as of January 2022, ranked by number of monthly active users. <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>

<i>Első észlelés típusa - Facebook 2020</i>					
<i>Tartalom típusa</i>	<i>Észlelő</i>	<i>Január-március</i>	<i>Április-Június</i>	<i>Július-Szeptember</i>	<i>Október-December</i>
Felnőtt meztelenség és szexuális cselekmények	Facebook	99,20%	98,40%	98,20%	97,90%
	User	0,80%	1,60%	1,80%	2,10%
Bullying és zaklatás	Facebook	15,20%	13,10%	26,30%	48,50%
	User	84,80%	86,90%	73,70%	51,50%
Gyermekek meztelensége és gyermekek szexuális kizsákmányolása	Facebook	99,50%	99,20%	99,40%	98,70%
	User	0,50%	0,80%	0,60%	1,30%
Veszélyes szervezetek (terrorizmus és szervezett gyűlölet)	Facebook	99,10%	99,60%	99,70%	99,80%
	User	0,90%	0,40%	0,30%	0,50%
Hamis felhasználói fiók	Facebook	99,60%	99,50%	99,20%	99,50%
	User	0,40%	0,50%	0,80%	0,50%
Gyűlöletbeszéd	Facebook	89,20%	94,70%	94,70%	97,00%
	User	10,80%	5,30%	5,30%	3,00%
Szabályozott áruk (gyógyszerek és fegyverek)	Facebook	99,00%	98,10%	96,90%	97,10%
	User	1,00%	1,90%	3,10%	2,90%
Spam	Facebook	99,80%	99,80%	99,90%	99,80%
	User	0,20%	0,20%	0,10%	0,20%
Öngyilkosság, önbántalmazás	Facebook	97,60%	97,80%	98,10%	92,80%
	User	2,40%	2,20%	1,90%	7,20%
Erőszakos és kegyetlen tartalmak	Facebook	99,00%	99,50%	99,50%	99,40%
	User	1,00%	0,50%	0,50%	0,60%

*Forrás: saját szerkesztés*³⁰

Hasonló számokat láthatunk a YouTube esetében, ahol a 34 707 336 moderált tartalom nagy részét, 32 752 265 tartalmat az algoritmus szűrt ki. A moderált tartalmak száma tehát minden platform esetében milliós nagyságrendű, a moderálást pedig a legtöbb esetben valamilyen algoritmus végzi, nem elhanyagolható problémát érintünk tehát, ha azt vizsgáljuk, hogy hogyan hat ennek a technológiának az alkalmazása a véleménynyilvánítási szabadság online érvényesülésére.

³⁰ SORBÁN Kinga: Moderálás és mesterséges intelligencia, 1. rész. *ITKI blog*, <https://www.ludovika.hu/blogok/itkiblog/2021/07/05/moderalas-es-mesterseges-intelligencia-1-resz/>

III.2. A mesterséges intelligencia működése és gyenge pontjai

A közösségimédia-szolgáltatók a szűréshez több módszert együttesen alkalmaznak, amelyek attól függenek, hogy milyen típusú a vizsgált tartalom: más technikák szolgálnak a szöveges, a képes, az audiovizuális, illetve az ezeket vegyítő multimédia tartalmak elemzésére. Egyes megoldások, mint a metaadat-elemzés, a *hashing* vagy a digitálisujjlenyomat-elemzés (*fingerprinting*) bármilyen tartalom esetében használhatók.³¹ Szöveges tartalmak elemzésének a kulcstechnikái pedig a szószedetek, feketelisták létrehozása, valamint a természetes nyelvfeldolgozás (*natural-language processing – NLP*), amely gyakran mélytanulással (*deep learning*) támogatott. A legegyszerűbb módja a szöveges tartalmak automatizált szűrésének a szavak vagy nagyobb szövegrészek összevetése egy adatbázis elemeivel. A szöveges tartalmak moderálása történhet egyes feketelistán szereplő szavak alapján is. Ezeknek eklatáns példái a közösségi médiában alkalmazott káromkodásszűrők (*swear filter* vagy *profanity filter*).³² Ezek a kezdetleges megoldások nem tudják értelmezni az emberi kommunikációra jellemző elemeket, az iróniát vagy akár a szarkazmust, és nem értelmezik a kontextust sem.³³

Az online világban márpedig nemcsak az számít, hogy mit, hanem az is, hogy hogyan kommunikálunk, nem mindegy például, hogy valaki egy tartalmat támogató vagy elítélő kommentárral tesz közzé; az online kommunikációban a közlések egyik legfontosabb attribútuma a kontextus.³⁴ Sokan használnak például kétértelmű szlenget, a magyar nyelvben a cigánysághoz tartozó személyekre gyakran használják a „svéd”,³⁵ valamint a „c-típusú állampolgár”³⁶ kifejezéseket, amelyek tipikusan olyan szavak, amelyek megfelelő moderálásához tisztában kell lenni a kontextussal, amelyben megjelennek. Sajtóhírekből gyakran hallunk arról, hogy a képi elemek felismerésére szolgáló algoritmusok sem reagálnak tökéletesen, szintén a kontextus ismeretének hiányára visszavezethető okból. A Facebook például a meztelenség tilalmára vonatkozó irányelv megsértése miatt törölte olyan szobrok képeit, mint

³¹ SARTOR – LOREGGIA 2020.

³² Profanity Filters. <https://www.spectrumlabsai.com/profanity-filters>

³³ GRIMMELMANN, James: The Virtues of Moderation. *Yale Journal of Law and Technology*, 17. évf. 2015. 1. sz. 42–109. p.

³⁴ WEISBECK, Daniel: Context is King – Long live the king. *Wired*, 2014. január, <https://www.wired.com/insights/2014/01/context-king-long-live-king/>

³⁵ *hogymondom.hu* on-line szlengszótár <https://hogymondom.hu/showslang.php?slang=sv%-C3%A9d>

³⁶ Uo. <https://hogymondom.hu/showslang.php?slang=c-t%C3%ADpus%C3%BA%20%C3%A1llampolg%C3%A1r>

a bolognai Neptun-szobor,³⁷ de olyan ikonikus fotók is a moderálás áldozatává váltak, mint a vietnami napalmtámadás előtt menekülő kislányról készült Pulitzer-díjas kép.³⁸

Duarte és szerzőtársai arra is rámutatnak, hogy a nagyobb cégek általában az angol nyelv alapulvételével fejlesztik algoritmusait, így a kisebb nyelveken közzétett tartalmak moderálása pontatlanabb, mivel kevesebb tanítóadat áll rendelkezésre, hátrányosabb helyzetbe hozva azokat, akik kisebb nyelvi közösségekhez tartoznak.³⁹ Az algoritmus döntése alapvetően két irányban lehet téves:

- fals pozitív az a moderálási eredmény, amikor az algoritmus olyan tartalmat minősít törlendőnek, amelyet nem kellene,
- fals negatív az a döntés, amely ténylegesen ártalmas tartalmat minősít ártalmatlannak, s ennél fogva annak eltávolítására nem kerül sor.⁴⁰

A mesterséges intelligencia esetében hangsúlyosabban van jelen a döntéshozatal átláthatatlanságának problémája is. Az algoritmusokat Frank Pasquale nyomán nem véletlenül nevezik fekete dobozoknak (*black box*),⁴¹ hiszen egyedül a bemenő információk (*input*), valamint a generált eredmény (*output*) látható, a döntéshozatal menete átláthatatlan. Egy bírósági vagy hatósági döntéssel ellentétben a mesterséges intelligencia egy matematikai folyamat terméke, amelyhez nem tartozik indokolás. Míg az emberi moderátorokat fel lehet szólítani a döntésük indokolására, a mesterséges intelligencia esetében Perel és Elkin-Koren egyenesen arra figyelmeztetnek, hogy ha bepillantunk a „*motorházatető alá*”, és fel akarjuk tárni az algoritmusok döntésének a háttérében álló okokat, valójában komoly adatelemzést kellene végrehajtanunk ahhoz, hogy értékelhető információkat nyerjünk.⁴²

³⁷ HELMORE, Edward: Facebook blocks photo of Neptune statue for being 'explicitly sexual'. *The Guardian*, 2017. január 2. <https://www.theguardian.com/world/2017/jan/02/facebook-blocks-nude-neptune-statue-bologna-italy>

³⁸ TEMPERTON, James: Facebook makes u-turn on decision to censor an iconic Vietnam War photo. *Wired*, 2016. szeptember 9. <https://www.wired.co.uk/article/facebook-terror-of-war-vietnam-napalm-girl-image-censored>

³⁹ DUARTE, Natasha – LLANSÓ, Emma – LOUP, Anna: *Mixed Messages? The Limits of Automated Social Media Content Analysis*. 2017. november 28. <https://cdt.org/files/2017/11/Mixed-Messages-Paper.pdf>

⁴⁰ CAMBRIDGE CONSULTANTS: *Use of AI in Online Content Moderation*. Report. 2019. <https://www.cambridgeconsultants.com/sites/default/files/uploaded-pdfs/Use%20of%20AI%20in%20online%20content%20moderation.pdf> 37. p.

⁴¹ PASQUALE, Frank: *The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information*. Book Gallery, 2015.

⁴² PEREL, Maayan – ELKIN-KOREN, Niva: Black Box Tinkering: Beyond Disclosure in Algorithmic Enforcement. *Florida Law Review*, 69. évf. 2017. 181. sz. 181–221. p.

Amennyiben a szűrésre használt algoritmusok nem működnek tökéletesen, károkat okozhatnak a demokratikus diskurzusokban: túlmódálás esetén bizonyos közéleti vitákban értékes tartalmak elveszhetnek, az indokolatlan módálásnak áldozatul esett felhasználók így nem tudnak élni véleménynyilvánítási szabadságukkal, az alulmódálás viszont azzal járhat, hogy a tömegesen megjelenő, ám kevésbé értékes (például kattintásvadász) vagy ártalmas (félretájékoztató) tartalmak elnyomják a közérdeklődésre jogosan számot tartó tartalmakat.

IV. Hogyan kezelhetők szabályozási eszközökkel a mesterséges intelligencia problémái?

Az uniós jogalkotási folyamatokban már jelenleg is hangsúlyosan van jelen a mesterséges intelligencia szabályozás témaköre. Az EU mesterséges intelligencia alapvető szabályait lefektető rendeletének tervezete (AI Act)⁴³ jelen tanulmány írásakor még az egyeztetések fázisában járt, néhány témánk szempontjából érdekes következtetés azonban már levonható a tervezett szövegből. A rendelettervezet átfogó jelleggel kívánja szabályozni a mesterséges intelligenciát, annak ellenére, hogy annak alkalmazási területei egymástól nagyon eltérőek. A rendelettervezet így csak a fontosabb, keretjellegű szabályok lefektetésére törekszik, amelyet a későbbiek során mindenképpen ki kell tölteni tartalommal.

Álláspontom szerint a különböző területeken alkalmazott mesterséges intelligenciák oly mértékben differenciáltak, hogy nem lehetséges olyan általános szabályokat alkotni, amelyek minden területen képesek megállni a helyüket. A rendelettervezet a mesterséges intelligenciákat kockázatuk szerint rangsorolja, a legkockázatosabb csoportba tartozó mesterséges intelligenciák használatát pedig tiltja.⁴⁴ A nagy kockázatú csoportba sorolható mesterséges intelligenciákkal kapcsolatosan nem fogalmaz meg általános tiltó rendelkezést, azonban alkalmazásukat szigorú feltételhez köti. Az alacsonyabb kockázati csoportba sorolt mesterséges intelligenciákkal kapcsolatban a tervezet nem tartalmaz rendelkezéseket. A rendelettervezet a közösségi médiában a módálásra alkalmazott mesterséges intelligenciákat nem minősíti kifejezetten kockázatosnak. Lehetőséget biztosít azonban arra, hogy az Európai Bizottság

⁴³ Javaslat – az Európai Parlament és a Tanács Rendelete a Mesterséges Intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok (a mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály) megállapításáról és egyes uniós jogalkotási aktusok módosításáról. COM/2021/206 final.

⁴⁴ Uo. 5. cikk.

külön-külön kockázatosnak minősítsen olyan mesterséges intelligenciákat, amelyek a rendeletben felsorolt alkalmazási területen működnek, és használatuk alapvető jogokat érő kedvezőtlen hatással jár.⁴⁵ Jelen sorok írója úgy véli, hogy a tartalommoderálásra alkalmazott mesterséges intelligenciák a véleménynyilvánítás szabadságára hatással vannak ugyan, azonban azok nem a tervezetben meghatározott területeken működnek,⁴⁶ így az automatizált moderálásra vélhetően nem terjed ki a rendelet hatálya.

Ebben az esetben viszont érdemes elgondolkodni azon, hogy melyek lehetnek azok a többletkövetelmények, amelyeket az ilyen rendszerek üzemeltetőinek teljesíteniük kell ahhoz, hogy a kockázatot a lehető legnagyobb mértékben csökkentsék. Az elképzelhető intézkedések között megjelenik a rendszerek irányított tanítása (a hibás döntések tanítóadatként való felhasználása), az átláthatóság növelése, a felhasználó panaszkezelés javítása, valamint az emberi kontroll a mesterséges intelligencia tevékenysége felett. Utóbbi talán az egyik legfontosabb eszköz, amivel korrigálhatóak a mesterséges intelligencia hibás döntései.

⁴⁵ Uo. 7. cikk (1) bekezdés

⁴⁶ A tervezetben meghatározott területek, ahol nagy kockázatú MI-k működhetnek a III. melléklet szerint: biometrikus azonosítás, kritikus infrastruktúrák működtetése, oktatás és szakképzés, foglalkoztatás, alapvető magánszolgáltatásokhoz, valamint a közszolgáltatásokhoz és előnyökhöz való hozzáférés, valamint bűnüldözés.

Kovács Andrea*

A KÖZVETÍTŐ SZOLGÁLTATÁSOK MEGHATÁROZÁSÁNAK EGYES PROBLÉMÁIRÓL

I. Bevezetés

Az Európai Parlament és a Tanács 2000-ben fogadta el belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól szóló 2000/31/EK irányelvet (a továbbiakban Eker irányelv). Bár húsz év alatt óriásit fejlődött a digitális világ, az Eker irányelv azóta is hatályban van, és szabályozza az Európai Unión belüli elektronikus kereskedelmet és – ahogy 2013 óta tapasztaljuk¹ – egyes emberi jogok érvényesülését is az online térben. Magyarországon az Eker irányelv rendelkezéseit elsősorban az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvény tartalmazza.

Az Eker irányelv talán legnagyobb hatású rendelkezése a közvetítő szolgáltatók kategorizálása és felelősségük meghatározása, amelyeket – részben vélt vagy valós elavultságuk, részben alkalmazásuk módja miatt² – rengeteg kritika ér. A közösségimédia-oldalak térhódításával, üzleti és közéleti befolyásuk növelésével különösen fontos kérdéssé vált, hogy miként kezeljük ezeket a szolgáltatásokat, hogyan szabályozzuk őket, egyáltalán tudjuk-e rájuk alkalmazni a jelenleg rendelkezésre álló jogszabályokat.

A tanulmány céljai: (1) röviden bemutatni az Eker törvényben, az Eker irányelvtől eltérően meghatározott közvetítő szolgáltatókat, és ezen szolgáltatókra vonatkozó felelősségkorlátozó szabályokat az Eker irányelv tartalmá-

* PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. ORCID ID 0000-0003-4970-3551

¹ Delfi AS v. Estonia, Application no. 64569/09 (Emberi Jogok Európai Bírósága 2013. október 10.)

² Lásd például Sajó András különvéleménye a Delfi ítélethez Delfi AS v. Estonia, Application no. 6469/09 (Emberi Jogok Európai Bírósága 2015. június 16.)

val összevetve (2) kitérni arra, hogy a magyar jogalkotó hogyan kezeli az újonnan bevezetendő videómegosztó platform meghatározását a mostani rendszerben (3) és bemutatni néhány, a digitális térben felmerült új szolgáltatástípusok meghatározására vonatkozó elképzelést.

II. A téma kontextusa

Ahhoz, hogy megértsük, az Eker törvény miért tartalmazhat és miért kell tartalmaznia az Eker irányelvtől eltérő rendelkezéseket, arra az Eker irányelv elfogadása óta bekövetkezett változások adhatnak részben magyarázatot. Évszámokban mérve az Eker irányelv több mint húsz éves múltra tekint vissza, 2000-ben került elfogadásra,³ míg az Eker irányelv jelentősé részét a magyar jogba inkorporáló törvény 2001-ben. Az irányelv egyes rendelkezései csak később kerültek be a törvénybe – többek között a 2003-ban adaptált rendelkezések közvetítő szolgáltatói felelősségről.⁴

Az elmúlt két évtizedben Eker irányelv – és az Eker törvény – által szabályozott terület gyökeres változáson ment keresztül.⁵ A közvetítő szolgáltatói piacot számtalan kis cég helyett ma már kis számú, tech óriásnak⁶ nevezhető vállalat uralja. Ezek a vállalatok, melyeket az Eker irányelv alapján próbálunk szabályozni, még vagy nem léteztek 2000-ben, vagy az Eker irányelv elfogadása után váltak jelentős szereplővé. A Google 1998-ban alakult,⁷ a Facebook 2004-ben kezdte meg működését,⁸ a YouTube 2005-ben indult,⁹ a Twitter

³ GOSZTONYI Gergely: Early regulation of social media liability issues in the United States and the European Union. *Jogtörténeti Szemle*, 2021. Különszám 24. p.

⁴ Az eredetileg négy szolgáltatástípust tartalmazó 2.§ 1) pont az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvény módosításáról szóló 2003. évi XCVII. törvénnyel került be az Eker törvénybe és 2004. január 1-jétől hatályos.

⁵ Az elmúlt húsz év változásairól bővebben: HOBOKEN, Joris von – QUINATIS, Joao Pedro – POORT, Joost – VAN EIJK, Nico: *Hosting Intermediary Services and Illegal Content Online: An analysis of the scope of article 14 ECD in light of developments in the online services landscape*. Luxembourg, 2018. European Union, 10–12. p.

⁶ Mozaikszóval élve GAFA, amely a négy legnagyobb techcéget takarja: Google, Apple, Facebook és Amazon. Lásd CHIBBER, Kabir: American cultural imperialism has a new name: GAFA. *quartz.com*, 2014. december 1. <https://qz.com/303947/us-cultural-imperialism-has-a-new-name-gafa/>; SARTOR, Giovanni: *Providers Liability: From the eCommerce Directive to the future*. Brussels, 2017. European Union, 19. p.

⁷ From the garage to the Googplex. *Google*, <https://about.google/our-story/>

⁸ Our History. *Facebook*, <https://about.facebook.com/company-info/>

⁹ LESKIN, Paige: YouTube is 15 years old. Here's a timeline of how YouTube was founded, its rise to video behemoth, and its biggest controversies along way. *businessinsider.com*, 2020. május 30. <https://www.businessinsider.com/history-of-youtube-in-photos-2015-10>

pedig 2006-ban.¹⁰ Az utóbbi időben pedig újabb szereplők jelentek meg, mint a Musica.ly-ből 2018-ban átalakuló TikTok,¹¹ a koronavírusnak köszönhetően a vállalati szférában óriásit növekvő Teams,¹² vagy a biztonsági problémák miatt kétes hírnévre szert tevő, de széles körben használt Zoom.¹³

Fontos kiemelni, hogy az irányelvek átültetésében az államok élveznek bizonyos mértékű szabadságot a módszerek és eszközök megválasztása tekintetében,¹⁴ így az adott irányelvre tekintettel elfogadhatnak részletesebb, pontosabb szabályozást, amennyiben az az Európai Unió jogával összeegyeztethető és az irányelv célját megvalósítja.

III. A közvetítő szolgáltatókra vonatkozó szabályok

III.1. Általános megjegyzések

Az Eker törvénybe egy 2003-as módosítással és 2004-es hatálybalépéssel került be a közvetítő szolgáltatók felsorolása. Kijelenthetjük, hogy ezek a rendelkezések az Eker irányelv legnagyobb hatású és egyben a legvitatottabb rendelkezései. Az utóbbi években a közvetítő szolgáltatások piaca diverzifikálódott, egy szolgáltató egy adott felületen többféle szolgáltatást is nyújt,¹⁵ amelyeket nem minden esetben lehet egyértelműen besorolni az Eker irányelv által meghatározott három kategóriába.¹⁶ Azonban ez a három kategória kiegészítésre szorul, mivel nem, vagy nem kielégítő módon határozza meg a szolgáltatásokat, és nem megfelelően szabályozza a felelősségi kérdéseket.

¹⁰ ABELL, John. C.: March 21, 2006: Twitter Takes Flight. *Wired*, 2011. március 21. <https://www.wired.com/2011/03/0321twitter-first-tweet>

¹¹ BÁTKY Zoltán: Megszűnt a Musical.ly, a tátogó kölykök kedvence. *Peworld*, 2018. augusztus 3. <https://peworld.hu/pcw-lite/megszunt-a-musical-ly-beleolvadt-a-tik-tok-ba-251411.html>

¹² Lásd például TÓTH Balázs: 775 százalékos ugrás a Microsoft felhőjén. *Index.hu*, 2020. március 31. https://index.hu/techtud/2020/03/31/775_szazalekos_ugras_a_microsoft_felhojen/

¹³ Lásd például A Google megtiltotta a Zoom használatát. *Hvg.hu*, 2020. április 9. https://hvg.hu/tudomany/20200409_google_zoom_hasznalata_tiltas

¹⁴ PARLAMENT.HU: A jogharmonizáció Magyarországon – A jogharmonizáció fogalma. *Parlament.hu*, <https://www.parlament.hu/biz37/eib/link1/jogharm.htm>

¹⁵ Ilyen például a YouTube; az általa nyújtott szolgáltatások alapján minősülhet tárhelyszolgáltatásnak, az AVMS irányelv módosításának megfelelően videómegosztóplatform-szolgáltatásnak és a beépített keresőmotornak megfelelően pedig keresőszolgáltatásnak is (amennyiben elfogadjuk, hogy ez a tárhelyszolgáltatástól megkülönböztetendő kategória).

¹⁶ Ezt a jogalkotóknak tudomásul kell venniük, hogy az átfedés a szolgáltatástípusok között elkerülhetetlen. HOBOKEN et al. 2018. 10. p.

Az Eker irányelv és az Eker törvény szolgáltatástípusonként határozza meg a felelősség alóli mentesülés szabályait, amely esetén a szolgáltató az adott szolgáltatás tekintetében nem vonható felelősségre a közvetített vagy tárolt tartalomért, illetve a közvetített vagy tárolt tartalom által okozott jogsértésért.¹⁷

A felelősség alóli mentesülésnek azonban van egy nulladik feltétele. A mentességi szabályok alól kizárólag az információs társadalommal kapcsolatos szolgáltatást nyújtó szolgáltatók mentesülhetnek ezen feltételek alapján.¹⁸ Az információs társadalommal kapcsolatos szolgáltatás ismérveit az Európai Unió Bírósága (EUB) az Uber szolgáltatásával kapcsolatban határozta meg. Ennek eredményeként az Európai Unió Bírósága megállapította, hogy bár az Uber szolgáltatásának alapját egy telefonos alkalmazás adja, az mégsem minősül az információs társadalommal kapcsolatos szolgáltatásnak, így a szolgáltató nem hivatkozhat az Eker irányelv által biztosított mentességi szabályokra.¹⁹ Ezzel szemben az Európai Unió Bírósága által meghatározott feltételek alapján az AirBnB már információs társadalommal összefüggő szolgáltatásnak minősül.²⁰

Ugyanakkor a Uber ítélet rámutatott arra, hogy a harmonizáció nem teljes, mivel kizárólag a mentesülés szabályait harmonizálja és csak az információs társadalommal kapcsolatos szolgáltatások esetén; amennyiben a közvetítő szolgáltatás más szolgáltatás integráns része, úgy a nemzeti jogra kell hagyatkoznunk.²¹

III.2 A magyar jogban ismert szolgáltatástípusok

Az Eker irányelv három szolgáltatástípust határoz meg: egyszerű adatátvitel és hozzáférés biztosítása, gyorsítótárolás és tárhelyszolgáltatás. Ezekkel

¹⁷ Lásd TATÁR Attila: A tárhelyszolgáltatók körében felmerülő felelősségi kérdésekről. *Infokommunikáció és Jog*, 16. évf. 2019. 72. sz. 8–13. p.

¹⁸ Eker törvény 7.§ (2) bekezdés

¹⁹ Asociación Profesional Elite Taxi és Uber Systems Spain SL, C-434/15 (Európai Unió Bírósága 2017. 12. 20.), [48].

²⁰ Az Uber ítélet alapján az applikáció – és így a közvetítő szolgáltatás – nélkülözhetetlen része az Uber szolgáltatásának, azonban maga a szolgáltatás nem merül ki ennyiben, az Uber nem csak összeköti a keresleti és kínálati oldalt, hanem döntő befolyással bír a szolgáltatás feltételeire (díj-szabás és -beszedés, valamint minőségbiztosítás). Ugyanakkor az AirBnB esetében – bár a kifizetés az alkalmazáson keresztül történik, a szolgáltatás feltételei szállásonként és szállásadónként változhatnak (például eltérő házirendek, éjszakánkénti árazás stb.). Az Európai Unió Bírósága szerint az AirBnB nem gyakorol az Uberhez hasonló „döntő befolyást”, sőt még közvetett befolyást sem a szálláshely-szolgáltatások feltételeire. A Bíróság ítélete (Nagytanács), 2019. december 19. X eleni büntetőjárás A Juge d’instruction du tribunal de grande instance de Paris (Franciaország) által benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelemben, C-390/19. (Európai Unió Bírósága 2019. 12. 19.), [68]–[69].

²¹ HOBOKEN et al. 2018. 31. p.

a kategóriákkal és a hozzájuk kapcsolódó felelősségi szabályokkal jelen tanulmányban nem foglalkozunk részletesen, mindössze annyiban térünk ki, amennyiben az összehasonlítás és a további csoportosítás érdekében feltétlenül szükséges.

Az Eker törvény az Eker irányelvhez képest két további kategóriát határoz meg: a keresőszolgáltatást és az alkalmazásslolgáltatást, valamint az AVMS irányelv átültetésének eredményeként a videómegosztóplatform-szolgáltatást.²² A keresőszolgáltatás szintén 2003-ban került be a törvénybe. Ez akkor egy előremutató szabályozás volt, hiszen a keresőmotorokat az Eker irányelv alapján tárhelyszolgáltatásnak tekintik²³ – ugyanakkor ez a nézet vitatható.²⁴

Az Eker törvény a keresőszolgáltatást úgy határozza meg mint szolgáltatás, amely „információk megtalálását elősegítő segédeszközöket biztosít az igénybe vevő számára”.²⁵ A keresőszolgáltató felelősségét a keresés eredményeként megjelenő eredmények adják, például a megjelenő cikk címe és első bekezdése.²⁶ A felelősség alóli mentesülés szabályai pedig megegyeznek a tárhelyszolgáltató mentesülésének feltételeivel, azaz akkor nem felel a szolgáltató az okozott kárért, ha:

„a) nincs tudomása az információval kapcsolatos jogellenes magatartásról, vagy arról, hogy az információ bárkinek a jogát vagy jogos érdekét sérti;

b) amint az a) pontban foglaltakról tudomást szerzett, haladéktalanul intézkedik az elérési információ eltávolításáról vagy a hozzáférés megtiltásáról.”²⁷

²² Eker törvény 2.§ ld) és le) pontok, 2020. júniusában az AVMS irányelv nyomán bekerült a videómegosztóplatform-szolgáltató is.

²³ A nézet alapját az Európai Unió Bíróságának a Google esetében hozott ítélete adja. Ez esetben a Google a reklámszolgáltatása kapcsán hivatkozott a tárhelyszolgáltatóra vonatkozó mentesítési szabályokra. A bíróság meg is állapította, hogy amennyiben nem játszik tevéleges szerepet, amelynek kapcsán a jogsértőnek vélt adatot ismerte vagy kezelte, vagy a tudomásszerzést követően gondoskodott azok hozzáférhetetlenné tételéről, úgy nem vonható felelősségre az általa tárolt, illetve továbbított adatokért. Google France SARL, Google Inc. és Louis Vuitton Malletier SA; Google France SARL és Viaticum SA, Luteciel SARL; Google France SARL és Centre national de recherche en relations humaines CNRRH) SARL, Pierre-Alexis Thonet, Bruno Raboni, Tiger SARL, c-236/08 (Európai Unió Bírósága 2010. 03 23), [120]; A keresőszolgáltatások felelősségével kapcsolatos aggályokról lásd például NORDEMANN, Jan Bernd: *Liability of Online Service Providers for Copyrighted Content – Regulatory Action Needed? – In-depth analysis for the IMCO Committee*. Brussels, 2018. European Union, 15–16. p.

²⁴ Lásd például HOBOKEN et al. 2018. 4. p.; Nordemannhoz hasonlóan az egyik aspektusa az érvenek, hogy a tárhelyszolgáltatás az Eker irányelv értelmében csak passzív lehet. Egyrészt az Eker irányelv hatálya alá valóban csak a passzív, pusztán technikai tevékenységet végző közvetítő szolgáltatók tartoznak (Eker irányelv preambulum (42) bekezdés), másrészt viszont a (tárhely)szolgáltatás definíciójának ez nem része, a preambulumban ezen szakasza csak a továbbításra ideiglenes tárolásra vonatkozik. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az Európai Unió Bírósága és az Emberi Jogok Európai Bírósága is vizsgálta a passzivitást, mint definíciós elemet. Lásd Delfi AS v Estonia 2015, [146].

²⁵ Eker törvény 2.§ ld) pont.

²⁶ Az Eker törvény 11.§-ához kapcsolódó indokolása.

²⁷ Eker törvény 11.§, Vö. 10.§, a két szakaszban felsorolt mentesítési feltételek szó szerint megegyeznek.

E szakasz indokolása alapján a magyar jogalkotó már ekkor felismerte a keresőszolgáltatások hatását és szerepét az online térben,²⁸ és ennek megfelelően tett egy bátor lépést azzal, hogy információs társadalommal összefüggő, közvetítő szolgáltatásként definiálta a szolgáltatástípust, sőt, kiemelte és elkülönítette a többitől. Ugyanakkor némiképp tompítja e lépés jelentőségét, hogy a felelősségi szabályok nem térnek el a tárhelyszolgáltatótól, ezzel implicit módon a jogalkotó egyben kezeli a definíciós szinten szétválasztott két szolgáltatástípust, cserébe biztosított a közösségi joggal való összhang.

A magyar jogalkotó által bevezetett másik közvetítő szolgáltató az alkalmazásszolgáltató, amelyet a törvény így határoz meg: „[...] az a természetes, illetve jogi személy vagy jogi személyiséggel nem rendelkező más szervezet, aki, vagy amely elektronikus hírközlő hálózat felhasználásával valamilyen szoftverhez vagy hardverhez való hozzáférést, szoftveres alkalmazást, valamint kapcsolódó szolgáltatásokat biztosít specifikus szoftveren vagy webes felületen több felhasználó számára, időben korlátozott vagy korlátlan módon, havi- vagy használat alapú ellenszolgáltatás fejében vagy ingyenes formában.”²⁹

Az alkalmazásszolgáltató fogalma és a rá vonatkozó mentesülési szabályok 2016-ban kerültek be az Eker törvénybe.³⁰ A többi közvetítő szolgáltatótól eltérően a szolgáltatás fogalma jóval tágabb, szinte az összes korábbi szolgáltatástípus besorolható e fogalom alá. Az Eker törvény indokolása ezzel a szolgáltatástípussal kapcsolatban nem tartalmaz semmilyen információt, így a jogalkotó céljáról és Eker törvénybe való elhelyezés okáról csak találgatni tudunk.³¹ Ez a kategória arra is használható lehet, hogy a közösségi média – illetve az újonnan megjelenő, vagy csak nehézkesen besorolható online szolgáltatások – is könnyedén bekezelhetőek legyenek, ne kelljen valamely, már létező kategóriába besorolni őket.

²⁸ Az Eker törvény 11.§-ához kapcsolódó indokolása.

²⁹ Eker törvény 2.§ m) pont.

³⁰ A terrorizmus elleni fellépéssel összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2016. évi LXIX. törvény iktatta be. E szolgáltatótípus szabályozási jelentősége sokkal inkább a büntetőjog és a büntető eljárásjog területére korlátozódik (például a titkosított kommunikációt biztosító alkalmazásszolgáltatók és a titkos információgyűjtésre feljogosított szervezetek együttműködésének rendjéről szóló 185/2016. (VII. 13.) Korm. rendelet 1.§ a) pont), illetve az Eker törvény is titkos információgyűjtésre jogosult szervvel való együttműködésére koncentrált. Adott esetben egy olyan értelmezést is elképzelhetőnek tartok, hogy az alkalmazásszolgáltatót mint általános kategóriát határozzuk meg, és ezen belül különböztetjük meg az Eker törvény által meghatározott többi kategóriát. Ennek a kérdéskörnek a kifejtése azonban túlmutat jelen tanulmány keretein.

³¹ Az alkalmazásszolgáltatás fogalmáról bővebben lásd Kovács Zoltán: *Az infokommunikációs rendszerek nemzetbiztonsági kihívásai*. Budapest, 2015. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 178–183. p. A tanulmányban az alkalmazásszolgáltatás mellett az infrastruktúraszolgáltatás és a tartalomszolgáltatás mint lehetséges szolgáltatási kategóriák jelennek meg, ugyanakkor csak az alkalmazásszolgáltató került bele a törvényszövegbe. A fogalom Eker törvényben történő elhelyezésének oka feltehetően a videómegosztóplatform-szolgáltatás fogalmához hasonlóan az egységes szabályozási szerkezetet megtartása volt.

Felelősség szempontjából az Eker törvény egy kalap alá veszi az egyszerű adatátvitel- és hozzáférés-biztosítóval, így az alkalmazásslégtálató mentesül a felelősség alól, ha: „[...]

- a) *nem a szolgáltató kezdeményezi az információ továbbítását;*
- b) *nem a szolgáltató választja meg a továbbítás címzettjét, és*
- c) *a továbbított információt nem a szolgáltató választja ki, illetve azt nem változtatja meg.*”³²

Ugyanakkor e szakaszhoz kapcsolódik egy második bekezdés is, amelynél az információtovábbítás és -hozzáférés (1) bekezdés szerinti fogalmába csak az átmeneti jellegű, kizárólag a továbbításhoz szükséges, automatikus tárolás tartozik bele, így elméletileg az az alkalmazásslégtálató, amely ennél tovább tárolja a továbbítandó vagy továbbított információt, nem mentesülhet. Egy másik lehetséges értelmezés, hogy bár a fogalom alapján a tárhelyszégtálatást nyújtó szolgáltató is minősülhetne alkalmazásslégtálatónak, a (2) bekezdés alapján e két szolgáltatástípus kizárja egymást.³³

Kérdéses, hogy amennyiben az EUB elé kerülne egy ilyen ügy, az hogyan értékelné az alkalmazásslégtálató fogalmát, használata összhangban van-e az Európai Unió jogával, és amennyiben a válasz igen, akkor az Eker irányelv által meghatározott kategóriába kerülne besorolásra – ha egyáltalán lehetséges a teljes, az adott ügy által érintett szolgáltatás egyedi vizsgálata nélküli megfeleltetés.

IV. A jelen értékelése és a jövő szabályozása

IV.1. Az Európai Unió intézményei számára készült tanulmányok

Az Európai Bizottság számára több tanulmány is készült, amelyek a tárhelyszégtálató fogalmával, az Eker irányelv alkalmazhatóságával és az elfogadása óta végbemenő változásokkal foglalkoznak. A teljesség igénye nélkül az alábbiakban sorra veszünk néhány tanulmányt, hogy milyen kategorizálási javaslatokkal és lehetséges mentesülési szempontokkal foglalkoztak.

Egy 2017-es tanulmány külön fejezetet szentelt annak, hogy mely szolgáltatók „igazi” tárhelyszégtálatók. Vázlatosan a kollaboratív platformok,

³² Eker törvény 8.§ (1) bekezdés

³³ Az alkalmazásslégtálató fogalmához és felelősségkorlátozásához az adatmegőrzés és -szolgáltatás tekintetében találkozhatunk olyan értelmezéssel, mely alapján az alkalmazásslégtálató *per definitionem* nem tárolhatja az adatot hosszabb ideig, mint ami a továbbításhoz szükséges. SORBÁN Kinga: Az internetes közvetítő szolgáltatók kettős szerepe a kiberbűncselekmények nyomozásában – Felelősségek és kötelezettségek. *In Medias Res*, 8. évf. 2019. 4. sz. 89. p.

keresőmotorok és internetes újságok komment szekciói kapcsán vizsgálták a szerzők, hogy mennyire állja meg az az érvelés a helyét, hogy ezek nem minősülnek valós tárhelyszolgáltatóknak.³⁴ Ideális esetben a felvázolt szabályozási rezsimnek ki kell terjednie a közvetítő szolgáltatók széles spektrumára, meg kell határozni a mentesülés feltételeit, amelynek mindenféle, a felhasználók által elkövetett illegális tevékenységre ki kell terjednie még akkor is, ha a szolgáltató aktív szerepet vállal ezen tevékenységek korlátozásában. Ugyanakkor ez nem jelenthet mentesülést a hatósági határozatok alól, és a mentességnek meg kell szűnnie a tudomásszerzések, vagy amikor tudomást szerezhettek volna a szolgáltató az illegális tevékenységről.³⁵

Egy 2018-as tanulmány nem kíván túllépni az Eker irányelv által felállított három kategórián, ugyanakkor a tárhelyszolgáltatást tovább bontaná három alkategóriára:

- Tárolás és megosztás: idetartoznak a klasszikus tárhelyszolgáltatások, az online média megosztó felületek, a fájlok tárolására és megosztására hivatott szolgáltatások, az infrastruktúra mint szolgáltatás (IaaS) és a platformszolgáltatások (PaaS).
- Hálózatépítésre, csoportmunkára és „párosításra” vonatkozó szolgáltatások: ebbe a csoportba tartoznak a közösségi médiaoldalak és vitafórumok, a csoportmunkára szolgáló eszközök, az online piacterek, az együttműködésen alapuló gazdasági szolgáltatások és az online játékok is.
- Kiválasztásra, keresésre és hivatkozásra specializálódott szolgáltatások: ezek a keresőprogramok, az értékelőoldalak.³⁶

A tanulmány kimerítően foglalkozik a tárhelyszolgáltatói felelősséggel, és sorra veszi azokat a körülményeket, amelyeket figyelembe lehet és figyelembe is kell venni a szolgáltató felelősségének megállapításakor.³⁷ Ugyanakkor – a tanulmány témájából fakadóan – annyiban tér ki a fenti kategóriákra, hogy a felelősség megállapításánál figyelembe veendő szempontoknál kiemeli, hogy az mely szolgáltatásokra jellemző.³⁸

2020 decemberében egy holland tanulmány más megközelítést javasol. Ahelyett, hogy a tárhelyszolgáltatás fogalmát próbálnánk szétfeszíteni az újabb

³⁴ SARTOR 2017.24–26. p.

³⁵ Uo. 26–29. p.

³⁶ Uo.

³⁷ Például külön rész foglalkozik a profitorientáltsággal, a szolgáltatói aktivitás mértékével és a problémás tartalom természetével.

³⁸ A tanulmány – a joggyakorlat bőségéből adódóan – rengeteget foglalkozik a keresőszolgáltatásokra vonatkozó szabályokkal, az online játékokról azonban mindössze egy fogalom meghatározást találunk.

szolgáltatások tükrében, a „hosting plus” kategória bevezetését javasolja.³⁹ Ez a kategória lényegében minden olyan szolgáltatást tartalmazna, amely eddig tárhelyszolgáltatásnak minősült, azonban túlmutat a szigorúan vett tárhelyszolgáltatáson: idetartozna a keresőszolgáltatás, az aggregálás, az emberek összekötése és a publikálás is.⁴⁰ Ezekre a szolgáltatásokra pedig a tartalomról való tudomás és a szolgáltató által kínált szolgáltatás mértéke szerint egy jóval diverzifikáltabb mentesülési rendszer alakítható ki, amely újabb szolgáltatástípusok megjelenésével még tovább árnyalható.⁴¹ Ennek a szabályozási javaslatnak a nem titkolt célja a jövőbiztos és platformsemleges szabályozás, amennyire ez egy ennyire dinamikusan változó piacon lehetséges.⁴²

IV.2. Az AVMS irányelvben meghatározott szolgáltató

Az Európai Parlament és Tanács (EU) tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 2010/13/EU irányelvnek (Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv, AVMS) a változó piaci körülményekre tekintettel való módosításáról szóló 2018/1808 irányelve egy új szolgáltatástípust kíván szabályozni: az audiovizuális médiaszolgáltatást. A magyar jogalkotó a videómegosztóplatform-szolgáltatást részben az Eker törvényben szabályozza a szolgáltatás jellegére tekintettel.⁴³ Ennek indoka, hogy az azonos típusú szolgáltatók és szolgáltatások azonos jogszabályban kerüljenek szabályozásra, ne alakuljon ki párhuzamos szabályozás, és megmaradjon a jogrendszer koherenciája.⁴⁴

A jogalkotó felismerte, hogy az új irányelv által érintett, népszerű videómegosztó-platformok közvetítő szolgáltatásnak, azon belül is tárhelyszolgáltatásnak minősülnek,⁴⁵ így új kategóriaként szükséges ezt kialakítani, azonban az még nem világos számunkra, hogy – bár feltételezhetően – az Eker irányelvben meghatározott szolgáltatástípusokhoz képest a formátumra tekintettel

³⁹ BATURA, Olga: *Study on redefining 'hosting' under article 14 of the e-Commerce Directive*. Rotterdam, 2020. Ecorys, 23. p. Kiemelendő ugyanakkor, hogy a megnevezés nem a legszerencsésebb, mivel a tárhelyszolgáltatás ebben az esetben csak velejárója a szolgáltatásnak, nem a tárhely biztosításán van a hangsúly.

⁴⁰ Uo. 23–26. p.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo. 40. p.

⁴³ T/6355. sz. törvényjavaslat A médiaszolgáltatással kapcsolatos egyes törvények módosításáról. *Parlament.hu*, 2019. 40. p. <https://www.parlament.hu/irom41/06355/06355.pdf>

⁴⁴ Uo. 41. p.

⁴⁵ KOLTAY András: A social media platformok jogi státusa a szólásszabadság nézőpontjából. *In medias res*, 8. évf. 2019. 1. sz. 19. p.

lex specialis,⁴⁶ hogyan fog viszonyulni a nálunk külön szabályozott két kategóriához, a keresőszolgáltatáshoz és az alkalmazásszolgáltatáshoz.

Ugyanakkor a videómegosztó-platformra vonatkozó különös szabályokat a jogalkotó nem a többi szolgáltatóra vonatkozó szabályok között, hanem a törvény végén, a 15/C.§-től kezdődően helyezte el. Véleményünk szerint logikus lett volna a szabályokat a tárhelyszolgáltató mentességére vonatkozó szabályokkal együtt kezelni mint a mentesüléshez támasztott plusz feltételeket.

A szabályok részletes ismertetése nélkül elmondható, hogy a videómegosztóplatform-szolgáltatásra vonatkozó szabályok jóval szigorúbbak és részletesebbek, mint a többi közvetítő szolgáltatás esetében, így különösen fontos kérdéssé válik, hogy azon szolgáltatások esetében, amelyek nem egyértelműen besorolhatók, milyen szempontok alapján dől el a besorolás. Például az Eker törvény 15/F.§ (1) bekezdése alapján nem feltétlenül minősül megfelelő intézkedésnek az, ami a tárhelyszolgáltatás esetében el sem várt.

IV.3. Digital Services Act

2020 decemberében benyújtásra került a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról szóló rendelet javaslata (a továbbiakban: DSA).⁴⁷ A javaslat lényegében meghagyja az Eker törvényben szereplő három szolgáltatástípust⁴⁸ és bevezeti az „online platform” fogalmát, amely a tárhelyszolgáltatás részhalmaza.⁴⁹ Online platformoknak azok a tárhelyszolgáltatók minősülnek, amelyek információkat a tárolás mellett nyilvánosan terjesztenek, kivéve, ha ez más szolgáltatás kiegészítő eleme és a szolgáltatással történő integráció nem a rendelet alkalmazhatóságának elkerülését szolgálja.⁵⁰

⁴⁶ SORBÁN Kinga: A videómegosztóplatform-paradoxon, avagy az új európai szabályok alkalmazhatósága a globalizáció és az eltérő tagállami implementáció keresztmetszetében, *In Medias Res*, 8. évf. 2019. 2. sz. 216–218. p.

⁴⁷ *Javaslat – Az európai Parlament és Tanács rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról (digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály) és a 2000/31/EK irányelv módosításáról*. Brüsszel, 2020. COM/2020/825 final.

⁴⁸ GOSZTONYI Gergely: Az Európai Unió új digitális rendeletcsomagjának irányai. In PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére: Labor est etiam ipse voluptas*. Budapest, 2021. Ludovika Egyetemi Kiadó, 405–418. p.

⁴⁹ DSA 2. cikk h) pont

⁵⁰ DSA 2. és 3. szakaszok

Ennek megfelelően a javaslat a tárhelyszolgáltatókra irányadó kötelezettségek és felelősségi szabályok mellett, azokra ráépülve állapít meg többletkötelezettségeket,⁵¹ mérettől függően pedig még több kötelezettséget ír elő.⁵²

V. Összegzés: a szabályozás három rétege: platform, forma, tartalom

Amilyen diverz a szolgáltatások piaca, olyan sokszínű a szolgáltatásra vonatkozó szabályozás is. A fentiekben áttekintettük a felelősség alóli mentesülés szabályait, különös tekintettel az Eker irányelvre, amely az alapján határozza meg a szolgáltatást, hogy mit csinál a tartalommal: továbbítja, gyorsítótárolja vagy tárolja. Ezt követően kitértünk arra, hogy amennyiben tárolja a tartalmat, úgy nem mindegy, hogy milyen formában teszi, ugyanis ha ez audiovizuális formában történik, külön szabályozás vonatkozik rá. Mindemellett meg kell említenünk, hogy léteznek a tartalomra vonatkozó iránymutatások és szabályok, azaz ha az adat konkrét tartalma akár terrorista tartalomnak, akár gyűlöletbeszédnek vagy más, hasonló kategóriának minősül, akkor ismét más kötelezettségek vonatkozhatnak az adott szolgáltatóra.⁵³

Összességében elmondható, hogy a magyar jogalkotó próbál egy lépéssel az Európai Unió előtt járni a közvetítő szolgáltatók szabályozását illetően.⁵⁴ Mindenképpen bátor lépés volt a keresőszolgáltatást külön kategóriaként meghatározni az Eker törvényben, azonban a legfontosabb szempont, a mentesülés feltételei tekintetében nem tér el a tárhelyszolgáltatóra vonatkozó, az Eker irányelvben meghatározott rendelkezésektől. Más szempontból az eltérés hiánya értékelhető akként is, hogy a jogalkotó így kívánja biztosítani az Uniós jognak való megfelelést, miközben jelzi, hogy itt a tárhelyszolgáltatástól eltérő esetről van szó.

⁵¹ CAUFFMAN, Caroline – GOANTA, Catalina: *A New Order: The Digital Services Act and Consumer Protection*. Cambridge, 2021. Cambridge University Press, 7. p.

⁵² DSA 4. szakasz

⁵³ Lásd például KOLTAY 2019. 28–33. p.

⁵⁴ Vö. GYETVÁN Dorina: Az általános nyomon követési kötelezettség mint a közvetítő szolgáltatók felelősségének jövője? In FAZEKAS Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2021*. Budapest, 2021. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 299–315. p.

Az alkalmazásslolgáltatást nevezhetnénk „egyéb” kategóriának is, mivel részletes definíciójába akár beleférhet bármely, az Eker irányelv által meghatározott szolgáltatástípus sőt, olyan szolgáltatások is, amelyek esetén az Eker irányelv nehézkesen alkalmazható. Ilyen szolgáltatások lehetnek például az interneten, böngészőből elérhető, letöltést nem igénylő pdf-szerkesztő programok és konvertálók, amelyek bár a továbbításnál hosszabb ideig tárolják az adatot, nehezen tekinthetőek tárhelyszolgáltatónak, mivel adott esetben az adattárolás tényleges hossza nem halad meg néhány percet.

Ugyanakkor az Unió intézményekben – és már szabályozási javaslat formájában is – érzékelhető, hogy az Eker irányelv definíciói meghaladottá váltak, és a piac változására szabályozási szinten is reagálni kell. A már megalkotott fogalmaktól láthatóan nem szakad el a jogalkotó, a tárhelyszolgáltatáson belül határoz meg egy szűkebb kört, amelyre plusz kötelezettségeket róna. Ez a megoldás nemrég nyert javaslati formát, így még kérdéses, hogy elfogadásra kerül-e ebben a formában, illetve ezt hogyan fogják majd implementálni a tagállamok.

Tatár Attila*

A TÁRHELYSZOLGÁLTATÓI FELELŐSSÉG NÉHÁNY ASPEKTUSA

I. Bevezetés

A Facebookkal és a Google-lal megszülető 21. századi nyilvánosságról a századfordulókor még úgy tartották, hogy egy olyan, jogi és állami beavatkozástól mentes világot hoz el, amely „*a felvilágosult cselekvés és összetartás által egyre kifinomultabb és tökéletesebb lesz*”.¹ Ám az idealista-utópista várakozások helyébe hamarosan a rideg valóság lépett: az offline világ számos problémája az online térbe helyeződött át, eljutva odáig, hogy az új nyilvánosságot létrehozó egyik legfontosabb tömegkommunikációs platform, a Facebook – a sorozatos botrányok nyomán jelentős osztűz alá kerülő – alapítója nyílt levélben kérje a világ kormányaitól az internet újraszabályozását.² Annak érdekében, hogy megértsük, mi a probléma a hatályos szabályozással, vissza kell mennünk az időben.

Az internetes tömegkommunikáció kialakulásának a gyökerei egészen az 1990-es évek elejéig nyúlnak vissza, amikor is az ún. közvetítő szolgáltatók megjelenésével az internet piacának értékláncában lehetővé vált a tartalom-előállítók és szolgáltatásnyújtók, valamint az internetezők közötti kapcsolat létrehozása.³ Már ekkor felmerült az a kérdés, hogy milyen elbírálás alá

* PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. ORCID ID 0000-0001-6607-3219. A kézirat lezárásának időpontja: 2020. augusztus 31.

¹ PERRY BARLOW, John: A Declaration of the Independence of Cyberspace. *EFF*, <https://www.eff.org/cyberspaceindependence>.

² ZUCKERBERG, Mark: The internet needs new rules. Let's start in these four areas. *The Washington Post*, 2019. március 29. https://www.washingtonpost.com/opinions/mark-zuckerberg-the-internet-needs-new-rules-lets-start-in-these-four-areas/2019/03/29/9e6f0504-521a-11e9-a3f7-78b7525a8d5f_story.html

³ BARTÓKI-GÖNCZY Balázs – POGÁCSÁS Anett: A médiatartalom-szolgáltatásnak nem minősülő internetes tartalmak szabályozása. In KOLTAY András – NYAKAS Levente (szerk.): *Magyar és európai médijog*. Budapest, 2015. Wolters Kluwer, 653. p.

is esnek pontosan, illetve, hogy terheli-e felelősség ezeket a szolgáltatókat akkor, amikor felületeiken harmadik személyek jogsértő tartalmat helyeznek el. Ezen internetszabályozási viták eredményeképpen aztán 2000-ben az Európai Unióban elfogadásra került egy, a közvetítő szolgáltatók felelősségét korlátozó *safe harbour* szabályozás.

A 2000/31/EK irányelv (Eker irányelv)⁴ megalkotásakor a jogalkotó a két-éves évek elején még reálisnak mondható, de pillanatfelvételszerű technológiai keretet vett alapul,⁵ ám az azóta eltelt mintegy két évtized során jelentős változáson és fejlődésen ment át a szabályozás hátteréül szolgáló technológia. Ezen technológiai keret pedig a közvetítő szolgáltatók egyik típusa, e tanulmány témáját is adó tárhelyszolgáltatók – többek között közösségi portálok, videómegosztó oldalak vagy online piacterek – esetében ment át a legnagyobb fejlődésen.

A tárhelyszolgáltatás olyan technikai, automatikus, passzív jellegű szolgáltatás, amely az azt igénybe vevők által küldött információ tárolásából áll. S az Eker irányelv 14. cikkének értelmében a szolgáltató akkor nem felel a jogsértő tartalomért, ha nincsen tényleges tudomása jogellenes információról, vagy ha ilyenről tudomást szerez, haladéktalanul intézkedik az információ eltávolításáról. Lényegében ez a horizontális megközelítést⁶ alkalmazó hatályos jogi keret fektette le az ún. értesítési-eltávolítási eljárást (*notice-and-takedown system*), amelynek alkalmazása kezdetektől fogva számos kérdést és nehézséget vetett fel. Az alábbi fejezetekben ezek kerülnek bemutatásra.

II. Az értesítésre vonatkozó követelmények

Az Eker irányelv nem ír elő pontos követelményeket az értesítés tartalmi követelményeivel kapcsolatban, mivel 46) preambulumbekzdésében mindössze annyit rögzít, hogy az eltávolítást az e célból nemzeti szinten megállapított eljárásoknak a figyelembevételével kell elvégezni. A 16. cikk, illetve a 40) preambulumbekzdés pedig az egyes tagállamokat ezen a területen csupán az önszabályozásra ösztönzi. Ám mivelhogy az Eker irányelv rendelkezéseit

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól.

⁵ KLEIN Tamás: A tárhelyszolgáltató „omnipotens” felelőssége mint alkotmányjogi problematika. In KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* 3. Budapest, 2016. Wolters Kluwer, 355. p.

⁶ A szabályozás a horizontális megközelítést alkalmazva – vagyis függetlenül attól, hogy polgári jogi, büntetőjogi vagy közigazgatás jogi alapon áll fenn a jogsértés – mentesíti a szolgáltatókat a felhasználóik által elkövetett cselekmények alól.

a tagállamok gyakorlatilag szó szerint implementálták, legtöbbjük jogrendszere nem is határozza meg az értesítés kötelező tartalmi elemeit.⁷

Kivételként említhető az Eker irányelvet a brit jogba átültető 2002-es Elektronikus Kereskedelmi Rendelkezések,⁸ amely a 22. § (b) pontjában a tényleges tudomást eredményező értesítésre vonatkozóan előír bizonyos tartalmi követelményeket. Így a bíróságoknak az ügy szempontjából valamennyi releváns körülményt figyelembe kell venniük, különösen azt, hogy az értesítés tartalmazta-e a kifogásolt tartalom jogellenességére vonatkozó részleteket. A brit bíróságok pedig több olyan defamációs ügygel is szembetaláltak magukat, ahol az egyik fő kérdés éppen az volt, hogy a panaszos értesítése megfelelt-e az imént ismertetett tartalmi követelményeknek.

Az első releváns, vagyis a *Bunt v Tilley & Others* ügy előzményeként Tilley és további két magánszemély, több Buntról szóló, defamáló állítást tett közvélemény előtt különböző internetes fórumokon. Végül a felperes az internetszolgáltatók ellen is megindította az eljárást, mivel álláspontja szerint – a szolgáltatóknak elküldött több e-mailje⁹ miatt – azoknak tudniuk kellett arról, hogy jogsértő tartalmakat tároltak. Am a High Court arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy az e-mailek nem feleltek meg az értesítésre vonatkozó tartalmi követelményeknek, mivel azok a kifogásolt állítások jogellenességére vonatkozóan semmilyen információt nem tartalmaztak. S az ügyben döntést hozó Eady bíró szerint „ahhoz, hogy valamit jogellenesnek lehessen minősíteni, az eljáró személynek tudnia kell valamit a rendelkezésre álló védekezési lehetőségek erősségéről vagy gyengeségéről”.¹⁰

A *Tamiz v Google Inc Google UK Ltd* ügy előzményét egy blogon közzétett cikkhez érkező több, állítólagosan defamáló komment jelentette,¹¹ amely után az ügy felperese levélben kérte a blogot tároló Google-t, hogy távolítsa el az állítása szerint hamis és defamáló tartalmat.¹² A High Court – annak vizsgálata során, hogy a Google az értesítésnek köszönhetően rendelkezett-e tényleges tudomással a jogsértő tartalomról – rögzítette, nem minősül pontosnak és megalapozottnak egy olyan értesítés, amelynek küldője mindössze annyit állít, hogy a kifogásolt tartalom defamáló, mert nem várható el a szolgáltatótól, hogy „készpénznek” vegyen egy ilyen állítást.¹³

⁷ KUCZERAWY, Aleksandra: Intermediary liability & freedom of expression: Recent developments in the EU notice & action initiative. *Computer Law & Security Review*, 2015. 31. sz. 49. p.

⁸ The Electronic Commerce (EC Directive) Regulations 2002.

⁹ *Bunt v Tilley & Others* [2006] EWHC 407 (QB), 26. bek.

¹⁰ Uo. 72. bek.

¹¹ *Tamiz v Google Inc Google UK Ltd* [2012] EWHC 449 (QB), 1. bek.

¹² Uo. 16–20. bek.

¹³ Uo. 59–60. bek.

Az imént ismertetett ítéletekből az látszik kirajzolódni, hogy – legalábbis defamációs ügyekben – egy felhasználótól érkező értesítés pontossága és meg-alapozottsága nehezen bizonyulhat elégségesnek ahhoz, hogy azáltal egy szol-gáltató tényleges tudomással bírjon a jogsértő tartalomról. Tehát nem elég, ha egy közlés *prima facie* defamáló, hiszen az nem jelent szükségszerűen jogellenességet.

Egy Európai Bizottság által közreadott munkadokumentum viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy egyes tagállamokban kezd kirajzolódni egy olyan megközelítés is, miszerint a tényleges tudomás elérését alapvetően határoz-za meg a tartalom jogsértő jellegének súlya, így „nyilvánvalóan törvénysértő” tartalom esetén egy felhasználótól érkező puszta értesítés is tényleges tudomást eredményezhet.¹⁴ Általános következtetéseket korai lenne még levonni, mindenesetre ez a koncepció nehezen egyeztethető össze az Eker irányelv – fentebb kifejtésre került – horizontális megközelítésével.

III. Az eltávolítás határideje

Az Eker irányelv 14. cikk b) pontja előírja az internetes platformok számára, hogy – amennyiben továbbra is részesülni kívánnak a felelősség alóli mentes-ségből – „haladéktalanul” lépjenek fel a jogellenes tartalom eltávolítása ér-dekében, amint tudomást szereztek róla.¹⁵ Am arról, hogy pontosan mikor is minősül a jogsértő tartalom eltávolítása „haladéktalannak”, sokáig igen kevés információ állt rendelkezésre.¹⁶

Egészen 2017-ig kellett várni egy olyan tagállami jogszabály elfogadására, amely a „haladéktalan” eltávolítással kapcsolatban minden egyes jogsértő tar-talomra kiterjedően, pontosan meghatározott határidőt írt elő. A szóban forgó jogszabály a német Gesetz zur Verbesserung der Rechtsdurchsetzung in sozia-len Netzwerken (a továbbiakban: NetzDG), amely a közösségi médiaportálok számára írja elő, hogy a nyilvánvalóan törvényellenes tartalmat az erről szóló értesítés átvételétől számított 24 órán belül, minden egyéb törvényellenes tar-talmat pedig az értesítés átvételétől számított 7 napon belül távolítsanak el.¹⁷

¹⁴ European Commission: *Online services, including e-commerce, in the Single Market*. Com-munication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Eco-nomic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 11.1.2012, COM (2011) 942 final 34–35.

¹⁵ Eker irányelv 14. cikk

¹⁶ GOSZTONYI Gergely: Early regulation of social media liability issues in the United States and the European Union. *Jogtörténeti Szemle*, 2021. Különszám 24. p.

¹⁷ NetzDG 3. cikk (2) 3.

S amennyiben egy szolgáltató e kötelezettségeinek nem tesz eleget, úgy vele szemben akár 50 millió euró összegű bírság is kiszabható.¹⁸

Az EU-ban zajló folyamatokat is szemügyre véve megállapítható, hogy a „haladéktalan” eltávolítás határidejének egyre szűkebb értelmezése nyer teret, s így a tárhelyszolgáltatók, azon belül is a közösségi médiaportálok egyre nagyobb nyomás alá kerülnek. Már 2016-ban – az Európai Bizottság és a Facebook, a Microsoft, a Twitter és a YouTube megállapodásával – elfogadásra került a jogellenes online gyűlöletbeszéd elleni küzdelemre vonatkozó magatartási kódex, 24 órán belül határozva meg az ilyen tartalmak eltávolítási határidejét.¹⁹

A magatartási kódexet követően az Európai Bizottság által 2017 szeptemberében kiadott, a jogellenes online tartalmak elleni fellépést tárgyaló közlemény részletesebben is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy mit is jelent a gyakorlatban a „haladéktalan” eltávolítás, s ezzel kapcsolatban a közlemény a következőképpen fogalmaz: „[a haladéktalan eltávolítás] a szóban forgó ügy sajátosságaitól, különösen a jogellenes tartalom típusától, az értesítés pontosságától és az esetlegesen okozott kártól függ”. Majd hozzáteszi: „a gyakorlatban a különböző tartalmak esetében az adott tartalom jogszerűségének meghatározásához különböző mennyiségű háttér-információra van szükség. Például amíg gyermekpornográfia esetében könnyebb megállapítani az anyag jogellenes jellegét, a rágalmozó kijelentések jogellenességének meghatározása általában alapos elemzést igényel annak kontextusát illetően”.²⁰

Úgy vélem, a Bizottság a Közleményében helyesen differenciál a különböző tartalmak között, ám egy 2018 márciusában kiadott ajánlásból már úgy tűnik, hogy a Bizottság némiképp változtatott szemléletén, és alapvetően két tartalom: i) a terrorista tartalom és ii) minden egyéb tartalom között tesz különbséget. Sőt, előbbiekkal kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy mivel az a megjelenésének az első órájában a legkárosabb, az internetszolgáltatóknak az ezzel kapcsolatos hatósági bejelentéseket egy órán belül kell értékelniük, és adott esetben intézkedéseket is kell hozniuk.²¹ Az akár Európában, akár világszinten zajló folyamatokból úgy tűnik, nemhogy az internetszolgáltatókra nehezedő nyomás csökkenéséről nem beszélhetünk, hanem egyelőre még a rájuk nehezedő nyomás növekedésének üteme sem látszik enyhülni.

¹⁸ Uo. 4. cikk

¹⁹ Európai Bizottság: A jogellenes online gyűlöletbeszéd felszámolására vonatkozó magatartási kódex, 2016.

²⁰ A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Fellépés a jogellenes online tartalmak ellen. Az online platformok megnövelt felelőssége felé. Brüsszel, 2017.9.28. COM (2017), 555, final 15–16.

²¹ A Bizottság (EU) 2018/334 ajánlása (2018. március 1.) az illegális online tartalom hatékony kezelésére irányuló intézkedésekről, 35. bek.

IV. Az EJEB álláspontja

Az elmúlt néhány évben az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) több ügy kapcsán is kifejthette az értesítési-eltávolítási eljárással kapcsolatos álláspontját, mivel ezt alkalmazták az érintett portálok a jogsértő kommentek eltávolítására. A jogviták egyik leghangsúlyosabb eleme pedig éppen az volt, hogy az értesítési-eltávolítási eljárás alkalmazásával teljesítették-e a kérelmezők az elvárható gondosság mércéjét.

Időrendi sorrendben az első két ügy (*Delfi*,²² *MTE*²³) végkövetkeztetése egymással ellentétes, ami a két ügy közötti döntő különbséggel magyarázható. Ugyanis, míg a strasbourgi bíróság a *Delfi* ügyben tárgyalat kommenteket gyűlöletbeszédnek minősítette,²⁴ addig az *MTE* ügyben tárgyalatokat olyan értéktelen értékítéleteknek, amelyek közönségesek és sértőek voltak ugyan, ám nem sülyedtek le a gyűlöletbeszéd szintjére, tehát nem lehetett *a priori* „nyilvánvalóan törvénysértőnek” tekinteni őket.²⁵ Zárójelben azért érdemes megjegyezni, hogy igencsak aggályos az EJEB ezen következtetése. A *Delfi* ügyben ugyanis még a nemzeti bíróságok sem, csupán a Nagykamara minősítette gyűlöletbeszédnek a kommenteket, majd az *MTE* és *Tamiz* ügyekben az EJEB már azt hangsúlyozta, hogy „bár a kommentekben használt kifejezések alacsony stílusréteghez tartoznak, az internetes portálokon zajló kommunikációban gyakran előfordulnak, amely megfontolás az ilyen kifejezéseknek tulajdonítható hatást csökkentheti”.²⁶

Mindenesetre a *Delfi* ügyben a Nagykamara megállapította, hogy a portál kétségtelenül megtett bizonyos általános intézkedéseket a gyalázkodó kommentek közzétételének megelőzésére, illetve azok eltávolítására, hiszen például „tiltott szavak” alapján működő automatikus szűrőt, valamint értesítési-eltávolítási rendszert is működtetett, melynek keretében bármely felhasználó értesíthette az adminisztrátorokat az esetlegesen aggodalomra okot adó hozzászólásokról. Mindezekon felül pedig a portál adminisztrátorai saját kezdeményezésükre is el tudták távolítani a megítélésük szerint törvénysértő kommenteket. Ennek ellenére az EJEB arra a következtetésre jutott, hogy ezek az eszközök összességében mégsem bizonyultak hatékonynak a nyilvánvalóan jogsértő hozzászólásokkal szemben. Az ilyen kommenteket ugyanis

²² *Delfi AS v Estonia* [2015] App no 64569/09.

²³ *Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete (MTE) and Index.hu Zrt v Hungary* [2016] App no 22947/13.

²⁴ *Delfi* 2015. 140. bek.

²⁵ *MTE* 2016. 75–76. bek; Küris bíró egyező véleménye 2. bek.

²⁶ Uo. 77. bek; *Tamiz v the United Kingdom* [2017] App no 3877/14 81. bek.

haladéktalanul, akár értesítés nélkül is el kell távolítani a felelősségre vonás elkerülése érdekében.²⁷

Az MTE ügyben alkalmazott eszközöket illetően az EJEB többek között azt rögzítette, hogy a kérelmezők értesítési-eltávolítási rendszert működtettek, illetve az Index.hu Zrt. a fogyasztóvédelmi blogján még egy moderatori csapatot is használt, amelynek tagjai a portálon közzétett kommentek részleges nyomon követését végezték.²⁸ Am a magyar bíróságok szerint ezek az eszközök elégtelennek bizonyultak, sőt azáltal, hogy a kérelmezők nem ellenőrzött kommentek közzétételét tették lehetővé, számolniuk kellett azzal, hogy néhányan megsértik a törvényt.²⁹ A strasbourgi bíróság azonban nem értett egyet ezzel az állásponttal, ugyanis „ez túlzó és ésszerűtlen előrelátást feltételez, amely veszélyeztetheti az interneten történő információközlés szabadságának jogát”.³⁰ Továbbá, az értesítési-eltávolítási rendszerrel kapcsolatban arra a következtetésre jutott, hogy az – a *Delfi* ügygel ellentétben – itt megfelelő eszköznek bizonyult volna a sérelmet szenvedett társaság üzleti jó hírnevének védelméhez.³¹

Az ítélethez fűzött egyező véleményében Küris bíró leszögezte, hogy az ugyan a *Delfi* ügyben tett végkövetkeztetéssel ellentétes, nem tér el az ott alkalmazott elvektől.³² Úgy tűnik tehát, hogy a *Delfi* ügyben megállapított felelősségi rendszert kizárólag olyan kommentek esetében kell alkalmazni, amelyek gyűlöletbeszéd szintjére süllyednek le vagy erőszakra hívnak fel, azaz *a priori* „nyilvánvalóan törvényt sértőek”. A strasbourgi bíróság szerint az MTE ügyben azonban – ahol a kommentek nem érték el a gyűlöletbeszéd szintjét – az értesítési-eltávolítási rendszer megfelelő eszköz az érintettek jogainak védelme tekintetében.³³

A két ítéletből az olvasható ki, hogy a pusztán sértő kommenteket elegendő értesítés után eltávolítani, míg gyűlöletbeszéd esetén nagyobb fokú gondossággal kell eljárniuk az internetes hírportáloknak, és haladéktalanul, akár értesítés nélkül, saját kezdeményezésre kell eltávolítaniuk azt. Ezzel a megközelítéssel véleményem szerint azonban jelentős problémák vannak.³⁴ Ahhoz ugyanis,

²⁷ Delfi 2015. 152–159. bek.

²⁸ MTE 2016. 81. bek.

²⁹ Részletesen lásd TATÁR Attila: A tárhelyszolgáltatók körében felmerülő felelősségi kérdésekről. *Infokommunikáció és Jog*. 2019, 16. évf., 72. sz. 8–13. p.

³⁰ MTE 2016, 82. bek.

³¹ Uo. 91. bek.

³² Uo. Küris bíró egyező véleménye 1. bek.

³³ Uo. 91. bek.

³⁴ Az EJEB és az EUB esetjogáról részleteiben lásd GOSZTONYI Gergely: How the European Court of Human Rights contributed to understanding liability issues of internet service providers. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae – Sectio Iuridica*. Tomus LVIII Annus 2019, GOSZTONYI Gergely: The contribution of the Court of Justice

hogy egy szolgáltató felfedezze a nyilvánvalóan törvénytörő kommenteket, folyamatosan nyomon kell követnie valamennyi hozzászólást. Az EJE az *MTE* ügyben pedig hiába állapította meg az értesítési-eltávolítási rendszerrel kapcsolatban, hogy az megfelelő eszköznek bizonyult, semmilyen garancia nincsen arra, hogy egy portálon soha nem lesz erőszakra felhívó komment közzétéve. Így az *MTE* ügyben született ítélet a felelősségre vonás elkerülése érdekében könnyen a felhasználói kommentek általános nyomon követése felé mozdíthatja el az online hírportálok üzemeltetőit.

Küris bíró az *MTE* ügyben született ítélethez írt egyező véleményében figyelmeztetett: „*Ma még túl korai általános következtetéseket levonni. Azzal a reménnyel kell e jövőbeli ügyek elé nézni, hogy a jelen ítélet – bár egyesek számára visszalépésnek tűnhet a Delfi AS ügghöz képest – pusztán további bizonyítéka lesz annak, hogy az ilyen típusú ügyekben elérhető egyensúly milyen kényes.*”³⁵ Ha általános következtetéseket még valóban nem is lehet levonni, az mindenesetre kirajzolódni látszik a két ítéletből, hogy különböző típusú jogsértések esetén különböző intézkedések foganatosítását várja el az EJE az egyes szolgáltatóktól. Az EJE megállapítása, miszerint „*az értesítési-eltávolítási rendszer – amennyiben a gyors reagálást lehetővé tevő hatékony eljárások kísérik – sok esetben megfelelő eszköze lehet az egyensúly kialakításának*”,³⁶ pedig azt sugallja, hogy vannak olyan esetek (mint például a *Delfi* ügy), ahol ez a rendszer nem tud hatékony és megfelelő eszközként funkcionálni.

A harmadik, a témakörben releváns *Pihl* ügy³⁷ kiindulópontját egy non-profit egyesület által működtetett kisméretű blogon közétett – *Pihl* urat náci rendezvényen való részvétellel megvádoló – bejegyzés, valamint az arra érkező – *Pihl* urat rendszeres kábítószert fogyasztónak beállító – anonim komment jelentette. Kilenc nappal később *Pihl* úr a bejegyzéshez fűzött hozzászólásában tagadta a két állítást, s kérte azok haladéktalan eltávolítását, amelyet a következő napon a portált üzemeltető egyesület egy bocsánatkérő poszt egyidejű közzétételével meg is tett. Mindezek ellenére, mivel a rágalmozó állítások kilenc napon keresztül elérhetőek voltak, *Pihl* úr eljárást indított a szolgáltató ellen, ám a svéd

of the European Union to a better understanding the liability and monitoring issues regarding intermediary service providers. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae – Sectio Iuridica*. Tomus LIX Annus 2020, illetve GOSZTONYI Gergely: *Cenzúra Arisztotelésztől a Facebookig. A közösségi média tartalomszabályozási gyakorlatának komplexitása*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 184–212. p.

³⁵ *MTE* 2016, Küris bíró egyező véleménye 4. bek.

³⁶ *Delfi* 2015, 159. bek; *MTE* 2016, 91. bek.

³⁷ *Pihl v Sweden* [2017] App no 74742/14.

bíróságok elutasították kérelmét, aki így utolsó lehetőségként a strasbourgi bírósághoz fordult.³⁸

Ítéletében az EJEB a következő tényezőknek tulajdonított kiemelt jelentőséget:

1. a bejegyzéssel ellentétben a kommentnek – amely nem sülyedt le a gyűlöletbeszéd szintjére – semmilyen köze nem volt Pihl úr politikai nézeteihez, így annak közzététele a portált működtető egyesület részéről nehezen lett volna előre látható,
2. a blog kisméretű, egy non-profit egyesület működtette, s az a nagyobb nyilvánosság számára ismeretlen volt, így nem volt valószínűsíthető, hogy a bejegyzés nagyszámú kommentet generált volna, vagy egyébként magát a posztot sokan olvasták volna,
3. a portál üzemeltetői lehetővé tették ugyan a hozzászólások közzétételét, ám egyértelműen jelezték, hogy azok nem esnek át előzetes ellenőrzésen, s így azokért kizárólag a szerzőket terheli felelősség, továbbá jelen ügyben az értesítést követően már másnap eltávolították a kifogásolt tartalmat.³⁹

Így mindezeket figyelembe véve a strasbourgi bíróság nem állapította meg a szolgáltató felelősségét.⁴⁰ A jelen döntéssel újfent megerősítést nyert, hogy az online platform felelősségi szintjét befolyásolja a felhasználói tartalom jogsértő jellegének mértéke, vagyis a nyilvánvalóan törvénysértő tartalmat haladéktalanul, akár értesítés hiányában is el kell távolítani, egyéb esetben viszont az értesítést követő eltávolítás is megfelelő eszköznek bizonyulhat a felelősségre vonás elkerülése érdekében. Viszont ahogy korábban már utaltam rá, ez a megközelítés – a nyilvánvalóan törvénysértő tartalom közzétételének megelőzése és haladéktalan eltávolítása érdekében – a felhasználói tartalom folyamatos nyomon követésére ösztönözheti és kényszerítheti a szolgáltatókat.⁴¹

³⁸ Uo. 3–16. bek.

³⁹ Uo. 30–37. bek.

⁴⁰ Uo. 38. bek.

⁴¹ GYETVÁN Dorina: Az általános nyomon követési kötelezettség mint a közvetítő szolgáltatók felelősségének jövője? In FAZEKAS Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2021*. Budapest, 2021. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 299–315. p.

V. Az értesítési-eltávolítási eljárással kapcsolatos elvi problémák

V. 1. A szolgáltató dönt a kifogásolt tartalom jogellenességéről

Annak ellenére, hogy egy magatartás jogellenessége kérdésében – elvileg – kizárólag bíróságok hozhatnak döntést, az értesítési-eltávolítási eljárás bevezetésével a felhasználói tartalom jogi minősítésére vonatkozó döntések átkerültek a szolgáltatók hatáskörébe. Akkor, amikor a szolgáltató értesül egy állítólagosan jogsértő tartalomról, értesül egyúttal két alapvető jog összeütközéséről is. Ilyenkor a mérleg egyik serpenyőjében mindig a véleménynyilvánítás szabadsága, a másik serpenyőben pedig egy másik alapvető jog, például a magánélet védelme található. Tehát amikor a szolgáltató a tartalom eltávolítása mellett dönt, a szolgáltatását igénybe vevő harmadik fél véleménynyilvánítási szabadságának korlátozásában is határoz egyúttal.

Már önmagában az roppant aggályos, hogy olyan magánszemélyek és cégek kezébe került az alapjog-korlátozás lehetősége, akiknek döntéshozatali eljárásai nem transzparenssek, és alapvető eljárási garanciákkal (például jogorvoslattal) sem rendelkeznek. Ám van egy ezzel kapcsolatos további probléma is: a szolgáltatók olyan helyzetekben kerültek érdemi döntési pozícióba, ahol két egymással ütköző értékről, olyan versengő érdekekről van szó, amelyek azonos tiszteletet érdemelnek.⁴² Hogy az ilyen esetekben mennyire nehéz a megfelelő egyensúly kialakítása, az kiválóan megmutatkozik a gyűlöletbeszéd megítélése kapcsán. Szemügyre véve ugyanis az EJEB néhány többéves eljárás után meghozott ítéletét és a hozzájuk fűzött különvéleményeket,⁴³ könnyen belátható, hogy ez a kérdés még a strasbourgi bíróság számára is igen komoly nehézségeket tud okozni.

V. 2. Jobb az elővigyázatosság javára tévedni

Az 1999-es *Godfrey v Demon Internet* ügy⁴⁴ – amely megállapította a szolgáltató felelősségét, mivel az értesítést követően sem távolította el a kifogásolt

⁴² Von Hannover v Germany (No 2) [2012] App nos 40660/08 and 60641/08, 106. bek; C-275/06 Productores de Música de España (Promusicae) v Telefónica de España [2008] SAU ECLI:EU:C:2008:54, 68. bek.

⁴³ Lásd például *İ.A. v Turkey* [2005] App no 42571/98; *Féret v Belgium* [2009] App no 15615/07; *Vejdeland and Others v Sweden* [2012] App no 1813/07.

⁴⁴ *Godfrey v Demon Internet Limited* [1999] EWHC QB 244.

tartalmat – már az Eker irányelv megalkotása előtt felvetette azt a problémát, amely azóta csak egyre aktuálisabbá vált: az értesítést követően az internet-szolgáltatók – a felelősségre vonás elkerülése érdekében – az elővigyázatosság javára tévednek, és érdemi vizsgálat nélkül távolítják el az akár teljesen jogszerű tartalmakat is.

Az értesítést követően két opció lehetséges: 1) az eltávolítás megtagadása esetén a szolgáltatóval szemben jó eséllyel meginduló, akár magas pénzbüntetéssel fenyegető felelősségre vonás, vagy 2) a jogszerű tartalom eltávolítása esetén a szerző által a szolgáltatóval szemben szerződészegés miatt kis valószínűséggel indított, alacsony összegű kártérítési kereset. Ezek fényében egyértelmű, hogy a kifogásolt tartalom eltávolítása sokkal könnyebb, olcsóbb és – ami a legfontosabb – kockázatkerülőbb megoldásnak bizonyul a szolgáltatók számára.

A problémakörrel kapcsolatban ugyan korlátozott számú kutatás áll rendelkezésre, ám azok alapvetően egy irányba mutatnak. Az egyik legismertebb, az Oxfordi Egyetem által végzett kutatásban⁴⁵ egy nagyméretű brit tárhelyszolgáltatót arról értesítettek, hogy szerzői jogokat sértő tartalmat tárol. A kifogásolt tartalmat a kutatásban részt vevők töltötték fel az oldalra, amely – szándékosan – John Stuart Mill *A szabadságról* című művének 2. fejezete volt, ahol egyébként Mill többek között a sajtószabadságról és a cenzúra veszélyeiről értekezett.⁴⁶ Az 1859-ben írt könyv a közkinccs része, tehát nyilvánvalóan nem állt fenn szerzői jogi jogsértés. Ennek ellenére a szolgáltató az értesítés megalapozottságának vizsgálata nélkül, gyakorlatilag azonnal eltávolította a teljesen jogszerű tartalmat. Egy amerikai kutatás pedig azt állapította meg, hogy a szerzői jogi jogsértésekkel kapcsolatos értesítések közel harmada téves volt.⁴⁷

VI. Általános következtetések és *de lege ferenda* javaslatok

A fentiek alapján arra a kérdésre, hogy a hatályos szabályozással sikerült-e a versengő érdekek közötti egyensúly megteremtése, nemmel kell válaszolnom, s egyúttal jogalkotást sürgetek. Egyetlen kérdés maradt mindössze: hogyan?

⁴⁵ AHLERT, Christian – MARSDEN, Chris – YUNG, Chester: *How 'Liberty' Disappeared from Cyberspace: The Mystery Shopper Tests Internet Content Self-Regulation*. <http://pcmlp.socleg.ox.ac.uk/wp-content/uploads/2014/12/liberty.pdf> 3. p.

⁴⁶ Mill gondolatairól lásd GOSZTONYI Gergely: A cenzúra tipizálása a politikai cenzúra rövid történetének tükrében. *Médiakutató*, 23. évf. 2022. 1. sz. 50. p.

⁴⁷ M. URBAN, Jennifer – QUILTER, Laura: *Efficient Process or Chilling Effects – Takedown Notices under Section 512 of the Digital Millennium Copyright Act*. <https://digitalcommons.law.scu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1413&context=chtlj>

Válaszaimat leginkább Christina Angelopoulos és Stijn Smet kiváló tanulmánya inspirálta.⁴⁸ Abból, hogy az értesítés tartalmi követelményeivel összefüggésben tagállami bíróságok, az eltávolítás határideje kapcsán pedig az Európai Bizottság is kinyilvánította, hogy különböző tartalmak esetén az adott tartalom jogszerűségének meghatározásához különböző mennyiségű háttér-információra van szükség, arra lehet következtetni, hogy a felelősség alóli mentesülés valójában nem általános, hanem tartalom- és információfüggő. Más szavakkal, úgy tűnik, hogy a joggyakorlat tett néhány óvatos lépést a horizontális helyett a vertikális megközelítés felé.

Az EJEB *Delfi* ügyben tett és *MTE* ügyben megerősített megállapítása pedig, miszerint „az értesítési-eltávolítási rendszer – amennyiben gyors reagálást lehetővé tévő hatékony eljárások kísérik – sok esetben megfelelő eszköze lehet az egyensúly kialakításának”, logikusan azt jelenti, hogy vannak olyan esetek, amikor ez a rendszer nem bizonyul megfelelő eszköznek. Következésképpen tehát, az értesítési-eltávolítási eljárás mellett további, összetettebb, szofisztikáltabb, a kifogásolt tartalom sajátosságait figyelembe vevő eljárásokra lenne szükség.

Egy ilyen összetettebb felelősségi rendszer kialakításához három eljárás kereteit, elveit ajánlom alapul venni: 1) értesítési-értesítési eljárást szerzői jogi jogsértésekkel kapcsolatban, 2) értesítési-várakozási-eltávolítási eljárást defamációs ügyekben és 3) értesítési-eltávolítási eljárást gyűlöletbeszéd esetén.

1) A kanadai eredetű, alkotmányossági szempontokat jobban figyelembe vevő értesítési-értesítési eljárás lényege, hogy a szolgáltató az értesítést követően nem dönt a tartalom jogellenességének kérdésében, hanem szerepe arra korlátozódik csupán, hogy a megkeresést továbbítsa a tartalom elhelyezőjének, összekapcsolva így a két felet, rájuk bízva jogvitájuk rendezését. Miután kifejezetten szerzői jogi ügyek esetén tapasztalható a visszaélésszerű joggyakorlás, ez az eljárás alkalmas lehet például a téves és megalapozatlan értesítések számának visszaszorítására.

2) A korábban bemutatott brit defamációs ügyek rávilágítottak ezen esetek bonyolultságára: még egy *prima facie* defamáló állítás sem törvénysértő szükségszerűen, így a tartalom szerzőjének meg kell adni a lehetőséget, hogy alátámassza állítását. Bár a brit bírói gyakorlat – mint fentebb bemutattam – következetesen ragaszkodott ehhez az alapelvhez, az értesítési-eltávolítási eljárás éppen arra ösztönzi a szolgáltatókat, hogy minden kifogásnak azonnal tegyenek eleget, és távolítsák el az akár nem törvénysértő közléseket is. Defamációs ügyekben ennek elkerülése érdekében az értesítési-értesítési

⁴⁸ ANGELOPOULOS, Christina – SMET, Stijn: Notice-and-fair-balance: how to reach a compromise between fundamental rights in European intermediary liability. *Journal of Media Law*, 2016. 8. sz. 266–301. p.

és értesítési-eltávolítási eljárások elemeit ötvöző, ún. értesítési-várákozási-eltávolítási eljárás lehet megoldás. Lényege, hogy a szolgáltató a megkeresést továbbítja a kifogásolt tartalom szerzőjének, akinek így lehetősége nyílik az állításának alátámasztására, és ha sikerrel jár, a tartalom nem kerül eltávolításra. Természetesen ebben a konstrukcióban is a szolgáltató mondja ki a végső szót, viszont nagy előnye, hogy a kizárólag a panaszosnak kedvező egyoldalú döntéshozatal helyett mindkét fél „meghallgatására” sor kerül, így a szolgáltató megalapozottabb döntést tud hozni.

3) Bár a *Delfi* ügyben a gyűlöletbeszéd szintjére lesüllyedő kommentekkel szemben az EJEB nem találta alkalmas eszköznek az értesítési-eltávolítási eljárást, mégis azt gondolom, hogy ilyen esetekben ez a megfelelő konstrukció. Egyrészt, a gyűlöletbeszéd megítélése túl komplex terület ahhoz, hogy automata/automatikus szűrőrendszerek megalapozott döntést tudnának hozni. Másrészt, a strasbourgi bíróság által az *MTE* és *Tamiz* ügyben, az internetes kommunikációról és a kommentek jelentőségéről előadott álláspontja alapján úgy is lehet érvelni, hogy az EJEB – ha óvatosan is, de – korrigálta a *Delfi* ügyben tett megállapításait. Harmadrészt, a 2016-ban – az Európai Bizottság és a Facebook, a Microsoft, a Twitter és a YouTube megállapodásával – elfogadásra kerülő, online gyűlöletbeszéd elleni küzdelemre vonatkozó magatartási kódex szintén az értesítési-eltávolítási eljárást nevezte meg mint a gyűlöletbeszéd elleni hatékony eszközt.

Zárásként két dolgot szükséges leszögezni. Egyfelől, ez az összetettebb felelősségi rendszer Magyarországon nem tűnik egyelőre kivitelezhetőnek, hiszen például az *MTE* ügy kiválóan megmutatta, hogy a magyar bírói gyakorlat még az értesítési-eltávolítási eljárás általánosan alkalmazott szisztémáját sem ismeri. Másfelől, akkor is, ha az elmúlt néhány évben valóban történt némi elmozdulás az összetettebb felelősségi rendszer irányába, nem szabad szem elől téveszteni az Amerikai Legfelsőbb Bíróság intelmét: „Az internet erői és irányai annyira újszerűek, annyira változatosak és annyira messzemenők, hogy a bíróságoknak tudatában kell lenniük annak, hogy amit ma mondanak, az holnapra idejétmúlttá válhat”.⁴⁹

⁴⁹ *Packingham v North Carolina* 582 U.S. 8 (2017)

Pap András László*

CENZÚRA, ÖNCENZÚRA, AKADÉMIAI SZABADSÁG: FOGALMI KERETEK

I. Bevezetés

Jelen írás az akadémiai szabadság legújabb kori értelmezési tartományát, annak fejlődését tekinti át nemzetközi (jogi) perspektívából, és a jelen kor jogi és társadalomtudományi interpretációs mezőit tekinti át. A központi fogalom itt a külső nyomásgyakorlásnak megfeleltethető cenzúra mellett az öncenzúrára is kiterjed.¹ Terminológiai megjegyzés: az írás az „akadémiai szabadság” kifejezést használja (annak rövidege miatt), a nemzetközi dokumentumok magyar fordításában bevett „tudományos élet szabadsága” szinonimájaként. Terjedelmi keretekre tekintettel „oktatás”-ról szólván, alapesetben a felsőoktatás az írás referenciatartománya, de esetenként a közoktatásra is kiterjednek az itt tárgyalt kérdések. Ugyancsak fontos leszögezni, hogy noha jelentős különbségek vannak a természet- és a társadalomtudományok és annak művelői helyzete között (az előbbieket inkább az üzleti szféra, utóbbiak inkább a kormányok behatásának kitettebbek), a domináns nemzetközi megközelítéssel összhangban, ez az írás is egységesen kezeli a „tudomány” valamennyi területét.²

* Kutatóprofesszor, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Gazdálkodástudományi Kar és Nemzeti Közszolgálati Egyetem. ORCID ID 0000-0003-4546-6632

¹ Az írás alapjául az alábbi tanulmány szolgál, annak átszerkesztett, bővített változata: PAP András László: Akadémiai szabadság: értelmezési keretek „tízlet és emberi jogok” megközelítésben. *Fundamentum*, 2021. 1. sz. 68–74. p.; Bővebben lásd még PAP András László: Academic freedom: A test and a tool for illiberalism, neoliberalism and liberal democracy. *The Brown Journal of World Affairs*, 26. évf. 2021. 105–126. p.; PAP András László: Piecemeal Devourment: Academic Freedom in Hungary. *UIC John Marshall Law Review*, 2021. január 5. <https://lawreview.jmls.uic.edu/piecemeal-devourment-academic-freedom-in-hungary/>

² Lásd például az Európa Tanács, az írásban számos alkalommal hivatkozott 2020-as ajánlását. Resolution 2352 (2020), Recommendation 2189 (2020). November 2020 Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution 2352 (2020) on Threats to academic Council of freedom and autonomy of higher education institutions in Europe.

Azzal együtt, hogy számos releváns kérdésre még érintőlegesen sem tud kitérni (például a digitális oktatás során is terebélyesedő „*surveillance society*”-kérdésétől az esélyegyenlőség sokdimenziós feladványaiig), a teljesség igényével az írás az akadémiai szabadság és annak korlátozásának hat dimenzióját azonosítja. Az oktatás és a tudományos élet szabadsága ennek értelmében (1) a nemzetközi jog egyik fejlődési iránya (emerging freedom) és egy növekvő körben elismert alkotmányos szabadság/jog; (2) az illiberalizmus és az autokratikus kormányzás egyik mérőeszköze; (3) az akadémiai kiváltság egyik lehetséges szempontja; (4) a globalizált piacgazdaság terepe és eszköze; (5) a külföldi kormányzatok behatolásának és térnyerésének instrumentuma; valamint (6) az identitáspolitikai és a társadalmi igazságosság eszköze.

A különböző megközelítési módok más és más értelmezési hangsúlyokat, jogi-, politikai- és közpolitikai intézkedéseket helyeznek előtérbe. Az írás inspirációs forrása az a tapasztalat, hogy az akadémiai szabadság a neoliberais piac Szküllája és az illiberais autokrácia Kharübdiszé között található, és a szabadságkorlátozás fenyegetései adott esetben egyidejűleg, összeadódva is jelentkeznek. Sajátos, de eklatáns példa erre Magyarország, ahol az elmúlt évtizedben folyamatosan szűkül az akadémiai szabadság, részben az állami kontroll kiterjesztésével, részben pedig a szektor privatizációjával.³ (Sőt, a legújabb fejlemények az állami felsőoktatási intézmények kilencven százalékának politikai potentátok által irányított magánintézményekké alakításával⁴ arra is példa, hogy a privát szféra az állami nyomásgyakorlás eszközeként is működhet.) Az egyik alapvető és általános szinten megválaszolhatatlan kérdés, hogy mi jelent nagyobb veszélyt, illetve mi biztosít megbízhatóbb garanciát az akadémiai szabadság számára: az állam, vagy a magán(üzleti) szektor? Ami tény: a tudomány és a (felső)oktatás korlátozása az illiberais autokráciák fegyvertára és a nemzetközi biztonságpolitika fontos eleme is. Vegyük hát sorra a hat, az akadémiai szabadság értelmezésében hasznos megközelítési szempontot.

II. Akadémiai szabadság mint alapjog

A szabad, cenzúramentes oktatás és tudományos kutatás/publikáció jogi megközelítésének első, kézenfekvő lépése a nemzetközi (és nemzeti) kodifikációs

³ ITM: Augusztustól tíz újabb egyetem működik alapítványi fenntartásban. *hvg.hu*, 2021. augusztus 1. https://hvg.hu/gazdasag/20210801_alapitvanyi_fenntartas_egyetem; Lásd még DRINÓCZI Tímea: Loyalty, Opportunism and Fear: The forced privatization of Hungarian universities. *VerfBlog*, 2021. február 5. <https://verfassungsblog.de/loyalty-opportunism-and-fear>

⁴ Lásd például RIBA István: Az egyetemek helyett a fideszesekkel feltöltött kuratóriumoknak lesz autonómiájuk. *hvg.hu*, 2021. május 7. https://hvg.hu/360/202118_kozalapitvanyok_kuratorok_elvtarsak_hu_beresek

és joggyakorlat áttekintése. Előjáróban szükséges megemlíteni, hogy az akadémiai szabadság fogalmát és jogi manifesztációját (jogosulti körét, garanciáit, operacionalizációs mechanizmusait) nagy fokú bizonytalanság jellemzi. A tudomány szabadsága magában foglalja az oktatás, a kutatás és a kutatás disszeminációjának (rendezvények, publikáció) szabadságát, helyszínét tekintve pedig leggyakrabban oktatási és kutatóintézetekhez, valamint kiadókhöz köthető. Az akadémiai szabadság lehet oktatók és kutatók egyéni szabadságjoga, de vonatkozhat intézmények autonómiájára; értelmezhető a vállalkozás szabadságának és a közszolgáltatások dimenziójában is.⁵

Az akadémiai szabadság kérdésköre – különböző formában – számos, kógens és *soft law* jellegű nemzetközi dokumentumban megjelenik, és mértékadónak tekinthető az az álláspont, amely szerint e szabadság(jog) tiszteletben tartására vonatkozóan – minden tartalmi és formai bizonytalanság ellenére – az államokat nemzetközi jogi kötelezettség terheli. Időről időre felvetődik emellett a *sui generis* jogként történő elismerés, illetve egy önálló nemzetközi egyezmény megalkotásának igénye. Legutóbb, 2020 novemberében az Európa Tanács (ET) parlamenti közgyűlése által elfogadott ajánlás szólított fel a tudomány szabadságáról és intézményi autonómiáról szóló európai egyezmény elfogadására.⁶

Sui generis jogként csak az Európai Unió Alapjogi Chartájának 13. cikke nevesíti a művészet és a tudomány szabadságát, de a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 13. és 15. cikke is említi a tudományhoz és az oktatáshoz fűződő jogot,⁷ hasonlóan az Emberi Jogok Európai Egyezménye Első Kiegészítő Jegyzőkönyve 2. cikkéhez. Emellett az Emberi Jogok Európai Bírósága az akadémiai szabadságot a 10. cikk által biztosított véleménynyilvánítás szabadsága hatálya alá tartozóként is védelemben részesíti, a Közép-európai Egyetem magyarországi elüldözése kapcsán

⁵ Az Európai Egyetemi Szövetség (European University Association, EUA) megkülönbözteti az akadémiai, szervezeti, pénzügyi és személyzeti autonómiát. A magyar alkotmányjogi gyakorlatban a 41/2005. (X. 27.) AB határozat az irányadó. Egy másik fontos dokumentum, az Európai Parlament 2018. november 29-i, a Tanácshoz, a Bizottsághoz és a Bizottság alelnökéhez/az Unió kül- és biztonságpolitikai főképviselőjéhez a tudományos élet szabadságának az Európai Unió külső tevékenysége keretében biztosítandó védelemről szóló ajánlása (2018/2117(INI)) szerint „a tudományos élet szabadságához fűződő követelmények [...] az oktatáshoz való jogra, valamint a szólás és a véleménynyilvánítás szabadságára vezethetők vissza; [...] a tudományos élet szabadsága magában foglalja az információk terjesztésének és kutatások végzésének szabadságát, a tudás és az igazság korlátozás nélküli terjesztését [...] ez a szabadság kiterjed a tudományos dolgozók szabadságára nézeteik és véleményük kifejezésére, még akkor is, ha ellentmondásosak vagy népszerűtlenek kutatásaik és szakértelmük területén, és ez magában foglalhatja a közintézmények működésének vizsgálatát egy adott politikai rendszerben és annak kritikáját”.

⁶ Uo.

⁷ Lásd erről NAGY Marianna: Egyetemi autonómia közigazgatási jogi nézőpontból – avagy a kristálytükör meghasadt? *Közjogi Szemle*, 2017. 2. sz. 17. p.

pedig az Európai Bíróság a GATT-normák megsértése tükrében értelmezte az akadémiai szabadságot.⁸

A *soft law* dokumentumok közül kiemelést érdemel az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) által 1997-ben elfogadott, a felsőoktatásban dolgozó oktatók státuszáról szóló, valamint az 1960-as (utoljára 2017-ben frissített és az Egyetemes Időszakos Felülvizsgálat – Universal Periodic Review, UPR – rendszerébe kapcsolódó monitoringeljárást bevezető), tudományos kutatásról és kutatókról szóló ajánlása, de az ET is több ajánlást elfogadott a tárgykörben.⁹

Számos nemzetközi fórum jött létre az utóbbi évtizedekben az akadémiai szabadság védelmére. Ilyen például a Consortium for Higher Education and Research (CHER), vagy az Európai Rektorok Konferenciája (Conference des Recteurs Européens), de megemlítendő az 1920-óta működő, jelenleg több mint 50 országban aktív World University Service, az 1988-ban (a Bolognai Egyetem alapításának 900-ik évfordulóján) 388 rektor és egyetemi vezető által aláírt Magna Charta-kezdeményezés, valamint az 1999-es Bolognai Nyilatkozat, amelyben 29 állam az Európai Felsőoktatási Térség (European Higher Education Area, EHEA) erősítése mellett tett nyilatkozatot – az egyetemi autonómia elvei mellett is hitet téve.

A Magna Charta Universitatum értékeinek és normáinak felügyeletére 2000-ben az Európai Egyetemek Szövetsége elemző, kutató, adatgyűjtő, érdekképviseleti központot (Observatory) alapított Bolognában, amely megvizsgál minden egyetemi autonómiát sértő esetet.¹⁰ Számos hasonló egyetemes és regionális kezdeményezés létezik: ilyen a Kutatási Fejlesztési Tanács Afrikában (CODESRIA) vagy az UNESCO égisze alatt működő – 1950 óta aktív, 130 ország képviselőjét tömörítő – Nemzetközi Egyetemi Szövetség (IAU).

A fent említett – monitoring-eljárásokat, szankciókat nemigen tartalmazó – dokumentumok és szervezeti alapelvek közös vonása, hogy felhívják a figyelmet az akadémiai szabadság és a demokrácia közötti inherens kapcsolatra. Az említett 2020-as ET ajánlás például a Covid-19 járvány kapcsán is hangsúlyozza a megbízható tudományos adatok és kutatás fontosságát

⁸ Az Európai Bizottság Magyarország elleni ügye, C-66/18 (2020), Lásd még NAGY Csongor István: The Commission's Al Capone Tricks: Using GATS to protect academic freedom in the European Union. *VerfBlog*, 2020. november 20. <https://verfassungsblog.de/the-commissions-al-capone-tricks/>

⁹ Lásd például Parliamentary Assembly Recommendation 1762 (2006) on „Academic freedom and university autonomy, Recommendation Rec(2007)6 of the Committee of Ministers to member states on the public responsibility for higher education and research, Recommendation CM/Rec(2012)7 of the Committee of Ministers to member States on the responsibility of public authorities for academic freedom and institutional autonomy.

¹⁰ Lásd TÓTH Judit: Nemzetközi mércék az egyetemi autonómiában. *Közjogi Szemle*, 2017. 2. sz. 22. p.

a kríziskezelésben.¹¹ A dokumentumok arra mutatnak rá, hogy a tudomány szabadsága nem privilégium, hanem szükséges feltétel ahhoz, hogy az oktatáshoz való hozzáférés és szolgáltatás joga megvalósulhasson, illetve az állam ilyen irányú közszolgáltatási kötelezettsége teljesüljön – nem mellesleg a tudomány szabadsága intrinzikusan kapcsolódik a véleménynyilvánítás szabadságához.¹² Az említett 2020-as ET-ajánlás azt is megemlíti, hogy a tudomány szabadsága és az egyetemi autonómia mint fogalmak tartalmát illető jogi bizonytalansága nemcsak a szabadságkorlátozás szankcionálásának akadálya, de a résztvevők jogtudatosságát is korlátozza.¹³ Az ET ajánlás alapjául szolgáló jelentés¹⁴ rámutat, hogy a nemzetközi dokumentumokban található deklarációk a legtöbb tagállam alkotmányos rendszerében is megjelennek. A szólásszabadság mellett 11 tagállam alkotmánya kitér az oktatás szabadságára, 15 a kutatására, 8 nevesíti a releváns intézményi autonómiát, 4 pedig a tudomány szabadságáról általánosságban rendelkezik.¹⁵

III. Az akadémiai szabadság korlátozása mint az illiberális autokratizmus indikátora

2021 Magyarországot illetően aligha kell bizonygatni, hogy az akadémiai szabadság állapota tükrözi a demokrácia állapotát, valamint azt, hogy az akadémiai szabadság korlátozása az illiberális autokráciák fegyvertárának fontos eleme. Magyarország példája mutatja, hogy az alkotmányos fékek és ellensúlyok lebontása után (vagy azzal egyidejűleg) a kulturális szféra bevétele következik. A szabadságkorlátozás sokrétű lehet: publikációk vagy rendezvények cenzúrázása; célzott közfinanszírozás-megvonás (például bizonyos képzések esetében); politikailag kívánatos intézmények létrehozatala és bőkezű támogatása; képzések vagy akár egész intézmények akkreditációjának visszavonása; az egyetemi autonómia korlátozása államilag kinevezett (politikailag megbízható)

¹¹ Az Európai Parlament 2018-as ajánlása (2018/2117[INI]) elvi érrel mutat rá, hogy: „*az oktatáshoz való jog alapvetően fontos minden más emberi jog gyakorlása és a fenntartható fejlődés elérése szempontjából; [...] ezt a jogot csak a tudományos élet szabadságának légkörében, valamint a felsőoktatási intézmények autonómiája révén lehet gyakorolni [...] nem létezhet demokrácia a tudományos élet szabadsága nélkül, amely lehetővé teszi a tájékozott vitát [...] a tudományos élet szabadsága kulcsfontosságú tényező a fenntartható fejlődés előmozdításához.*”

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ *Threats to academic freedom and autonomy of higher education institutions in Europe.* Report 15167, Committee on Culture, Science, Education and Media, Parliamentary Assembly, 2020. október 16.

¹⁵ Uo. 55–56. p.

kancellárokkal; a tantervek központosítása (például a közoktatás esetében);¹⁶ az intézményrendszer privatizálása (politikailag ellenőrzött) magánalapítványok vagy egyházak számára.¹⁷

A szabadságkorlátozás megnyilvánulhat oktatók, kutatók ellen közvetve vagy közvetetten, a kormány által folytatott megfélemlítő kampányok vagy célzott adóhatósági eljárások, munkaviszony-megszüntetések formájában; az alapkutatási pályázati döntéshozatal befolyásolásában is. Idetartozik az is, ha a kormányzat korlátozza vagy akadályozza a kutatáshoz nélkülözhetetlen közérdekű adatokhoz való hozzáférést, vagy feketelistára teszi a kutatáshoz (is) fontos információkat, adatokat szolgáltató rendszerkritikus civilszervezeteket vagy sajtóorgánumokat. Az oktatók, kutatók sokféle módon kerülnek külső és belső (a munkáltatótól érkező) nyomás alá: gyakori az öncenzúra is,¹⁸ hiszen egy intézmény vagy egy oktató-kutató számára jelentős kockázattal vagy költséggel járhat a kormány politikai (vagy akár csak közpolitikai) irányvonalától eltérő tevékenység.¹⁹ A nyílt nyomásgyakorlás sokszor ritka, és nehezen bizonyítható.

IV. Akadémiai szabadság mint az akadémiai kiválóság eleme

A fentiek folytán egyre erősödik az a mozgalom, amely az akadémiai szabadságot a tudományos-szakmai minőség értékelésének szempontjává teszi. Ennek leginkább a (presztízszen túlmutató, közvetlenül finansiális hatású) egyetemi rangsorok tekintetében van jelentősége. Az említett, 2020-as ET ajánlás kiemeli annak problematikusságát, hogy az akadémiai szabadság tekintetében rendkívül rosszul teljesítő országokban működő egyetemek a különböző rangsorokon előkelő helyekhez juthatnak. (Az ajánlás alapjául szolgáló jelentés arra is rámutat, hogy az ET tagállamai közül sokban siralmas az akadémiai szabadság állapota; a vizsgált 144 állam között számos ET-tagállam szerepel: Azerbajdzsán az utolsó, a 137-ik, Törökország a 135-ik, Oroszország a 113-ik; az EU-tagállamok közül Magyarország foglalja el a legalacsonyabb helyet).²⁰

¹⁶ Lásd például HALMAI Gábor: Memory Politics in Hungary: Political Justice without Rule of Law. *VerfBlog*, 2018. január 10. <https://verfassungsblog.de/memory-politics-in-hungary-political-justice-without-rule-of-law/>

¹⁷ Lásd például DRINÓCZI 2021.

¹⁸ Lásd például KÖRTVÉLYESI Zsolt: Fear and (Self-)Censorship in Academia. *VerfBlog*, 2020. szeptember 16. verfassungsblog.de/fear-and-self-censorship-in-academia/

¹⁹ Lásd például HALMAI Gábor: The End of Academic Freedom in Hungary. *Hypothesis: Academic Blogs*, 2019. október 21. <https://ds.hypotheses.org/6368>; *Háttal Európának a kultúra, az oktatás és a média leépítése Magyarországon (2010–2019)*. Budapest, 2020, Oktatói Hálózat

²⁰ Threats to academic freedom 2020. 75. p.

Az Európa Tanács fel is hívja a releváns nemzeti és nemzetközi szervezeteket, szakmai tömörüléseket, hogy a kapcsolatépítésük, együttműködéseik, de kifejezetten az akadémiai minősítés során is vegyék figyelembe az akadémiai szabadság színvonalát az érintett intézmények vonatkozásában.²¹

Az akadémiai szabadság kvantifikálására több kezdeményezés is létezik. Figyelemreméltó a Global Public Policy Institute – amely az ET jelentésben is említést kap) –, a Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, a Scholars at Risk Network és a V-Dem Institute által kidolgozott, 2020 márciusában közzétett Academic Freedom Index. Az utóbbi öt kódolt indikátor alapján térképezi fel az akadémiai szabadság tényleges működését a kutatás, az oktatás, az akadémiai mobilitás, a disszemináció, az intézményi függetlenség, a „kampusz-integritás,” a kifejezés szabadsága és különböző formális indikátorok figyelembevételével.²² A komplex megközelítés (az index a jogi háttér feldolgozása mellett civil szervezetek által dokumentált konkrét eseményeket, intézményi és kutatói önbevalláson alapuló felméréseket és közvélemény-kutatásokat is figyelembe vesz²³) azért lényeges, mert félrevezető lehet például a formális alkotmányos vagy jogszabályi elköteleződés a tudomány és az oktatás szabadsága és autonómiája mellett. (A 2019-ben legrosszabbul teljesítő országok harmadában például az akadémiai szabadság kifejezett – bár nyilván üres – alkotmányos védelemben részesül.²⁴)

V. Akadémiai szabadság mint a globalizált piacgazdaság terepe és eszköze

Az akadémiai szabadság értelmezésekor fontos kérdés a tudományos és oktatási tevékenység elhelyezése a köz- és magánszféra viszonyrendszerében. Elvi – és általánosságban nyilván nem vagy-vagy alapon eldönthető – kérdés, hogy hogyan kell a tudományra és az oktatásra tekinteni: közjósággként és közszolgáltatásként, vagy a globalizált tudásipar profittermelő magánpiaci értékeként, amelyet a vállalkozás szabadsága határoz meg? Tény, hogy az elmúlt

²¹ Uo. 7. p.

²² SPANNAGEL, Janika – KINZELBACH, Katrin – SALIBA, Ilyas: The Academic Freedom Index and Other New Indicators Relating to Academic Space: An Introduction. *Users Working Paper, Series 2020:26*, Gothenburg, 2020. The Varieties of Democracy Institute, University of Gothenburg.

²³ A komplex megközelítés egy-egy eleme már része a minősítési eljárásnak: a Scholars at Risk's Academic Freedom Monitoring Project 2013 óta dokumentál releváns eseményeket, a European University Association's Autonomy Scorecard intézményi nyilatkozatokra épül, de a Times Higher Education új rangsora, a University Impact Ranking már a fenntartható fejlődési célok (Sustainable Development Goals, SDGs) szempontját is figyelembe véve épül fel.

²⁴ Lásd SPANNAGEL – KINZELBACH – SALIBA 2020. 2–3. p.

évtizedekben radikálisan átalakult az egyetem és a tudományos kutatás világa is. Az egyetemeken az „új menedzsment” és a külső (állami és a privátszektorból érkező) kutatási források iránti igény, valamint a képzésért fizető diákok fokozódó dominanciája felforgatta a hagyományos viszonyrendszert az egyetemi polgárok különböző csoportjai között. Az egyetemek sokszor a gazdálkodó tevékenységet végző jogi személyekhez hasonló jogállást és társadalmi státuszt kapnak, miközben a globalizált piac markáns szereplői, valamint a globális „tudásgyártás” sokszínű (az ingatlanpiacon át az egészségügyi és szociális szférán keresztül a kereskedelemig és vendéglátóiparig terjedő) portfólióval működő tőkeerős szektorra lett. Ezáltal, ahogy a ET-ajánlás rámutat,²⁵ a tudományos közösség és az oktatási intézmények egyre kiszolgáltatottabbá is válnak az üzleti szféra profitszerzésre irányuló beavatkozásával és nyomásgyakorlásával szemben – miközben, az UNESCO ajánlását²⁶ idézve, a felsőoktatás közérdekű, a társadalmi progressziót szolgáló beruházás; a Magna Charta Universitatum 2020 szerint a helyi kultúrában gyökerező társadalmi felelősség, aminek a helyi kultúrák gazdagítását is szolgálnia kell.

Az említett 2020-as ET-jelentés hangsúlyozza,²⁷ hogy az egyetemek az államok intellektuális teljesítményének ikonjai, a kulturális és nyelvi hagyományok megőrzésének letéteményesei. Újabb, elvi éllel felmerülő kérdés: egyetemes vagy nemzeti érték a tudomány és az oktatás? Az ugyanakkor tény, hogy a tudomány és a felsőoktatási piac jelentős, a globalizációt és a szupranacionális integrációt erősítő tényező. Az eredeti Magna Charta nyilatkozat leszögezi: *„az egyetem az európai humanista hagyományok letéteményese, folyamatosan törekszik az egyetemes ismeretek megszerzésére, küldetésének teljesítése érdekében nem vesz tudomást földrajzi vagy politikai határokról, és hangsúlyozza a kultúrák kölcsönös ismeretének és kölcsönhatásának parancsoló szükségességét”*. A 2020-as változat szerint az egyetemek egy globális kollegiális hálózat összekapcsolt, összefonódott elemei.

VI. Akadémiai szabadság mint a külföldi kormányzatok behatolásának és térnyerésének eszköze

Az akadémiai szabadság kérdésköre a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozók, valamint a biztonságpolitikai szakma és tudomány számára is fontos. Közpolitikai viták övezik azt a kérdést, hogy hogyan viszonyuljanak egy demokráciában

²⁵ Threats to academic freedom 2020. 6. p.

²⁶ A felsőoktatásban dolgozó oktatók státuszáról szóló, említett ajánlás. 10. cikk

²⁷ Threats to academic freedom 2020. 6, 51. p.

a nem demokratikus berendezkedésű országok tudósaihoz. Az egyik álláspont szerint a bilaterális akadémiai csereprogramok a társadalmi progresszió eszközévé válhatnak, és egyfajta *soft power*ként működhetnek az autokráciákban is. A másik oldal – az ipari kémkedés és az infiltráció veszélyeire tekintettel – a *divestment* politikáját javasolja.²⁸ Számos elemző hívja fel a figyelmet a tudományos-oktatási-kulturális tevékenység mellett (vagy annak álcája mögött) megvalósított politikai propaganda veszélyeire a demokratikus államokba telepített olyan intézmények vonatkozásában, mint a Konfuciusz Intézetek, a China–United States Exchange Foundation, a Kreml által irányított Dialogue of Civilizations Research Institute, vagy a German–Russian Forum, amelyek csereprogramokat működtetnek, és bőkezű támogatásokat nyújtanak, miközben az „oktatási diplomácia” jegyében bizonyos kormányok megfigyelési és propagandatevékenységének eszközei – és ezek a szervezetek a legrangosabb egyetemek, kutatóintézetek falain belül is működnek. A Freedom House kimutatta,²⁹ hogy a vezető nyugati egyetemek százmillió dolláros értékben hoznak létre kutatóhelyeket, központokat autoriter rendszerek finanszírozásával.³⁰

Hasonló aggodalom kíséri az Egyesült Államok, Ausztrália és az Egyesült Királyság fizető egyetemi rendszerében jelentkező, egyre fokozódó pénzügyi függést a külföldi diákoktól. Baykal és Benner bemutatja,³¹ hogy Németországban a legtöbb külföldi diák Kínából érkezik (2018–19-ben 42 676, az összes 394 665 diákból), a második helyen Törökország állt (39 634 diákkal), Oroszország pedig az ötödik (13 968 hallgatóval). Az EU-ban is a Kínából érkezőké a legnagyobb vendéghallgatói csoport: az összesen 1,71 millió külföldi diák 11,2 százalékát téve ki 2017-ban. Ausztráliában a kínai diákok aránya 38,3 százalék volt 2018-ban, és a legnagyobb hét ausztrál egyetemnek fizetett tandíjból származó bevétel 13–23 százaléka tőlük származott. Érthető módon az érintett intézmények kétszer is meggondolják, hogy helyt adnak-e

²⁸ Lásd SPANNAGEL – KINZELBACH – SALIBA 2020, valamint BAYKAL, Asena – BENNER, Thorsten: *Risky Business. Rethinking Research Cooperation and Exchange with Non-Democracies. Strategies for Foundations, Universities, Civil Society Organizations, and Think Tanks*. Berlin, 2020. Global Public Policy Institute, https://www.gppi.net/media/GPPI_Baykal_Benner_2020_Risky_Business_final.pdf

²⁹ FURSTENBERG, Saipira – PRELEC, Tena – HEATHERSHAW, John: The Internationalization of Universities and the Repression of Academic Freedom. *Freedom House*, 2020. július <https://freedomhouse.org/report/special-report/2020/internationalization-universities-and-repression-academic-freedom>

³⁰ BENNER, Thorsten: It's Time for Think Tanks and Universities to Take the Democracy Pledge. *The Washington Post*, 2019. január 16. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2019/01/16/its-time-think-tanks-universities-take-democracy-pledge/>; Resisting Chinese Government Efforts to Undermine Academic Freedom Abroad. A Code of Conduct for Colleges, Universities, and Academic Institutions Worldwide, *Human Rights Watch*, https://www.hrw.org/sites/default/files/supporting_resources/190321_china_academic_freedom_coc_0.pdf

³¹ Uo.

olyan programoknak, kutatásoknak, amelyek irritálhatják Kínát. Az Egyesült Királyság, az USA, Franciaország és Ausztrália élen járnak a Szaúd-Arábiába és Kínába kihelyezett kampuszok és képzések terén is – noha ezekben az országokban igencsak más lehet az akadémiai szabadság mércéje az otthonihoz képest. A kiszolgáltatottság nem csak a pénzügyi forrásokkal összefüggésben jelentkezik: sok olyan kutatás van, amely – természeti vagy demográfiai sajátosságokból fakadóan – csak bizonyos országokban végezhetőek el, másutt nem is replikálhatóak, és az érintett kutatók nem szívesen kockáztatják meg a kitiltást, a vízumkérelmük elutasítását. Az öncenzúra tehát közvetlen veszély.

VII. Akadémiai szabadság mint az identitáspolitikai, a társadalmi igazságosság és az 'eltörlés politikájának' eszköze

Az akadémiai szabadság nemcsak illiberális autokráciákban áll kultúrharc kereszttüzeiben. A társadalmi igazságosság kérdésköréhez kapcsolódó viták és az identitáspolitikai törekvések konfliktusainak kiemelt helyszínei az egyetemek, elsősorban a bölcsészkarok és társadalomtudományi fakultások. Az öncenzúra egyre gyakoribb jelenség: a kollégák vagy egyes társadalmi csoportok által elutasított vagy vitatott, népszerűtlen vélemények, esetenként tudományos álláspontok körül kialakuló konfliktusok a karrier előrehaladását akadályozzák. Továbbá, a „helikopter-szülők által a »hópihe-diákok« számára finanszírozott oktatási rendszerben megkövetelt biztonságos tér” elveinek megsértése zaklatási eljárásokhoz is vezethet,³² így könnyen elbizonytalanodik az egyetemi oktató, hogy bizonyos (a tudomány és az oktatás szempontjából egyébként esszenciális viták alapjául szolgáló) kérdésekkel foglalkozzon-e. Különösen (az egyetemi tudásiparban egyre nagyobb arányban foglalkoztatott, sok nyugati egyetemen kifejezetten többségben lévő) határozott idejű munkaviszonyban álló vagy junior oktatók-kutatók esetében merül fel ez néhez kérdésként.

A 2020-as ET-jelentés utal arra a friss európai felmérésre, amely szerint a megkérdezett oktatók, kutatók 21 százaléka érvényesít öncenzúrát, 15,5 százalékuk pedig a kollégái által elkövetett zaklatás (*bullying*) áldozataként azonosította magát.³³ Egy másik felmérés szerint a konzervatív beállítottságú

³² Lásd például KIPNIS, Laura: Eyewitness to a Title IX Witch Trial. *Chronicle of Higher Education*, 2017. április 2.; PAP, András László: Harassment: A Silver Bullet to Tackle Institutional Discrimination, But No Panacea for all Forms of Dignity and Equality Harms. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 5. évf. 2019. 2. sz. 11–35. p.

³³ Resolution 2352 2020. 37, 41. p.

amerikai és kanadai kutatók, oktatók harmada átélte már fenyegetést vagy rendreutasítást a nézetei miatt, egy harmadik adatfelvételben pedig a résztvevő brit és amerikai konzervatív oktatók háromnegyede számolt be hasonló ok miatt kialakult, ellenséges légkörről a tanszéken. Az amerikai oktatók 40 százaléka nem venne fel Trump-támogatót, Nagy-Britanniában a harmaduk utasítana el Brexit-támogatót – és minél fiatalabbak a megkérdezettek, annál markánsabb az elutasítás (a világnézeti alapon történő munkaviszony-megszüntetés támogatása a fiatalok körében kétszerese, a doktori hallgatók körében háromszorosa az 50 év felettiek körében mértnek.)³⁴ Az „eltörlés kultúrája” nem korlátozódik a társadalom- és bölcsészettudomány területére: a természettudományos folyóiratok, kutatási pályázatok területén is egyre erősebben jelentkezik a biológiai nem valóságára vonatkozó, a legutóbbi időig tudományos evidenciának tekintett, de a transzjogi mozgalom aktivistái által identitáspolitikai alapon kétségbevonott és transzfóbiaként azonosított pozíció tabusítása, marginalizálása.³⁵

VIII. Zárógondolatok

Rendkívül hosszú monográfiára lenne szükség ahhoz, hogy a tudományos élet és az oktatás szabadságának, vagy éppen a cenzúramentes működésnek teljes körű áttekintését adjuk. A jogi szabályozás nyilván csak egy szeletét képes megragadni a problémának – és még így is, említetten, rengeteg bizonytalanság övezi a fókusz és a hatály tekintetében. Jó iránymutató az ET sokszor említett ajánlása, az Európai Parlament (hasonló megközelítésű) 2018-as kezdeményezése, vagy éppen az American Association of University Professors inventúrája,³⁶ amely szerint (többek között) a tudomány szabadsága a professzionális, tisztességes, mások méltóságát és a diszkriminációmentesség elvét tiszteletben tartó, cenzúra és megtorlás nélküli tanítást és szabad vitát jelent, valamint az oktatók szabadságát a hallgatói munka értékelése terén (az utóbbi magában foglalja az e szabadság korlátozásával szembeni védelmet, ugyanakkor nem zárja ki az oktatók szankcionálását mások megfélemlítése vagy nevetségessé tétele, a szakmai normáknak való meg nem felelés, inkompetencia kapcsán).

³⁴ KAUFMANN, Eric: *Academic Freedom in Crisis: Punishment, Political Discrimination, and Self-Censorship. Center for the Study of Partisanship and Ideology*, 2021. március 1. <https://cspicenter.org/wp-content/uploads/2021/03/AcademicFreedom.pdf>

³⁵ Lásd például HILTON, Emma – THOMPSON, Pam – WRIGHT, Colin – CURTIS, David: *The reality of sex. Irish Journal of Medical Science*, 2021. január 15., valamint MARINOV, Georgi K.: *In Humans, Sex is Binary and Immutable. Academic Questions*, 2020. 279–288. p.

³⁶ NELSON, Cary: *Defining Academic Freedom. Inside Higher Ed*, 2010. december 21. <https://www.insidehighered.com/views/2010/12/21/defining-academic-freedom>

Jogtörténeti Értekezések

(alapította Kovács Kálmán)

1. RÉVÉSZ Tamás: *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után*. Budapest, 1971
2. BUZÁS József: *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején*. Budapest, 1971
3. MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ Tamás: *Az esti- és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970)*. Budapest, 1972
4. RÁCZ Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon*. Budapest, 1972.
5. BUZÁS József: *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában*. Budapest, 1973
6. KOVÁCS Kálmán (hrsg. und eingeleitet von): *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Studienband*. Budapest, 1974
7. NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés)*. Budapest, 1975
8. DEGRÉ Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*. Budapest, 1977
9. RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után*. Budapest, 1977
10. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben*. Tanulmánykötet. Budapest, 1979
11. MEZEY Barna: *A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései*. Budapest, 1981
12. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből. XVIII–XIX. század*. Tanulmánykötet. Budapest, 1982
13. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon*. Budapest, 1983
14. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében*. Tanulmánykötet. Budapest, 1984
15. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon. 19–20. század*. Tanulmánykötet. Budapest, 1986

16. KOVÁCS, Kálmán – RÉVÉSZ, T. Mihály (hrsg. und eingeleitet von): *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen*. Studienband. Budapest, 1987
17. MEZEY Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Budapest, 1995, Osiris–Századvég Kiadó
18. POMOGYI László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, 1995
19. MEZEY Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998, Osiris Kiadó
20. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai*. Tanulmánykötet. Budapest, 1997 (2. kiadás, Budapest, 2000, Gondolat Kiadó)
21. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna (hrsg.): *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert*. Studienband. Budapest, 1997
22. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998, Gondolat Kiadó
23. GÖNCZI Katalin: *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó
24. POMOGYI László: *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
25. FÖGLEIN Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
26. MEZEY Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899)*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
27. MEZEY Barna (hrsg.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. Studienband. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
28. MEZEY Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó
29. HAJNAL Hugó: *Csemegi Károly*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
30. KÉPES György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
31. MEZEY Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
32. BECCHI, Paolo – SEELMANN, Kurt: *Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
33. HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó
34. LADÁNYI Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944*. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó
35. CHAUVEAU, Adolphe – HELIÉ, Faustin: *A bűnrészesség*. Budapest, 2008, Gondolat Kiadó

36. HORVÁTH Attila – KOLTAY András – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sapientia iniuria non potest fieri. Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére*. Budapest, 2009, Gondolat Kiadó
37. KÉPES György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. század végétől napjainkig*. Budapest, 2009, Gondolat Kiadó
38. MEZEY Barna (szerk.): *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig*. Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
39. MEZEY Barna (szerk.): *Bor és jogtörténet*. Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
40. BRAUNEDER, Wilhelm – KOHL, Gerald: *A jogtörténet-tudományi kutatások Ausztriában*. Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
41. KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia*. Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
42. ROKOLYA Gábor: *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban*. Budapest, 2013, Gondolat Kiadó
43. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
44. STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
45. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk. és előszó): *A rendszerváltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja?* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
46. NAGY Noémi (szerk. és előszó): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
47. KARÁCSONY András (szerk. és előszó): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
48. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Hivatás és függetlenség*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
49. RAYMUNDUS PARTHENOPEIS: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata*. (Fordította, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta BLAZOVICH László) Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
50. MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
51. MÁTHÉ Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai. 16–20. század*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
52. HORVÁTH Boldizsár: *Emléktöredékek köz- és magánéletemből*. (Sajtó alá rendezte CIEGER András és MATOLCSI Réka) Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
53. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk. és előszó): *Ábrázolt és épített jog*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó